

Lánczi Jenő: Modernista mozgalmak a vallásokban*

Bármilyen nagy legyen is a vélemény-eltérés a jövő társadalmi berendezését illetően az emberek között, annyit majdnem mindannyian hajlandók elismerni, hogy a társadalmi fejlődés új korszak elé ért. A politikai és gazdasági, az erkölcsi és művészeti, úgyszintén a vallásos élet terén új áramlatok törnek elő, amelyek nem szorítkoznak többé a nyugati civilizáció népeire, hanem átfogják az egész földkerekséget. Minden forrong és minden mozgásba jött. A kor gondolkodása legkiéleztettebben visszatükröződik az új filozófiai irányokban, amelyek nem kisrészben éppen a rohanó társadalmi haladás hatása alatt, azt tanítják, hogy semmi sem állandó, minden változik; nincsen lét csak örök levés, változás.

A társadalmi életnek egyetlen nyilvánulása sincs, amelyet a haladó eszmék még ki nem kezdtek. A tömeg megmozdult, nyugaton és keleten, tengeren innen és tengeren túl, és évezredek kábultság után derengeni kezd fejében a kérdés: vajon abból a mérhetetlen gazdagságból, amelyet a modern technika, az új felfedezések és találmányok teremtettek, az ő számára micsoda osztály jut? A modern tudomány gyönyörű igazságai neki mit hoztak? Az *anthropos amousos*, a nietzschei „csordaember” elmélkedni kezd.

A százféle áramlat látszólagos zűrzavarában a kor összes törekvéseinek és vágyainak szálai egyetlen pontban futnak össze. Az összes törekvéseknek szociális háttere van. A legkülönbözőbb

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság*-nak 1910. május hó 24-én tartott ülésén.

ideológiák dacára teljes világossággal kifejezésre jut ez a vallások mai, modernizáló irányzataiban is.

2. Úgy a katolicizmusban, mint a többi vallásokban — nem véve ki az ázsiai népek vallásait sem — a modernizáló törekvéseket azon ellentét váltotta ki, amely a mai gazdasági élet, a mai természettudomány, a haladó politikai, művészeti és filozófiai eszmék és a vallások örökérvényű dogmái között áll fenn.

A katolikus modernizmus, bár határozottan nemzeti velleitásokkal dolgozik, nem akar elszakadni a pápaságtól. Inkább azt lehet mondani, hogy a pápaság renesszánsza lebeg szemei előtt. Hívei elismerik, hogy a babona még nincs hátraszorítva a katolicizmusban, elismerik, hogy az uralkodó egyházi tanok és a modern természettudomány között óriási űr van. Ámde úgy tartják, hogy ezen űr áthidalható, mert az ellentét nem maga a katolicizmus, illetve annak ősi forrása az evangéliumok és a modern eszmék között áll fenn, hanem csupán a középkori egyház skolasztikus tanai és az utóbbiak között. Az evangélium örök értékű, de nem mint tudományos könyv, hanem mint erkölcsi tanítás.

Az irányzat képviselői történetfilozófiai álláspontra helyezkedve, elismerik Szent Ágoston vagy Aquinói Tamás érdemeit a múltra nézve,* de kétségbevonják, hogy akár ezek, akár bárki a végérvényes igazság kinyilatkoztatására lennének hivatva, vagy hogy a vallás tételei ki volnának véve a fejlődés alól: Szellemi téren — így mondják — a tudomány, politikai téren a demokrácia ösvényeire kell terelni az egyházat.

A neokatolicizmus reámutat a kereszténység származására és hangsúlyozza ennek eredetileg proletár jellegét. Elismeri, hogy a katolicizmus megváltozott, midőn a római állammal kötött szövetség a kereszténységet államvallássá tette. Kétségtelen, hogy az egyház ez idő óta tekintélyének és hatalmának egész súlyával az uralkodó jogrend védelmére kelt. A modernizmus azonban tiltakozik az ellen, hogy ez a szövetség a katolicizmus lényegéhez tartoznék, és tiltakozik az ellen, hogy a katolikus vallás az uralkodó osztályok hatalmi eszközeként szerepeljen. Az új evangélium szellemére támaszkodva e helyett egy keresztényszocialista program megvalósítását követeli.

* „Ami a tanulmányokat illeti, akarjuk és rendeljük minden formában, hogy a skolasztikus filozófia szolgáljon az egyházi tanulmányok alapjául” (X. Pius: *Pascendi dominici gregis*. Hiteles latin-német szöveg. Freiburg im Breisgau. Herderische Verlagshandlung. 99 oldal).

Ugyancsak követeli a modernizmus a szabad bibliai kutatást,* hogy e téren is egyedül a mai történettudomány legyen irányadó, hogy a biblia mint történeti dokumentum és nem mint isteni eredetű mű szolgáljon a vizsgálódás alapjául.

X. Pius 1907-ben átokkal sújtotta a modernistákat. Franciaországban és Németországban sikerült is a mozgalmat elnyomni, az olasz modernizmus azonban Fogazzaro, Murri, és a *Rinnovamento* vezéreinek irányítása alatt tovább is a leghevesebb támadásokat intézi az egyház ellen.

Íme néhány szemelvény újságaikból és könyveikből:

„A római pápák Rómában hatalmas műremekeket halmoztak össze, de kevés gyakorlati érzéket és még kevesebb idealizmust.”

„Róma a modern életben egy anakronizmus, képtelenség”.

„A Vatikán tisztelete érzélgős poézis. A valóság szörnyű messzeségben van attól az eszményi fantazmától, amelyről a legtöbb keresztény álmodozik.”

„A pápának van a világon a legnyomorúságosabb diplomáciai vezérkara.”

„Rómának egyik legellenszenvesebb jellemvonása, ami a régi Bizánchoz vagy a dalai láma fővárosához teszi hasonlónvá, szerzeteseinek óriási nagy száma.**

„A római nemesség katolikus tradícióból, mert a vallás tekintélyt és hasznot hajt neki ezen a világon és a — túlvilágon. Nagyon sok római nemes számára ezenkívül a vallás családi sport.”

„A római burzsoázia — amennyiben katolikus — érdekből az.”

„A római nép katolikus tudatlanságból.”

„A XIII. Leó által tervbe vett skolasztika a szellem kényszerzubbonya. XIII. Leó nyilvánvalóan nagyzási mániában szenvedett.”

„A katolikus egyház ma alapjában véve egy nagy biztosító intézet azok számára, akik meg vannak áldva földi javakkal.”

„A tridenti zsinat útlatos. Ő merítette ki az egyház erejét és rabolta el presztízsét.”

„Csak a mi „jövő kereszténységünk” képes mindazokat az erőket kibontani, melyek az önmegtagadáshoz és az altruizmushoz való akaratban rejlenek.”

* Alfred Loisy abbé már 1903-ban a negyedik evangéliumról írt munkájában ezen álláspontra helyezkedett. A János evangéliumnak kizárólag szimbolikus és allegorikus értelmet tulajdonított. A *Pascendi* kezdetű enciklika, bár nem említi, a Loisy írásait tartja szem előtt.

„Azt lehetne hinni, hogy olyan régi berendezések, mint a pápai minisztériumok (*sante congregazioni*) csodálatosan működnek. De ha egy államhivatalnok csak egy órára is bepillantást nyerne, megpukkadna a nevetéstől.”

„A vatikáni diplomácia aszkéta szempontok szerint lesz alakítva. Innét a világi diplomaták rajtuk való gúnyolódása. A nunciások nem is sejtik, milyen nagyokat nevetnek rajtuk a kollégák.”

„Olaszország feltartóztathatatlanul antiklerikális politikát fog űzni, mert ez a mi véleményünk szerint bizonyos fejlődési fokon a modern nemzet haladásának *conditio sine qua non*-ja”.*

X. Pius *Pascendi* kezdetű enciklikája szerint a neokatholicizmust három vonás jellemzi: 1. az agnoszticizmus, amely tagadja, hogy Isten az értelmi megismerés tárgya lehetne, hogy a tünemények ismeretén kívül más ismeret is léteznék, és mindazokat a bizonyítékokat visszautasítja, amelyen a teológia eddig alapult; 2. az immanentizmus, amely az erkölcsöt és a hitet kizárólag az egyéni érzésre akarja alapítani és tagadja a kinyilatkoztatást; végül 3. az evolucionizmus, amely azt állítja, hogy a vallás tanainak is változniuk és fejlődniük kell, miáltal elpusztítja az egyház állandó elemeit, történetét és alapintézményeit.**

Legteljesebb ma a pápaság győzelme a modernizmus felett Németországban. Itt a mozgalom a katolicizmusban csaknem teljesen elnyomatott. Jellemző eset a strassburgi professzoré, Ehrhardé, aki éles hangú cikkben kelt ki a modernizmust támadó pápai enciklika ellen és többek között azt írta, hogy a jó katolikusnak épen az ellenkező úton kell járnia, mint amit az enciklika kijelöl.

A pápa hivatalos közlönye (külső formájában azonban nem hivatalos) a *Corrispondenza Romana* Ehrhard tanár cikkét megírta, azt „a többé-kevésbé modernizáló tudományok dilletáns lázadásának” nevezvén. A tanár úr sietett bátor hangú cikkét kanosszai tenorban visszazívni. Ugyanígy viselkedett a két vezető német centrumlap: a *Kölnische Volkszeitung* és a *Germania*,

* Az olasz modernisták *Nova et Vetera* című folyóiratából és *Lettere di un prete modernista* s az időközönként megjelent újabb *levelek-bő*i.

** „Ezek a világtalanokat vezető vakok tudásgöggjük mámorában felcserélik a tudomány és vallás örök igaz fogalmait; egy új rendszert dolgoztak ki, és vad gyeplónélküli hajszájukban az új iránt elfelejtik, hogy az igazság ott keresendő, ahol biztos helye van; a szent, az apostoli hagyományok megvettettek és más tanok által pótoltnak, amelyek hiúk, semmirevalók és ingátagok; elvakultságukban még azt hiszik, hogy az igazság birtokában vannak.” (Pascendi idézett kiadás 22 old.)

amelyek előbb ugyancsak hangos szóval dicsérték Ehrhard tanár támadó cikkét.

Az utóbb említett újság 1908 augusztus 19-én közli olvasóival, hogy a pápa új *médaille*-t készíttetett és a következőképpen írja le annak kivitelét:

„Az egyik oldalon van X. Pius mellképe. A másik oldal a pápa küzdelmét ábrázolja a modernistákkal. Jobb oldalon a szent atya áll a trónusa előtt, a rendes ruházatában, a tiara vagy mitra nélkül. Előrenyújtott jobb kezében egy tekercs van — az enciklika — amelynek felgöngyölt végén a *Pascendi* szó olvasható. Fent a felhők mögül egy kéz látható, amely egy sokfejű hidrára, amely a trón lábai felé tekereg, villámokat szór. A szent atya előtt allegorikus nőszemélyek egy csoportja, amely a különböző nemzeteket ábrázolja. Németországot a walkűr-szerű sisakdíszről lehet megismerni, Franciaországot a liliomkoronát ábrázoló fejfedőről, Ausztriát a kettős sasról. A körirat szövege így hangzik: *Modernismi. Errore. Damnato. VI. ID, Sept MCMVII*”.

Nem szabad persze azt hinni, hogy a modernizmus akár a katolicizmusban, akár más vallásokban minden részletében egyöntetű irányzat. Ellenkezőleg, az olasz modernisták szélső balszárnyától a mérsékelt jobbszárnyáig sok árnyalat vezet. Utóbbiak közé lehet sorozni azt a modern katolicizmust, amelyet nálunk Prohászka Ottokár hirdet.* Szó sincsen ő nála a dogmákkal való szakításról. Inkább a szavak, mint a szellem modernisége jellemzi az ő álláspontját. Vajon aki tudományos perspektívából nézi a dolgokat, mondhatja-e eme szavakat: „Az egyház tana a szentírás sugalmazásáról érintetlen.” A művészté finomított dialektika persze sokakat megteveszt, de azért nem nehéz észrevenni, hogy minden szabadabb szellemű kijelentésének siet élet venni. Így mikor ezt írja: „Ez a mi feladatunk is: isteni életet élni, s amely mértékben törekedtünk ez eszményhez, abban a mértékben lettünk önmagunkban erősek s boldogok, mennyország volt bennünk.” És rögtön hozzáfűzi: „Megmarad azért a mennyország s a pokol is kívülünk.” Aztán így folytatja: „A büntetés miatt vagy a jutalom végett tenni valamit, mindenestre alacsony moralitás, de átmenetnek és segítségnek az öntudatosabb és nemesebb érzésre, nagyon jó. A parancs is, a törvény is szükséges, ezt csak oly filozófusok tagadhatják, kik íróasztaluk mellett ütik össze a világot s az erkölcs

* Prohászka Ottokár: *Modern katolicizmus*. Bpest, 1907.

reformját, de nem neveltek embereket s annál kevésbé barbár nemzeteket.”

Szép szavak: nevelni barbár nemzeteket! Ezért kellett az emberiség mindennapi érdekét elhanyagolni, a földieknél értékesebb kincseket ígérni, egy természetfeletti hittel az embereknek a természet ellen folytatott harcát hátráltatni. Kedvünk volna az emberiségnek nyújtott, valóságban csak képzelt értékekre a Macaulay szavaival válaszolni: Egy hold föld Middlesexben többet ér, mint egy hercegség Utópiában.

3. Még élénkebb eszmeáramlatok hullámzanak a protestáns vallásokban. Ezekben tűnnek a modernizmus társadalmi vonatkozásai a legélesebben szembe.

A francia protestantizmus egy része kifejezetten szocialista eszméket hirdet és azt vallja, hogy a római jogi elv a magántulajdon tekintetében, többé fenn nem tartható és minden tulajdon felett jogosult a társadalom rendelkezni. Paul Passy, ez irány egyik híve egy kongresszuson a következő kijelentéseket tette: „a termelési eszközök eltulajdonítása egy kisebbség által, habár ez a formális jog minden alapelvével összhangban áll is, a valóságban nem egyéb, mint rablás és protestáns szempontból Proudhon tételéhez kell csatlakozni: „a kapitalista tulajdon lopás*”.

Míg azonban ez az irányzat főleg filantropikus keretekben mozog, a francia protestantizmus vezetőinek egy része egész határozottsággal a marxizmushoz csatlakozott. Szószékeikről hirdetik, hogy a kapitalista termelési mód anarchikus, mert hiányzik a különféle vállalatok központi irányítása és a termelés nem alkalmazkodik a fogyasztás szükségleteihez, hirdetik, hogy a társadalom nem minden téren alkalmazza a lehető legtekintélyesebb eszközöket, és hogy igazságtalan jövedelemeloszlás a társadalmat két osztályra bontja: a semmittevő gazdagok és a degenerált szegények osztályára

Szinte érdekesítő, hogy a francia protestantizmusban a régi vallási eszmék mint nyernek új, a mai korhoz simuló tartalmat, így például a szentségre való jog és a messiási eszme egészen új értelmezést nyert.

Az elsőt most úgy értelmezik, hogy nem lehet annak erényt gyakorolnia, akinek nincs meg a megfelelő nevelése és szociális helyzete, más szóval hogy a társadalmi helyzet javítá-

* A. David: *Die sozialistische Strömung im französischen Protestantismus. Dokumente d. Fortschritts* (2. évfolyam) és Dr. Bruno Wille: *Freireligiöse Gemeinden in Deutschland* (u. ott. 1 évf.)

sától függ a vallási és erkölcsi érzelmek mélyülése. Míg egyrésztől így az üdvösség tana a milieu-elmélettel lett összhangba hozva, másrésztől az üdvözülésre való jog az anyagi létre való jogosultságként lesz felfogva.

Franciaországban különben mindjobban terjed egy-egy olyan irányzat is, mely az összes vallási szertartásokat, a születési és az esketési ceremóniákat mellőzi. A gyermekek nem kereszttetnek meg, hanem ezt egy tisztán világi jellegű családi ünnepély pótolja.

Bizonyos fokig a modernista áramlatokkal függ össze az a különben tisztára metafizikai filozófia is, amely a dualista álláspontnak, az anyagnak és szellemnek egy új szintézisét próbálja nyújtani, és amely irányzat a mai természettudomány mérőeszközeivel újra vizsgálat alá veszi a szabad akarat és a természet-törvény fogalmának problémáit.

Attérve a német evangélikus egyházak modernista mozgalmainak ismertetésére, itt is a radikális balszárnytól, melynek szellemi vezére Kalthoff volt, egész az ortodox irányzatokig majd minden árnyalat képviselve van. Ami azonban őket a francia, a svájci, az angol és hollandi mozgalmaktól megkülönbözteti, az az állam és az egyház mai formájához való ragaszkodás, holott az utóbb említettek telve vannak szocialisztikus és szociáldemokrata eszmékkel. Németországban azonban semmi kontaktus a szociáldemokratákkal. Annál erősebb visszhangot keltenek a szociáldemokrata eszmék a szabad-vallási egyesületekben, a szabadgondolkodó egyesületekben és az úgynevezett *Vereine für ethische Kultur* szervezeteiben. Utóbbiak húsz évvel ezelőtt angol mintára alakultak és egy, a világnézettől független morál megalapozására törekuszenek. A most felsorolt szabadelvű szervezetek néhány évvel ezelőtt az úgynevezett „weimari kartell”-be léptek, amelyben a következő közös programot dolgozták ki: 1. a szellemi tevékenység szabad kifejtése, 2. az egyház és az állam szétválasztása, 3. az egyház és az iskola szétválasztása. Elég sovány kis program. A kartell tagjai: Németország szabad vallási községeinek szövetsége; A személyes vallás szövetsége; A világi iskola és erkölcsi oktatás német szövetsége; Az etikai kultúra német szövetsége; A német monista szövetség; A szabadgondolkodók egyesülete; Szabad etikai egyesülés, Jena; Giordano Bruno szövetség; Ifjú német kulturegyesület; A müncheni szabadelvű egyesületek kartellje.

Rendkívül jellemző dolog, hogy főleg Németországban már

felvetődött a protestáns világegyház eszméje is. A protestáns nemzeti egyházaknak közös fenhatóság alá való egyesítéséről van szó. Egészen kétségtelen, hogy ez végül egy protestáns pápaság kialakulásához vezetne.*

Ugyanez a mozgalmas és változatos kép található az angol kultúrájú népeknél, de radikálisabb programokkal. Az angol szabadszellemű egyesületek legtöbbje a vallási kérdéseket kizárja a vitákból és csakis erkölcsi és szociális kérdésekkel foglalkozik.

Egyébként az angol népek vallásosságáról túlzó nézetek vannak elterjedve. A *Daily News* a londoni templomlátogató-sokról statisztikát készített. Kitént, hogy öt emberre esik egy templomlátogató. Más helyeken is készültek felvételek, amelyek azt mutatják, hogy legalább is a népesség kétharmada nem templomlátogató.

Angliában az ateista egyesülések, a „szekularisták” mellett hatalmas terjesztője a szabadgondolatnak a „Propagandista sajtókomité”. Ez 1890-ben alapított. Célja volt olyan műveket kiadni, amelyekre közönséges kiadó nem vállalkozik. Csak 1907-ben vonta magára a figyelmet, amikor az angol és külföldi szabadszellemű irodalmat kezdte 6 pence-ért árusítani, amely ár az üzleti forgalomban 4¹/₂ pence-re szállott le. Haeckel *Welträtsel*-je 120.000 példányban kelt el, Huxley, Spencer, Darwin művei 100.000 példányban.** A néhány penny-ért racionalista műveket kiadó asszociáció — az R. P. A. — mint művelődési egyesület is szervezkedett az egész országban. Hívei között ott vannak a többek között George Meredith, Thomas Hardy, John Morley, H. G. Wells nevei.

Amerikából és Ausztráliából is érdekes hírek érkeznek. A különböző vallások szövetségéről van szó. A Bostonban tartott valláskongresszuson keresztények, zsidók, mohamedánok és buddhisták vettek részt. Céljuk — valláskülönbségre való tekintet nélkül — bizonyos erkölcsi és társadalmi elveket győzelemre vinni. A szövetség mindegyik tagja megtartja a maga vallását és elismeri a másét, hogy az alkalmas az emberi eszmény megvalósítására. Az új vallási egyesülés — az univerzalizmus — összeköttetést szerzett az indiai vallásokkal is, a bramoh-samoj és a buddhizmus haladó irányzataival.

* *Zeitschrift für Politik*. 1910. Heft 2.

** Talán érdekes lesz itt megjegyezni, hogy az 1898. évben Németországban magában 450.000 biblia kelt el, az angol és bibliai társaságokat is ideszámítva pedig ugyanez évben összesen 775.000.

4. Németországban széles mederben folyó vita folyik a kereszténységnek a szociáldemokráciához való viszonyáról.* Röpirat röpiratot ér, amely ezt a kérdést tárgyalja. *Christentum u. Sozialismus. Christentum u. materialistische Geschichtsauffassung* és hasonló című cikkek szinte állandó rovatát képezik a szociáldemokrata lapoknak. Míg Bebel azt hirdeti, hogy kereszténység és szocializmus kibékíthetetlen ellenfelek, mint tűz és víz, mások viszont azt vallják, hogy a valláselleni harcot egészen ki kell kapcsolni a szociáldemokrata politikából. Különösen azok a volt lelkészek szeretik ezt hirdetni, akik a párthoz csatlakoztak. Utóbbiak szerint a szocializmus csak gazdasági és politikai program, nem egyúttal erkölcsi is és hogy a kereszténység eredeti tanításán alapuló etikára a mai szociáldemokráciának szüksége van. Akadtak még olyanok is, akik azt indítványozták, hogy vallási propagandával kell a szociáldemokrata pártnak tagokat szerezni, hogy ki kell adni a jelszót: „a jó keresztény nemcsak lehet, hanem kötelessége, hogy szocialista legyen”.

Ezzel szemben mások tagadnak minden akárcsak eszmei összefüggést is a mai szocializmus és a kereszténység eredeti tanítása között. Szemben Kautskyval azt vallják,** hogy minden gazdasági és politikai szempont kívül esett a kereszténység megalapítójának gondolatkörén, hogy egészen téves, mintha kommunisztikus szervezetet alapított volna, ellenkezőleg, amit tanácsolt: az minden szervezkedés ellentéte volt. Nem birtokossá akarta tenni a kereszténység megalapítója az embereket, hanem birtoktalanokká, tanítván, hogy tegyék kezüket ölükbe, mintha egy kiterített asztal várna rájuk. Nem a munkát, a munka megvetését tanította.

Megtörtént, hogy egy volt lelkész, ma egyik vezetője a a pártnak, egy szociáldemokrata népgyűlésen azt az indítványt tette,*** hogy az erfurti program az utolsó félszáz év teológiai kutatásai alapján dolgoztassék át és a kereszténység és szociáldemokrácia között kölcsönhatás létesíttessék. Ma már belátja

* Érdekesen tárgyalja ezt az egész vitát és a lelkészeknek a szociáldemokrata pártokhoz való viszonyát Karl Vorländer az *Archiv für Sozialwissenschaft u. Sozialpolitik* 1910 márciusi, füzetében. A tanulmány címe: *Sozialdemokratische Pfarrer. Eine Skizze.*

** Max Maurenbrecher: *Von Nazareth nach Golgota.* 1909.

*** Paul Göhre, akinek *Wie ein Pfarrer Sozialdemokrat wurde* című röpirata az első évben 460.000 példányban kelt. Ebben azt írta, hogy vallási meggyőződésai vezették a szociáldemokratákhoz.

tévedését és kénytelen beismerni, hogy a mai szociáldemokráciának nemcsak gazdasági és politikai, hanem etikai közössége sincs a kereszténységgel.

Amiként a katolikus egyház, úgy a német protestáns államegyházak sem tűrnek meg szociáldemokrata lelkészt. Aki lelkész eddig — és ezek száma nagyon jelentéktelen — Németországban a szociáldemokráciához csatlakozott, annak távoznia kellett állásából. Természetesen ez még nem zárja ki azt az eszmei hatást, amelyet a szociáldemokrata tanok a modernista vallási reformmozgalomokra gyakorolnak.

Más, egészen más az a kép, amit Hollandia és Svájc nyújtanak. Ez a két állam ma a „vörös papok” hazája* Itt a protestáns vallás nem állami, hanem községi szervezetű. Nem holmi jótékonykodó keresztény szocializmusról van ma már ezekben az államokban szó, bár vannak ilyen irányú egyesületek is, hanem egészen eltökélt csatlakozás a szociáldemokrata pártokhoz.

Az első lelkész, aki Hollandiában a szociáldemokráciához csatlakozott Domela Nieuwenhuis, a későbbi jeles szocialista vezér volt.* Eredetileg azt tervezte, hogy a keresztény egyházat meghódítja a szociáldemokráciának. Csodálatos naivitás. Persze ma már másképp látja a vallás és az egyház szerepét.

Ugyanitt 1907-ben „Szociáldemokrata lelkészegyesület” alakult. Tagjai előzőleg kérdést intéztek a szociáldemokrata párthoz, ragaszkodik-e ez a történelmi materializmushoz és ennek azon tanításához, hogy a vallás a gazdasági viszonyok ideológiája. Miután a párt részéről azon megnyugtató választ nyerték, hogy csak a Marx gazdasági tanaihoz ragaszkodnak, de nem egyúttal a történelmi materialista világnézethez is, elhárult az az akadály, amely a párthoz való csatlakozásuknak útjában állott. A szociáldemokrata lelkészeknek külön lapjuk is van *Blyde Wereld*. Sokak szerint a lelkészek csatlakozásának hatása a következő: gyöngítette a szocializmus harci kedvét, főleg a vallás ellen, másrészt a párt megnyerte a holland kereszténység szimpátiáját.**

* Lutheránus lelkész volt, később kilépett.

** S. Bakker egyik írójuk a következőképp számol be arról a hatásról, amelyet Marx olvasása a holland lelkészekre gyakorolt: Hatalmas hang, de eleinte nem szimpatikus. Kemény szavakat mond a kereszténység ellen és minden vallás kipusztulását hirdeti. Keményen és cinikusan hangzanak szemrehányásai. De mégis meghallgatják. Mert a keménység mögül a könyörületesség szelíd szózata árad ki. Ostoroz, fenyeget, szitkozódik, gúnyol, de mindezt azért, mert könyörületes. A kiuzsorázott, megtaposott proletár szen-

Ugyancsak Hollandiában történt, hogy két római katolikus lelkész is belépett a szociáldemokrata pártba. Természetesen az egyház ezt nem tűrte. Tizennégy keresztelést — amelyet szociáldemokrata lelkész végzett* — érvénytelennek nyilvánított a fensőbb egyházi hatóság. A miseolvasástól is eltiltották, de később ezt megengedték neki. De nemsokára ismét megfosztották a miseolvasás jogától, mert egy szociáldemokratát egyik levelében „Tisztelt elvtársnak szólított.

Svájcban a szociáldemokrata lelkészek *Neue Wege* cím alatt lapot adnak ki. A baseli gyűlésen 200 fiatal teológus jelent meg, ahol a főlshózalók dicsóítotték az osztályharcot. A svájci szociáldemokrata lelkészek vezére: a „zürichi Savonarola” Hermann Kutter, aki szerint a történelmi materializmus tanítása ellen semmi ellenvetést sem lehet tenni, osztályharc van és mindegyik osztálynak a maga gazdasági helyzetében van ereje. Szemben azonban a hollandi lelkészséggel a svájciak tömegesen nem lépnek be a szociáldemokrata pártba, csak gyűléseiken és könyveikben vállalnak a párttal szellemi közösséget. A szociáldemokrata pártba belépett lelkészek száma eddig mindössze három.

5. A zsidó vallás sem került ki a modern eszmék hatását. Itt is erősödnek olyan irányzatok, amelyek a babonától és a dogmáktól akarják megtisztítani a zsidóság erkölcsi tanítását. Amerikában, majd Németországban és Angliában, végül Franciaországban ú. n. „szabad zsinagógák” alakultak.

Az irány egyik vezére Franciaországban a következőképen indokolja a mozgalmat:**

A tudomány és az erkölcs nem elégségesek az ember lelkét kitölteni, az értelem szomjúságát teljesen kioltani, a lelkiismeret nyugtalanosságát elcsitítani, és sohasem elégitik ki teljesen a szív óhajait. A tudomány csak a tünemények törvényeinek megismerésére törekszik, a morálnak azonban egy metafizikai bázisra van szüksége, ahonnan a maga világnézetét levezesse. Ez a

védése az ő szenvedése. Hatalmasan haragszik, de hát Ezsaiás nem-e volt kemény haragjában!? És most könyvei felé hajolnak. Száraz számok, száraz bizonyítékok. Idegen dolgok, amiről olvasnak: *Mehrwert*, tőkekoncentráció, nagyüzem stb. De tudni akarnak. És meg tudják, hogy a kapitalizmus nem örök életű, egy új társadalom csiráját rejti magában. A szocializmus jön, ezt mutatják a számok, a száraz érvekből is kiáradó melódia.

* I. v. d. Brink a neve.

** C. Daufresne által idézve (a *Documents d. Progrès* I. évfolyam 4. füzet).

bázis a vallás, forrása az emberek kiolthatatlan törekvése: az abszolútumot elérni. Az abszolútumot azonban az ember csak saját lényének ismerete útján ismerheti meg: amely gondolat, szeretet, akarat, vagyis szellem. A szellemet csak a szellem teremtheti, amely minden dologban benne rejlik. Nevezhetjük istennek is. „A rendnek, a szépségnek, a szellemnek örök élet-eleme”. Az örökké tevékeny és egyetemes szellem az idő és tér és az individualizáció formáiban jelentkezik. Ebből keletkezik egy benső szükség oly kultusz után, mely a vallásos érzést kielégíti, amely kultuszt az örökké tevékeny szellemmel, vagyis a fejlődéssel összhangba kell hozni. Így a 20-ik század vallásának a legtisztább vallásos érzésnek kell lennie, amely a tudománnyal teljes összhangban áll. A zsidóságnak csak egy hitcikkelye van: az egy-istenhit. Morálja: a gyakorlati életerköcs. A zsidóság elvet minden babonát, a zsidó vallás még azt sem parancsolja, hogy higgy vagy ne higgy, csak azt: tedd ezt és ne tedd azt. De még az istenben való hitet sem úgy tünteti fel a talmud, mint az Ábrahám előtti kinyilatkoztatást, hanem mint a pátriárka személyes reflexiónak eredményét.

Nem tudjuk, ismeri-e Lévy úr a mai francia metafizikát. De kétségtelen, hogy nézetei és érvei innen vannak merítve. Mindenesetre élénk képzelőerőre vall, ha valaki a modern metafizika tanítását a bibliából és a talmudból véli kiolvasni.

Mindez különben csak megerősít bennünket régi nézetünkben, hogy a metafizika — a mai, csakúgy mint a régebbi — vallásos forrásokból táplálkozik, és míg vallások lesznek, metafizikai iskolák is fognak keletkezni. (A metafizika nem is más: mint a művelt szentimentálisuk vallása.)

A zsidó modernizmus a rítusban is megnyilvánul. Hívei a zsinagógában hajadon fővel jelennek meg, még pedig a két nem együttesen, továbbá az istentisztelet néhol vasárnap tartatik és a héber nyelv csak néhány főbb imában lesz még fentartva.

6. Ha a nyugati-civilizáció népeiről kelet felé fordulunk, ott is ez a forrongás, a modern és hagyományos eszmék nyílt avagy lappangó harca. Ázsia, ez a sárga lomhaság hosszú dermedtség után megmozdult. Több évezredes vallási tanai sem kerülhetik ki az új eszmék hatását.

A buddhizmus, de más ázsiai vallások is európai eszmék befolyásának erős nyomait mutatják. Sziamban a régi buddhista istentisztelet állíttatott vissza, királyai a bálványokat elégettették

és a buddhizmus már kizárólag mint erkölcsi filozófia jelentkezik.

Neo-buddhista áramlatok jelentkeznek Japánban és Tibetben is. Japánban a kereszténység is erősen terjed és ennek hatása érezhető a modern japán buddhizmuson, illetve a buddhizmusnak Japánban uralkodó ágán (a Mahayana doktrína). A japáni vallások papnövendékei a felsőbbség engedelmével keresztény szemináriumokba iratkoznak be, hogy a kereszténység eszméivel is megismerkedjenek. Ezeknek az eszméknek a hatása alatt Japánban is van egy áramlat, amely a régi buddhista tanokat a maga eredeti tisztaságában akarja visszaállítani. Ez főleg a nirvana tanából, minden élőlény kíméléséből és az emberszeretet hirdetéséből áll.

A buddhista tanokban különben a be nem avatottak, sokféle elágazása és tanainak bonyolultsága folytán, alig lehet magát kiismernie. Annyi bizonyos, hogy az európai filozófia illetve a metafizika aligha termelt egyetlen eszmét is, amely a buddhista vallásokban fel nem található. Ezen nincs is csodálkozni való, mert ez megint csak azt mutatja, hogy a metafizika terén alig van haladás, ami viszont szintén érthető, ha meggondoljuk, hogy a metafizika nem elégszik meg a tünemények törvényeinek ismeretével. Ám a tüneményeken túl fekvő világot akár abszolútnak nevezzük, akár akarunk, akár eszmének, akár időnek, akár nirvánának vagy Istennek teljesen egyre megy. A buddhizmus nem ismer személyes isteneket, miként a brahmanizmus, hanem isten és természet fogalmait azonos fogalmakként használja.

Ami már most a japáni buddhizmust illeti, talán érdemes lesz néhány szóban ismertetését nyújtani:*

Véletlen vagy csoda a természetben nincsen, ami ennek látszik, az a valóságban olyan tünemény, mely ez idő szerint még tudásunk előtt ismeretlen. Nincs lélek vagy én, és így azt sem lehet mondani, hogy a lélek halhatatlan. Az ember nem más, mint egy tünemény csoport, amely halál esetén széthull. Amiként ott, ahol egy kocsis részei összetalálkoznak, a „kocsi” szót használjuk, épen úgy ahol ezek az alkatrészek összetalálkoznak, a „személy” szót. Ezek az alkatrészek a testiség, az érzetek, az észrevétel, az öntudat és az élmények közti külön-

* Hans Haas: *Die Religionen der Japaner. Der moderne Buddhismus. (Die Kultur der Gegenwart. Die orientalischen Religionen)* c. kötetben idézve S. Kuroda japáni szerzőnek *Mahájána* című művét és A. Lloyd: *Developments of Japanese Buddhism*, c. értekezése. (Transact. of the As. Soc. of Japan, vol. XXII. part. III.)

böztetési képesség. Ezek együttvéve teszik ki azt a tünemény-csoportot, amelyre mi az egyén vagy érző lény kifejezést használjuk. (Az olvasó gondoljon Mach filozófiájára.)

Ez a panteista és pesszimiztikus hit a maga filozófiai formájában újul meg most Japánban és kiterjeszti hatását Khinára is, ahol a bálványimádássá és szertartássá merevedett buddhizmusba önt új lelket. A modern eszmékkel való megtermékenyüléssel hatalmas terjeszkedési vágy jár együtt. Mekkora lehet a lelkesedés, talán legjobban mutatja, hogy egy kínai folyóirat felbuzdulásában már buddhista misszionáriusoknak Londonba való küldését indítványozza.* Amerikában is állítottak fel buddhista misszióállomások. Kétségtelen, hogy ezt az erős terjeszkedési vágyat a japán katonai győzelmek váltották ki és a japáni ifjú-buddhizmus japáni imperialista törekvéseknek ideológiája.

Ezt mutatja az az érdekes kiáltvány is, melyet az ifjú buddhisták szövetségük (*International Buddhist Joung Men's Association*) központjából, Tokióból a japán-orosz háború befejezése után világgá bocsájtottak. Egy része így hangzik: „Olyan időben, amelyben az emberiség műveltebb része attól a betegségtől lett életunt, amelyet egy kizárólagosan materiális kultúra vont maga után, sokan figyelmüket a buddhizmus felé fordítják, mint a legeszszerűbb filozófiai és kozmopolita vallás felé, amely a legnagyobb mértékben kielégíti a haladó emberiség igényeit. Tekintettel a mostani helyzetre, azon óhaj tölt el bennünket, Japán ifjú buddhistáit, hogy Buddha evangéliuma minden népek között elterjedjen. A buddhista népek legtöbbször segélytelen tétlenség kábultságában él és legtöbbször a babona varázsa tartja fogva. A távol kelet császári szigetországa feladatának tekinti, hogy az alvó ázsiai kontinenst felébressze. A buddhizmus híveinek nem szabad tétlennek lenniök. Az ő feladatuk, hogy Ázsia népeinek szellemi ébresztői legyenek és egyúttal a buddhizmus igazságait az egész földön hirdessék. Az „Ifjú Buddhisták Szövetsége” azért alakult, hogy ezt a célt szolgálja, hogy a világ szétszórt buddhistáinak láncza legyen. Fivéreink és nővéreink! bárhol időztök is Ázsiában, Amerikában vagy más földrészen, jöjjetek és lépjetek velünk összeköttetésbe.” Megjegyezzük még, hogy Japánban a buddhizmus híveinek száma többszörösen felülmúlja a hivatalos Shinto vallás híveinek számát.

7. Az amerikai „univerzalizmussal” rokon az az új tan,

* Azóta tényleg alakult Londonban egy neo-buddhista egyesület is, neve: *The Followers of the Buddha*.

mely Perzsiában keletkezett és Indiában rohamosan terjed: a „behaizmus”. A behaizmus megalapítója Béha-Oullah, aki 1892-ben halt meg. Béha elismeri az összes eddigi vallások értékét, de mindnyáját egyesíteni akarja az erkölcsi és szociális haladás érdekében, anélkül, hogy bárkitől is régi hitének feladását kívánná. Követeli, hogy azok a korlátok, amelyek fajok, kasztok vagy vallások szerint választják el az embereket, szűnjenek meg. Nem ismer el semmi rítust, semmi dogmát vagy klérust. Hívei közé eddig keresztények, zsidók, mozlimek, buddhisták, Indiában brahmánok, hinduk, sikhs, parsis és az arga-lamaj vallás hívei valamint szabadgondolkozók csatlakoztak. Oroszország, Egyiptom és Törökország némely községében a behaizmus hívei a községi igazgatásban vezető szerephez jutottak.

Ázsiában egyébként sokkal élesebben bontakozik ki a vallási eszméknek politikai és szociális háttere, mint Európában, ahol másfajta ideológiák takarják el a mozgató erőforrásokat.

Indiában demokratikus és nemzeti mozgalmak rejlenek a vallásiak mögött. Az angol uralom alatt a kapitalizmus bevonult Indiába és a kapitalizmus a maga nivelláló és forradalmi erejével megrázta a kaszt-uralom alapjait. Új ideológia keletkezett, a Brahma-Samaj tan, amely az ind panteizmus és a keresztény egyistenhit szintézise, és a kasztok eltörlése mellett agitál.

Nagyobb elterjedést azonban az új vallási tan, a Brahma-Samaj nem nyert, állítólag azért,* mert nagyon racionalista jellegű, már pedig a misztika képezi az ind szellem egyik jellemvonását. A valóság azonban inkább az lesz, hogy az új vallás félig európai, félig ázsiai szelleménél fogva sem a konzervatív irányokat nem elégíti ki, amelyek a demokratikus eszmékkel nem rokonszenveznek, sem azt az irányt nem képes kielégíteni, amely „Vissza a Védákhoz” jelszó alatt tulajdonképpen az angolok alóli felszabadítást írta zászlajára, és amely az angol uralom elleni harcban az ősi védahitre — a mai buddha és hindu vallás őseré — irányuló propagandát tekinti a legalkalmasabb harci eszköznek. Ez utóbbi irányzat az ú. n. „Arya-Samaj” mozgalom.

A régi véda hit — amelynek felújításáról lenne állítólag az Arya-Samaj mozgalomban szó — azt tanította, hogy a világszellem megnyilatkozása az egyéni öntudat, az én, az „Atman”. A halál a világszellemmel való egyesülés. E tan később a buddhizmusban a nirvana tanba, a teljes megsemmisülés tanába ment

* Prof. Wobhouse (Poona, India) cikke *Dokum. d. Fortschr.* I. évf. 12. füzet.

át. Ennek egyik későbbi szektája azt tanítja, hogy az egyéni akarat megőlése a világszellembe való megtérés. Így keletkeznek az akarat megőlésére irányuló lelki gyakorlatok, amelyek bizonyos testtartás felvételével, a lélekzet visszatartásával és a gondolkodásnak egy pontra való fixírozása által iparkodnak ezen suggestív állapotot elérni.*

De ez a szekta már csak az őseredeti védatannak az egyik irányú kifejlesztése volt, az Arya-Samaj mozgalom pedig arra az eredeti tanra akar visszatérni, mely még ezt a sötét aszketizmust nem ismerte. Mivel azonban a régi vallásos tanokat arisztokratikus szellem járja át (az uralkodó jogrend itt is, mint mindenütt, vallásos tanok által isteni eredetűnek jelentetett ki) az Arya-Samaj mozgalom, mely demokratikus reformokat követel, a régi arisztokratikus tanoknak új értelmezést ad, követeli a többek között a kasztok megszüntetését is. Ez az irányzat egyúttal a nemzeti küzdelem vezetője az angol uralom ellen. Politikailag a mozgó ideál: ősrégi hagyományok alapján az ind nemzeti állam felállítása. Mondanunk sem kell, hogy itt is, mint Japánban az ősi hagyományokhoz való visszatérés emlegetése pusztán ideológia és a múlt dicsőítése nem akar egyéb lenni, mint tettekre buzdítás az Ázsiában idegen orosz illetve angol uralom ellen.

Egy harmadik irányzat Indiában a Ramakrishna irányzat, mely a régi panteistikus és arisztokratikus hitet a modern filozófiával akarja összeegyeztetni. Ehhez az irányhoz a kasztrendszer fentartani akaró konzervatívok csatlakoznak, mivel ez irányzat az arisztokratikus hagyományok fentartásáért küzd.

India modernista áramlatai közé kell sorolnunk azt a filozófiai irányzatot is, melyet vedanta filozófiának neveznek, és amely az evolúció tanát elfogadva, annak vallásos és misztikus színezetet ad. Azt vallja, hogy lényegében minden dolog szellemi, az anyag ennek csak megjelenési formája, a kísérleti tudomány vagyis az anyag tudománya nem képes tehát a végső kérdéseket megfejteni. A végső igazsághoz csak az öntudatunkban való mélyedés útján érhetünk el és evégből ki kell magunkat vonni az érzéki világ hatása alól, „nem látni, nem érezni, nem hallani és minden vágyat elnyomni”. Ehhez egy élet nem elég* miértis az emberi lélek mindig újabb és újabb testi formát ölt. Ez az alakváltozás fejlődést képvisel, amely fejlődés a fizikai

* Herrm. Oldenberg: *Die indische Religion. (Kultur d. Gegenwart. Die orientalischen Religionen.)* I. Dahmann: *Buddha* (1903), E. Hardy: *Buddha* (1903).

világ fokozódó szellemiesedésében, az agy szerkezetének finomodásában, és ezzel összefüggésben a testiség növekvő legyőzésében nyilvánul.

Az ind miszticizmusnak törekszik modern színezetet adni a teozófiai irány is, amely most Európában gyűjt híveket. Hívei közé — akik misztikus borzongásban keresik a boldogságot — úgy a legmagasabb, mint a legalacsonyabb kasztok tagjai csatlakoznak és vallásos rajongásból a faji és kasztbeli előjogok eltörlését követelik. Egy kedély-demokrácia, szemben a brahmosamaj társadalmi demokráciájával, jegyzi meg ezen mozgalmak egyik ismertetője.

Indiáról szólván, meg kell végül említenünk azt az egyesületet is, amely Kalkuttában egy év előtt alakult. Neve: Devalaya; célja: a különböző indiai vallások között folyó ellenségeskedést — mely legélesebb a hinduk és mohamedánok között — mérsékelni, ha lehet megszüntetni, hogy India összes lakói, vallásra való tekintet nélkül együttesen törekedjenek társadalmi reformokra és a nemzeti függetlenség kivívására.

A vallások közötti harc megszüntetését, a mindannyiban közös erkölcsi ideál megvalósítását és a vallásoknak a modern tudománnyal való összhangba hozását célozta az a vallási parlament is, mely Indiában ez év elején tartatott meg, és amelyen India összes felekezetei részt vettek. Az eszmét ilyen vallásparlament összehívásához az 1893-iki nemzetközi chikágói vallásparlament tanácskozásai adták, mely utóbbin a világ összes vallásainak, köztük az ind vallások hívei is megjelentek.

8. Megpróbáltuk nagy vonásokban megrajzolni azokat a vallási mozgalmakat, amelyek a földgömb majd minden népének gondolkodását forrongásban tartják. Hátra van most annak a megvizsgálása: az események ezen halmazában vannak-e törvényszerűségek és a szociológust is érdeklő tanulságok.

A mozgalmak teológiai és filozófiai eszmekörével nem kívánunk tovább is foglalkozni. Ami a modernista mozgalmak filozófiai gondolatvilágát illeti, erre nézve még csak azt akarjuk megjegyezni, hogy ez korántsem egységes. Egyik része a mozgalmaknak agnosztikus álláspontra helyezkedik; ezeknél a vallás pusztán mint hit szerepel, amely hit mellett semmiféle objektív tudományos érvet felhozni nem lehet, de amely hitre az emberiségnek szerintök mégis szüksége van, míg a másik része a mozgalmaknak, mellőzve ezen agnosztikus és relatív álláspontot, az intuíció útján akarja az istenhitet igazolni és győzelemre vinni.

Az első álláspontja a pragmatizmushoz, a második a modern metafizikusokéhoz közeledett.

Vizsgálva már most a modernizmus mozgató rugóit, két dolog tűnik szembe legélesebben:

Az egyik: hogy a mozgalmak néhol kifejezettebben politikai, máshol inkább társadalmi törekvéseket rejtenek magukban, hogy irányzatuk ezen szempontokból sem mondható egységesnek, hanem egyik helyen konzervatívnek, máshol viszont forradalminak. Lentebb megpróbáljuk kimutatni, hogy ezen ellentétek dacára az összes modernista mozgalmakat és pedig Európában csak úgy, mint Ázsiában közös tényezőre lehet visszavezetni, tudniillik a gazdaságban végbement forradalmi változásokra.

A másik szembeötlő körülmény, hogy az összes modernista irányzatok az elmúlt idők vallási írásai felé fordulnak és a régi, „eredeti” vallásos tanoknak visszaállítását követelik. A neo-katholicizmus az evangéliumhoz való visszatérést, a neobuddhisták a régi buddhista tanokhoz, az ind vallások pedig a védákhoz való visszatérést hirdetik. Ámde óriási tévedés volna ezen szubjektív vágyakból és óhajokból azt a következtetést levonni, hogy a múltba való ez a visszapillantás és elmúlt idők tanainak — állítólag a maguk őseredeti tisztaságában — leendő visszaállítása iránti ez a vágyakozás a valóságban is elmúlt intézményeknek visszaállítását jelenti, vagy hogy az az értelmezés, amelyet a modernisták a régi tanoknak ma adnak, valósággal is bennfoglaltatik a régi vallásos könyvekben.

Amiként elmúlt intézményeknek dicsőítése mindig és mindenkor csak buzdítás a jelen harcainak sikeres megvívására, épenúgy elmúlt idők vallásos eszméinek és vallásos könyveinek a kultusza sem más, mint az uralkodó korszak eszméinek és törekvéseinek kultusza.

Nem letűnt időknek, hanem a mának törekvése és harci kedve jut a modernista mozgalmakban kifejezésre. Senki előtt sem lehetett kétséges, hogy a régi evangéliumi tanoknak a keresztény modernizmus csakúgy, mint a buddhista és a hindu modernizmus olyan értelmezést ad, amely ama uralkodó törekvéseknek képezi ideológiáját. Amiként a jog és az erkölcs terén napról-napra tapasztaljuk, hogy a régi fogalmak megmaradnak, de a régi terminológia folyton változó értelmezést nyer, ugyanezt tapasztaljuk a vallás terén is. A régi forma marad, de a folyton változó szükségletek szerint új és új tartalmat kap.

Egy vallási reform mindig az alatt az eszmekör alatt indul

meg, hogy a vallás benső értékei külső formaságokká és dogmákká merevedtek. Hogy üres formalizmus lett az, ami azelőtt lüktető élet volt. Hogy hiányzik az emberekből a nagy megindulás, amely le képes győzni az értelem aggályait. Hogy a régi idők bensőségét az imák mechanikus lemorzsolása váltotta fel. Mit mondtak az első keresztények? Hogy meg kell szabadítani a hitet azoktól a törmelékektől, amelyek az idő folyamán reá rakódtak, hogy ki kell szabadítani azokból a bilincsekből, amelyeket a szertartások raktak reá. Ugyanez az eszmekör az, amellyel később a protestantizmus az egyházzá alakult katholicizmus ellen fordult. Ugyanezen eszme alatt harcolt a múltban mind az a sok vallási irányzat, amely már a protestantizmus előtt felmerült és időről-időre megújult, de amelyet Lutherig mindig sikerült a pápaságnak elnyomni. És ugyancsak ugyanezzel az érveléssel fordulnak ma az összes modernista irányzatok az uralkodó vallási tanok ellen. Hogy a hitnek nincs eleven ereje, hogy az ember érző lény helyett imagéppé vált és nincs más megoldás, mint a régi tanokhoz való visszatérés. A régi tanok és a kor tudományos eszméi között nincs is ellentét — így mondják — vagy legalább is az erkölcsi élet terén nincs. Ellentét nem a hit és a tudomány, hanem csak a dogma és a tudomány között van. Nem az isten és a tudomány, csak a mai egyház és a tudomány között. De meg lehet újítani az ősi hitet és ki lehet kapcsolni a tudományt a vallásból, amit az uralkodó egyházak megtenni vonakodnak, és akkor megszűnik ez az ellentét és a modern ember felszabadul abból a kínos vergődésből, ahová elavult igazságokhoz és korhadt és társadalmi intézményekhez ragaszkodó egyházi tanok és a sebesen rohanó természettudomány és gazdasági élet összeütközése sodorták.

Ez az ideológia, amely mögött, miként megjegyeztük, különböző társadalmi és politikai törekvések rejtőznek, de amely különböző törekvéseket vissza lehet vezetni egy tényezőre, a modern kapitalizmusra.

A kapitalizmus azonban ma Európában és Amerikában más fokon van, mint Ázsiában és így nyilvánvalóan Európában és Amerikában más törekvéseket fedeznek az ideológiák, beleértve a vallásit is, mint például Ázsiában.

Európában — ahol a kapitalizmus sok tekintetben már hatalomhoz jutott — a modernizmusnak, amely a vallást és a tudományt akarja összeegyeztetni, és amely az osztályharc etikája helyett a vallásos etikát hirdeti, túlnyomó részben kon-

zervatív, a társadalmi és eszmei ellentéteket mérséklő tendenciája van. Az uralomra jutó nagytőke társadalmi szempontból nem ugyan a reakciót, hanem igenis azt a konzervatív irányzatot képviseli, amely „a fontolva haladás”, és a „rend és haladás” jelszavai mögé rejtőzik. Vallás és tudomány összeegyeztetése itt konzervatív színezetű.

Másként áll azonban a dolog Keleten, ahol a fejlődő kapitalizmus útjában álló társadalmi akadályok még elsöpörve nincsenek, ahol miként Indiában, a modernizmus a kasztok eltörlését az egységes India megteremtését és India felszabadítását írta, zászljára, amely tehát gazdaságilag azon a fejlődési fokon áll ma, ahol Európa állott jóval a nagy francia forradalom előtt. Japánban a modernizmus ismét imperialista törekvéseket takar, de kapcsolatban az európai intézmények behozatala iránti rajongással, részben haladó tendenciák is kifejezésre jutnak benne.

Épenséggel nem lehet tehát az összes modernista törekvéseket egy kalap alá fogni és mindnyáját néhány általános szólammal elintézni. Kétségtől való dolog, hogy vannak egészen konzervatív modernista áramlatok is, amelyek reakciós törekvéseket próbálnak divatos színekkel bemázolni, ám ezért azt mondani, amit gyakran hallunk, hogy a modernizmus vagy, akár csak Európában is minden modernista áramlat konzervatív jellegű, a dolgok felületes megítélése. Épen az előbb láttuk, hogy a francia protestantizmusban a marxizmus és a proudhonizmus tanaira támaszkodó modernista irányzat is van, olyan irányzat, mely az osztályharc szemszögéből értékeli át a vallási tanokat, például az üdvözülés tanát, és láttuk, hogy a svájci és főleg a hollandi lelkészek a szociáldemokratákhoz csatlakoztak. Az olasz modernisták épenúgy gúnyolják úgy a burzsoázia, mint a nép vallásos butaságát, mint Voltaire a XVIII. században. Lehet-e és szabad-e azért ezeket konzervatív irányzatoknak nevezni, mert az istenhittel még sem akarnak (szerintünk különben helytelenül) szakítani, mert azt mondják, hogy társadalmilag a hitben hatalmas centripetális erő foglaltatik? Hiszen ha ilyen szempontból ítélünk meg egy mozgalmat, akkor a mai szociáldemokrata pártokat is konzervatív irányzatúaknak kell mondanunk (és tudjuk, hogy a szindikalisták így is mondják), mert a vallás támadásával a gyakorlatban a szociáldemokrata pártok felhagytak, és miként a modernisták túlnyomó része, nem a vallást, csak az egyházat támadják.

Egyike a legérdekesebb tüneményeknek és vizsgálódásra

érdemes problémáknak: hogyan van az, hogy a XIX. században a természettudomány bámulatra méltó haladása dacára a vallásos érzés nem csökkent, legalább az emberiség legnagyobb zömét tekintve, nem csökkent. A nagy francia forradalom nemcsak az egyház, hanem az isten detronizálása is volt. Ellenben a mai tömegmozgalmak nem vallásellenesek. Ha az elméleti fejtegetésekkel megelégszünk, akkor bizonyára az ellenkezőről fogunk meggyőződni. Ám vizsgáljuk meg a mai pártok politikai programjait, és nyomát sem találjuk bennük a vallásellenességnek. Hol van szó például az erfurti programban az ész vallásáról? Igaz, utóbbinak racionalista és forradalmi íze van, holott az erfurti program a történeti iskola szellemében van szerkesztve. De ettől eltekintve sincs nyoma a vallásellenességnek az erfurti programban. Ellenben igenis szó van benne: szabad egyházzól és szabad államról. Amit Nietzsche a modern filozófiáról mondott: hogy ez ugyan egyházellenes, de semmiesetre sem vallásellenes, az a modern politikára is áll.

Ha valaki az egész XIX-ik századot konzervatívnak nevezné a XVIII-ik századdal szemben, annak kétségen kívül joga van az összes modernista áramlatokat konzervatívnak nevezni. Aki azonban egyedül a XIX-ik század perspektívájából ítéli meg az eseményeket, az kénytelen elismerni, hogy a modernista irányzatok között vannak forradalmi jellegű mozgalmak is, különösen ott, ahol a kapitalizmus még nem bírta a régi társadalmi erőket legyőzni.

És most már nem látszik olyan általánosnak az a tételünk, hogy az összes modernista áramlatokat vissza lehet közös nevezőre vezetni, t. i. a kapitalizmusra. A modernista áramlatok is csak egyik hullámcsapását képezik annak az évszázados küzdelemnek, mely az új kor kezdete óta a feudalizmus és az ipar között folyik. Amiként a reformáció és a nagy francia forradalom sem volt más, mint ezen két gyökerében ellentétes erőnek a küzdelme, akként nézetünk szerint a modernista áramlatok is ezen küzdelemnek egyik etapját képezik.

Az egész újkor történetét ezen két tényező küzdelme képezi. A hűbéri földbirtok erőszakon és politikán alapult, a városokban keletkező élet pedig a munkán, a békés ipari termelésen. Utóbbi a természettudományok haladásától várta és várja jólétének emelkedését. Mivel pedig az egyház a fennálló hűbéri társadalmi rendet tekintélyének és hatalmának egész súlyával megvédélmezte, a harc két vonalon folyt. A hűbéri birtok

és az ipar között az egyik vonalon, és mindkettő szövetségese között az egyház és a természettudomány között a másik vonalon.

És ez a harc ma is folyik, bármilyen erős pozíciókat sikerült a kapitalizmusnak elfoglalni. Azokban a társadalmakban, így például Indiában, ahol a kapitalista intézmények még nem bírtak a régi társadalmi erőkkel szemben uralomra jutni, a harc a modernizmus zászlaja alatt folyik tovább. Az egyház itt is szövetségese a régi társadalmi rendnek, amelyre a kapitalista erők felbomlasztólag hatottak, és a társadalmi reformok hívei itt is kénytelenek az egyház ellen fordulni. Ezen küzdelem ideológiája a modernizmus.

Ámbár a kapitalizmus az európai társadalomban már nagy változásokat idézett fel, az említett két nagy ellentétes erő t. i. a katonai, politikai, másrészt a gazdasági és tudományos erők küzdelme itt sem szünetel. Kétségtelen, hogy az európai kapitalista a szocializmus elleni harcban szívesen tesz engedményeket a vallásnak és szívesen bízná a nép nevelését az egyházra. Ámde egyúttal a kapitalizmusnak olyan szüksége van a természettudományokra, mint a halnak a vízre. A verseny kényszeríti kikerülhetetlen erővel, hogy felkarolja a haladó eszméket, amelyekre nemcsak a gazdagodásában, hanem a nagy birtok elleni küzdelmében is szüksége van. Ilyen módon a mai kapitalizmusban — miként a mai államban is — két ellentétes hajlamot lehet kitapogatni. A társadalmi rend erkölcsi irányítását a vallásra szeretné bízni, viszont az ipar irányítását a modern természettudományra.

Ez a kétlakiság az, amely az európai burzsoáziára nézve és tudós szolgálóira, az egyetemekre és akadémiákra, olyan jellemző. Természettudományi szellem a gazdaságban és vallás-erkölcsi szellem a társadalmi életben. Ez szüli azokat a finom ismeretelméleti disztinkciókat, a megkülönböztetést a természettudományok és a szellemi tudományok között. Ennek megfelelőleg az európai modernizmusnak is általánosságban kompromisszumot kereső irányzata van. De nem szabad elfelejteni, hogy mégis telítve van haladó eszmékkal is, amelyek befogadására kényszerítve van, és hogy egész a forradalmi balszárnyig árnyalatok vezetnek.

A dolog tehát röviden így áll:

A kapitalizmus mindenkori fejlődési fokától függ, a modernizmus konzervatív vagy forradalmi jellegű-e. Ahol a kapitalizmus a feudális intézményeket még nem tudta legyűrni, ott a moderniz-

mus jellege forradalmi. Ahol a kapitalizmus már az államhatalomhoz jutott, ott a vallási modernizmus jellege forradalomellenes, békítő. Így a legtöbb európai államban. De ez a forradalomellenes jellege nem tiszta, mert a kapitalizmus a modern technikán alapszik és így hozzá van kötve a haladó eszmékhez is. Az eredmény: a legtöbb európai modernista mozgalomnak békülékeny, a tudomány és a természetfeletti hit között kompromisszumot kereső jellege.

Ami már most az említett két nagy tényező, t. i. a feudalizmus és kapitalizmus évszázados küzdelmét illeti, ez a küzdelem ma is tovább folyik. De magától értetődőleg a harc koronként más és más programok alatt folyik. Ma például mindkettő szocialista eszmékkel van telítve. A proletárság növekedő szervezkedése, Ázsiában a modern ipari munkásosztály fokozódó kialakulása szinte kényszerítenek erre ma minden mozgalmat, a vallásiakat is. A vallások egyrészt kényszerítve vannak erre, ha a legszélesebb néprétegeket elveszíteni nem akarják, másrészt az uralkodó osztályok a szociáldemokrácia ellenszerét látják a vallás által irányított szociális reformmozgalmakban. Bármilyen legyen a vallásos szocialista tanok hatása, akár azt az eredményt fogja egyelőre létrehozni, amelyet az uralkodó osztályok remélnek tőle, akár pedig egészen más eredményt, előttünk egy dolog kétségtelennek látszik. A vallási modernizmus tartalma, miként mai napig, úgy a jövőben az egyes korok társadalmi törekvései szerint változni fog, de ilyen irányú mozgalmak mindaddig megszűnni nem fognak, míg a vallásos és természettudományi világnézet és a mögöttük meghúzódó maradi és haladó érdekek közötti harc el nem dől. A modernista irányzatok zöme kompromisszumot akar kötni a két világnézet között, mi azonban arról vagyunk meggyőződve, hogy a harcot kompromisszummal megoldani nem lehet. Kiegyenlíthetetlen ellentét van közöttük.

Szirtes Artúr: Új-Zéland, mint „korunk legfejlettebb szocialisztikus állam- szervezete” *

I. Az ország- földrajzi helyzete és rövid története

mai *Dominium of New-Zealand* három nagy szigetből és több kisebb szigetcsoportból áll. Székhelye: Wellington, a déli sarktól 41°-nyira fekszik. A három fősziget — North Island, Middle Island, Stewart Island — összesen 4330 mértföld hosszú; a North Island hossza: 2200; a Middle Island-é 2000; a Stewart-é 130 mértföld; kiterjedésük összesen 102.993 négyzetmértföld.

Lakossága az 1906-iki számlálás szerint 888.639 fehér és 47.731 bennszülött (*Maori*). Az 1908-iki számlálás szerint már 937.587 a letelepedett fehérek száma; a bennszülött maori faj kiveszőben van. Gisborne azt mondja, hogy az ország ősi idők óta fogva „kolonizálásra” volt teremtve. Szórványosan lakta egy barbár faj; állat alig tenyésztett rajta, vadállatok és ártalmas csúszó-mászók pedig épen-séggel nem voltak rajta találhatóak. Az ország földrajzi helyzete és

* E kérdés feldolgozásánál, melynek deskriptív szociológiai irodalmát a londoni *British Museum*-könyvtárban s az oxfordi *Bodleian-library*-ban levő, idevonatkozó iratok és a londoni *High Commissioner for New-Zealand* szivesége folytán rendelkezésemre bocsátott kiadványok alapján tanultam át, leg-lényegesebb forrásaim a következők voltak:

W. Gisborne: *Colony of New-Zealand* (1891).

W. Gisborne: *New-Zealand rulers* (1897).

The Fabian Society: *The State and its functions in New-Zealand* (London, 1896).

Andre Siegfried: *La démocratie en Nouvelle-Zélande* (Paris, A. Colin, 1904).

Rewes (W. P.): *New-Zealand* (1908).

Loughnan (R. A.): *New Zealand at home* (London, George Newnes, 1908):

Gorst: *New-Zealand revisited* (1908).

The official Yearbook's of New Zealand (1890—1908).

Journal of the Department of labour (Wellington).

James Cowan: *New-Zealand or Ao-Teä-Roa*. (Wellington, 1908).

természetrzaji sajátosságai folytán mérsékelt és változatos volt éghajlata, termékeny talaja. Számos kitűnő kikötőhely és egyéb tengerészeti előnyök a szigetcsoportot nagy kereskedelmi telepnek szánták. Növényvilágában temérdek ipari vagy lappangott, fa és ásványvilága, termőföldjének változatossága, halászatra, mezőgazdaságra, földművelésre és gyári iparra való alkalmatlansága egyaránt nagy jövőt jósoltak. Hegyeinek, völgyeinek, erdeinek, tavainak és folyóinak festői elhelyezése egyaránt sikeres kilátásokkal buzdították a kolonizáció és a kultúra működését.

Amennyire az adatok szerint megállapítható, valószínűleg a holland Tasman volt 1642-ben az ország első európai felfedezője. E felfedezés idején az országot 150.000 maori lakta, kik főleg az északi szigeten tartózkodtak. Kannibál, heves, bosszúálló és folytonos harcban élő, de dolgos és tehetséges nép, mely a szigeten elszórtan *Pah*-knak nevezett falvakban élt.

Az első tömeges európai letelepedés 1814-ben történt az *English Church Missionary Society* részéről. Ez a társaság készítette elő a telepítés munkáját: tagjai írásra, olvasásra és az angol nyelvre tanították a bennszülötteket, kereskedelmet fejlesztettek ki az ország és a szomszéd, ekkor már brit fenhatóság alatt levő New-South-Wales közt, megkezdtek a földek „megvásárlását” a bennszülöttektől.

Előzőleg, 1769-ben —minthogy Franciaország is erősen pályázott a szigetekre — Cook kapitány III. György nevében ráteszi kezét Új-Zélandra és 1787-ben az ország már mint New-South-Wales leendő kiegészítő része jelentkezik.

Az angol telepítés munkája teljes erővel IV. Vilmos alatt kezdődik, mely munkában főleg a *New-Zealand Company of English Colonisation* tevékenységéé az oroszlanrész.

Az 1839-iki nagyszabású telepítési munkálatok után végre Hobson kapitány kihirdeti a proklamáció t, melynek értelmében Viktória királynő szuverenitása Új-Zéland fölött véglegessé lett, a föld birtokosai megtartották eredeti jogaikat, de földjeik eladása esetén a brit koronát elővásárlási jog illeti meg; Új-Zéland lakói ennek ellenében az angol király protekciója alá kerülnek és angol alattvalókká lesznek. Ez a proklamáció a híres *Treaty of Waitangi*.

Az ország mindez ideig mint New-South-Wales kiegészítő része jelentkezik. 1840. november 16-ikán azonban Új-Zéland New-South-Walestől független, önálló kolónia lesz. Ugyanez évben 1200 angol (részben önálló és egyedülálló egyén, részben család) telepedik le az országban. A *Company of Colonisation* szakadatlanul dolgozik és 1841-ben megalkotja az erős *Nelson* kerületet. Helyzete azonban, minthogy magánosok társasága volt, egyre rosszabbodik a brit államot

Seventeenth Annual Report of the Department of labour. 1908. (Wellington).

New-Zealand Handbook (London, Emmigrants' information office, May, 1933).

Az ország története és jelenlegi állapota rövid vázlatára kapcsán azt akarom kifejteni, hogy az ausztrálázsiai szigetcsoport államszervezeteinek legfejlettebbje egyáltalán nem tekinthető a szocializmus művének és diadalának: a szocialisztikus államszervezet keletkezésének és fennmaradásának főoka s főfeltétele a brit állam antiszociális — kapitalista — érdeke.

képviselő *Imperial Government*-el szemben. 1841-ben Hobson kormányzó már nagyban vásárolja a földeket az állam részére. A brit állam, helyesebben kormány és a brit kapitalisták társaságának e versenyében a *New-Zealand Company of Colonisation* helyzete a kormánnyal szemben egyre rosszabbodik, míg végre a kormány lesz a helyzet majdnem kizárólagos urává.

A kolónia a *Dominion of New-Zealand* nevet 1907. szeptember 7-én kapta.

II. Állami és társadalmi rend

A kolonizáció munkája ma már erősen szűnő félben van. Az 1896-iki törvény kizorítja a még bevándorolni akaró kínaiakat, kik tulajdonos kereskedőknek bizonyultak, 1899-ben pedig az ország jólétének fellendítésére nem alkalmas egyénekkkel (betegek, rovott múltúak stb.) szemben már általában megszorítják a bevándorlást. Az ipar és kereskedelem virágzik; az állami és társadalmi szervezet kialakult.

Az ország négy legnagyobb városa (Auckland 67.000 lakossal, Wellington, Christchurch és Dunedin) közül 1865-ig a legnagyobb, Auckland volt az ország székhelye. 1865 óta azonban az ország közepén fekvő s így közigazgatási szempontból kedvezőbb helyzetű Wellington a főváros.

Itt székel a *Governor*, az ország legelőkelőbbje, az angol korona képviselője. Ő szentesíti a képviselőtestület hozta törvényeket, ő a végrehajtó hatalom feje, ő a társadalmi élet irányító csillaga. Tevékenysége a szigetországban azonos az alkotmányos uralkodó tevékenységével: ő nyitja meg a parlamenti üléseket, olvassa a trónbeszédet, személye sérthetetlen és felelősségre nem vonható. Ő választja minisztereit, kik a nép kormányzói és — teljesen a brit alkotmány mintájára — felelősek a parlamentnek.

A kormányzó (Governor) Új-Zélandban mindenkor a legnagyobb népszerűségnek örvend. Noha alkotmány szerint meg van a *veto* joga, csak nagy ritkán él vele; csupán, ha oly törvények hozatnának, melyek Anglia érdekeit sértik, emeli fel tiltó szavát. Ez azonban csak nagy elvétve fordul elő. A kormányzó rendszerint meghajlik az ország akaratára előtt. Az ő feladata csupán, hogy a kolóniában Új-Zéland és Anglia összetartozóságát, az összbirodalom egységét képviselje. Az angolok azonban, nagyon bölcsen, a brit érdekek épségben tartásának keretén belül igyekeznek piacaiknak lehetőleg teljes autonómiát adni. A kormányzó e negatív szerepe igen természetes az új-zélandi szemében, aki — az alább kifejtendő okoknál fogva — a legnagyobb tisztelettel, sőt bámulattal vegyes hódolattal veszi körül magas személyiségét. Az angol kormánytól húzott jövedelméhez a parlament évenkénti megszavazása alapján Új-Zéland évi 175.000 kor.-val járul.

Ő választja az ú. n. *Legislative Council* tagjait. Ez a testület, mely 45 tagból áll, eredetileg az angol felsőháznak kívánt mása lenni. Minthogy azonban nem arisztokratákból alakult, a Lordok házához semmiképp sem hasonlítható. (Minthogy nem a nép választja tagjait, a francia Sénat-hoz sem hasonlítható.) Jelentőségét lassan teljesen elveszti; ma már úgyszólván gépiesen járul a törvények hozásához.

A törvényeket ugyanis voltaképp a *House of Representatives* hozza. Ez a testület teljesen a londoni *House of Commons* mása. Teljesen e londoni alsóház mintájára tartja üléseit és alkotta meg házszabályait. 80 tagból áll; ezek közül 76 fehér és 4 maori. (E bennszülöttek, noha ilyenformán némi képviselőlet nyerne is az országgyűlésen, teljesen el vannak nyomva. Nehéz küzdelemmel ugyan, — a legvéresebb pont az 1860-iki *Waitara* háború volt — sikerült őket teljesen leigázni. Az 1870-iki háború óta teljes a béke. A maorik szorgalmasan dolgoznak a brit érdekek szolgálatában és testük hasznos munkáját csöndesen bocsájtják a sziget új urai rendelkezésére. Számuk azonban egyre apad és lassanként teljesen kihalnak.)

A képviselő testület e 80 tagját a nép választja és pedig általános választói jog* útján, melyet 1893 óta** a nők is gyakorolnak.

Új-Zéland volt az első, az ausztrálázsiai kolóniák között, mely a nőknek szavazati jogot adott, és pedig minden különösebb zajos vagy küzdelmes előzetes eseménysorozat nélkül. Az eszme természetes, mint majdnem minden reformeszme, Európából jött. Míg azonban az öreg Európában minden modern reformeszmének évszázados talajban gyökeredző konzervatizmussal kell hosszú ideig és véresen küzdenie, addig a tizenkilencedik század második felében keletkezett és fejlődött ez állami és társadalmi szervezetben minden valamire való reformeszme az európai mozgalmakat megelőzőleg, a legnagyobb könnyedséggel és a legrövidebb idő alatt valósul meg. Így a nők szavazati jogának kivívása is. A *Women's Christian Temperance Union* és a *Canterbury Women's Institute* voltak az 1893-iki eredmény előharcosai és rövid néhány évi munkálatok után 1893. nov. 23-án a legnagyobb nyugalomban 90.000 nő szavazott le. A szavazó nők aránya a nagykorú, szavazatképes nők számához a következőképp állt: 1893-ban 139.471 szavazatképes nő közül 90.290 szavazott (úri nők és szakácsnők egyaránt szavaznak); 1905-ben 226.933 szavazatképes nő közül 175.046 szavazott.*** 1899-ben megalakult az összes női politikai egyesületeket egybefoglaló *National Council of the Women*, melynek célja, hogy a nők politikai akaratának azonos irányt adjon. A nők politikai, önálló tevékenysége Új-Zélandban ma már, mint természetes, teljesen elismert, noha a nők politikai befolyása nem nagy. A politikai helyzet 1893 óta úgyszólván semmiben sem változott a nők politikai befolyásának hatása alatt, mondja Loughnan. A női politikai egyesületek azonban erősen dolgoznak és inüködésük eredményeit betetőzve csak akkor fogják látni, ha az Országgyűlésen nők épen úgy helyet fognak foglalhatni, mint ahogy a helyhatósági területek tagjaivá ma már minden akadály nélkül választhatók. (Volt már női polgármesterük is.) Ez eredmények ellenére is azonban a születési percent növekvőben van és Új-Zéland női ma is épen olyan jó anyáknak, feleségeknek és testvéreknek bizonyulnak, mint aminők voltak, mikor még nem szavazhattak.

* Minden európai is, ki egy évig lakik valamely területben, választói jogot gyakorolhat.

** *Electoral Act*.

*** Loughnan: *New-Zealand at home*.

Az általános választói jog segélyével a munkások többsége legyőzte a munkaadó kisebbséget. A házban főleg kisiparosok és munkások ülnek. Azonban a munkáskerületeket nem egyszer ügyvéd, tanár, vagy orvos is képviseli; a munkások nem ragaszkodnak föltétlenül ahhoz, hogy képviselőjük is munkás legyen, csak azt kívánják tőle, hogy érdekeiket kellően képviselje.

A munkásosztály mind hatalmasabbá és befolyásosabbá lesz. Új-Zélandban minden a munkásság érdekében történik.

A brit állam és ennek révén az új-zélandi kormány célja eredettől az, hogy Új-Zélandban oly állapotokat teremtsen, melyek kizárják a nagy tőkék felhalmozódását az egyesek kezében. Csak egy nagy tőkés legyen: az új-zélandi, helyesebben a hatalmas angol állam. Nem csuda tehát, ha ily törekvésekkel a társadalom „demokratikussá” vedlik, ha „demokratikus szellem” fejlődik ki és „szocialisztikus” színű intézmények születnek.

Különösen Richard John Seddon miniszterelnöksége alatt alkoták a ma érvényben levő nagyszabású és kitűnő munkásvédelmi törvényhozást, melyet novelláris úton és önálló törvények formájában ma is egyre tökéletesítenek és kiegészítenek. E törvénycsoportok legnevezetesebbjei a *Factories Acts*, a *Shops and Offices Acts* és az *Industrial conciliation and arbitration Act*.

Az első két csoportba tartozó főtörvények részletesen szabályozzák a gyárak és üzletek feletti szigorú állami felügyeletet, a műhelyek lehető tökéletes higiéniját, a házi ipar feletti részletes felügyeletet, stb. A munkaidő napi nyolc óra, mely heti 45 órát jelent; e heti maximális munkaidő csak férfiaknál emelkedhetik heti 48 órára. 14 éven alóli gyermek gyárban nem dolgozhat; 14 és 16 év közötti pedig csupán külön felügyelői (állami) engedéllyel. Ugyancsak felügyelői beleegyezéssel végezhetnek nők és gyermekek többletmunkát, mely napi 3 órát meg nem haladhat és a heti 12 kor. 50 f-t meg nem haladó béreknél óránknél 60 f-el, az ezt meghaladóknál pedig 90 f-el fizettetik. Minden üzlet köteles a teljes vasárnapi munkaszüneten felül hetenként egyszer délután 1 óraker zárni. Minden hivatal (kivéve a hajózási, szállítási, posta és távírda, vasúti és egyéb hasonló jellegű hivatalokat) naponta 5 óraker és szombatnként 1 óraker délután köteles zárni.

Az *Industrial conciliation and arbitration Act* teljesen kizár minden sztrájkot. Az ország e törvény szerint 7 iparkerületre oszlik, mindegyikben egy *Board of conciliation* van, melynek feladata a munkások és munkaadók békéltetése. Minden vita esetén kötelező e hatóság előtt a megjelenés. Felebbezési hatóság a *Special Board*, mely előtt akkor kell megjelenni, ha a *Board of Conciliation* előtt nem tudtak a felek megegyezni. Ha itt sem jön létre egyezés, a felek egy legfelsőbb hatóság előtt kötelesek megjelenni. Ez a legfelsőbb bíróság két tagból és egy bírói képzettségű elnökből áll, kiket 3—3 évre a kormány küld ki; az alsóbb hatóságok e legfelsőbb hatóság döntéseit irányadóul kötelesek tartani. A feleknek e bíróság előtt személyesen kell megjelenniök és határozatának kötelesek magukat föltétlenül alávetni. E határozat megsértésének büntetése kb. 12.500 kor.-ig terjedhető

pénzbüntetés. Sztrájk +vagy *lock out* legkisebb büntetése 50 £ sterling (kb. 1250 kor.). E legfelsőbb bíróság határozatai minden iparágban részletesen szabályozzák a törvény által nem szabályozott viszonyokat. Ha a munkaadó nem engedelmeskedik e határozatnak, becsukhatja boltját; ha a munkás nem engedelmeskedik, kénytelen más iparágra átmenni, mert a régiiben csupán a legfelsőbb határozatnak megfelelőleg működhet.

Az állam, mint munkaadó egyébként részben közvetlenül, részben közvetve szerepel. Közvetlen a szerepe a munkaügyi minisztérium (*State Department of labour*) révén, mely a munkaügyi igazgatás legfelsőbb és központi közege, élén a *Minister of labour*-al. A munkaügyi minisztérium — tehát maga a kormány — nyilvántartja az összes iparágak munkaviszonyait és minden munkását, a netalán mutakozó munkahiányt vagy munkafölösleget, ipari reformokat, ipari baleseteket stb., és mindenkor azonnal megteszi a szükséges lépéseket a netán megbillent egyensúly helyreállítására. Havonta kiadja a *Journal of the Department of Labour*-t, mely folyóirat alakjában hozza az egyes munkaágakban a lefolyt hóban és az egyes kerületekben észlelt munkaviszonyok (elfoglaltság, hangulat, új munkások, munkabérek stb.) statisztikáját, közli a legfelsőbb munkásügyi bíróság döntéseit és kritikai cikkeket tesz közzé bel- és külföldi munkaviszonyokról. Az egyes munkás pedig mindenkor nyugodtan fordulhat panaszával egyenesen a kormányhoz.

Közvetett az államnak, mint munkaadónak szerepe annyiban, hogy az összes munka- és cselédközvetítő intézetek állami igazgatás, illetve felügyelet alatt állnak.

De közvetett, főleg a földművelésügy minisztériumának (*Department of Agriculture*) munkássága folytán, melynek révén az állam kisasajátítási jogánál fogva megvásárolja a nagybirtokokat, az így összevásárolt földeket parcellázza, megszbaja a maximális területet, mely egy család (illetve birtokos) kezében lehet* és az egyes kisebb parcellát hosszú időn át törlesztendő igen mérsékelt vételárért megművelés kikötése mellett „tulajdonul” adja.** A kormány e minisztériumai révén azonban nemcsak munkát, földet szerez polgárának, de a földet művelni akarónak, továbbá önálló háztartást alapítani és házat építeni akaró egyéb munkásának a szükséges föld megvételére, illetve ház felépítésére olcsó, igen könnyen törleszthető állami kölcsönt is ad.*** Ily módon — meg lévén szabva a földbirtok maximális nagysága — ki van zárva Új-Zélandban a „nagybirtokos” osztály keletkezése, viszont a földműves és egyéb munkás minden körülmények közt megszerezheti jövedelmező munkáját és gazdaságát. (1907, évi okt. 31-én 73.367 ilyen államilag létesített nagyobb gazdaság volt az országban.† Az államnak az itt-ott még létező nagybirtokosok földjén megfelelő kártérítés („vételár”) ellenében széleskörű kisasajátítási joga van, a szabad föld fölött pedig korlátlanul rendelkezik. Az országban ugyanis még

* 1. osztályú föld 640 acres, 2-od minőségű 2000 acres, 3-ad minőségű 5000 acres.

** Alaptörvény: „*The Land Act, 1908.*” — L. teljes részletességgel: *Official Year-Book. New-Zeland, 1908.*

*** *Advances to Workers Act, 1906.*

† *L. Agriculture in New-Zeland, Wellington, 1908.*

mindig nagy mennyiségben van megműveletlen és uratlan (*unoccupied*) terület, melyet sűrű gaz és buja rétek födnek; ezeket csak az állam irthatja és telepítheti be.

Az államilag létesített és egyben mindenkor részletes és szigorú állami felügyelet alatt álló gazdaságok (*holdings*) és mintagazdaságok részére aztán kellő piacról is gondoskodik az állam. Hiszen a főcél az, hogy az ország termékeny földje és terményei legelsősorban Anglia számára a lehető legmegfelelőbbben dolgoztassanak fel. A termények legfőbb „vásárlója” tehát az új-zélandi kormány révén természetesen Anglia. Hogy miként történik ez a vásárlás, erről részletesebben alább lesz szó.

Ilyen módon az állami és társadalmi szervezet minden irányban demokratikus, sőt „szocialisztikus” színben fejlődik. Azonban ez a szocialisztikus jelleg nem szociáldemokratikus és egyáltalán nem radikális; a maga különös „államszocialisztikus” megnyilatkozásában legfeljebb talán az angol „fabianisták” ízlésének felelhet meg,

Mert abból a körülményből, hogy a magánvállalkozások sorsa Új-Zélandban igen kemény és a nagy tőkések helyzete egyáltalán nem irigylésre méltó, egyáltalán nem folyik, hogy az országban az „állami” és „magánüzemek” között valami éles megkülönböztetést is leljünk. Új-Zéland államának nem az a célja, hogy kivegye a magántulajdont az egyesek kezéből, hanem csakis az, hogy a nagybirtokot, ha kell, kényszerű módon is elaprózza és kisbirtokok alakjában több kézbe adja, a nagytóke egyéb felhalmozódását pedig főleg ipari, kereskedelmi téren minden lehető módon megnehezítse, amennyire csak képes, lehetetlenné tegye. A földbirtokok elaprózását már érintett kisajátítási jogával éri el az állam.* így aztán az ország földbirtokai túlnyomó részben kisbirtokok, melyeknek az állam főleg annyiban kedvez, hogy adómentesekké teszi. így — az alább ismertetendő adórendszer folytán — a földbirtokoknak alig egy hatod része fizet földadót. Ugyancsak az adórendszer az állam egyik legerősebb fegyvere az ipari, kereskedelmi vállalkozásokkal szemben is. Bizonyos középmenyiségben alul levő jövedelmek teljesen adómentesek, míg a közepesnél magasabb vagyonok igen súlyosan adóztatnak meg. Az állam második fegyvere célja elérésére a szigorú állami felügyelet a munkások érdekében a munkaadóval szemben és a lehető legrészletesebb törvényhozás úgyszólván minden munkaág munkaviszonyai (idő, bér, helyiség, stb.) tekintetében. A munkauzóra, a nagy tőke e hatalmas forrása, Új-Zélandban teljesen ki van zárva. De nemcsak ilyen értelemben van megnehezítve a munkaadó sorsa, hanem az ismertetett *Industrial arbitration and conciliation Act* következtében a munkaadó a munkásnak nemcsak melléje, de majdnem alája van rendelve. Merüljön fel bár a legsemmitmondóbb nézeteltérés munkás és munkaadó közt, a munkás a dolgot felfújva a bírósághoz szaladhat, a per folyamán nem dolgozik (a *Trade-Union-októl* megkapja ez időre megélhetését), az elfoglalt munkaadót

* 1894-ben még körülbelül hat és fél millió koronát költött az állam ily jellegű kisajátítási célokra, Az erre szükséges összeget a parlament évenként szavazza meg. (Siegfried: *La démocratie en Nouvelle-Zélande*. 171. I.)

személyes megjelenésre kötelezi, kinek munkaidejéből így sokszor hetek vesznek el. A bíróság pedig mindenkor lehetőleg a munkásnak kedvez. A munkaadó könyvei, üzeme, helyisége állandó szigorú állami felügyelet és ellenőrzés tárgyai és a munkások mindenütt, mint a helyzet urai jelentkeznek. Ha így — a munkaadók és vállalkozók önálló elhatározása és kezdeményezése folytán — sok üzem állami kézbe megy is át, az állam célja mégsem az, hogy az üzemeket a maga kezében tulajdon alakjában összpontosítsa: a kezében fel-felgyülemelő vagyont apró részekben, olcsó pénzért, könnyű vételi feltételekkel itt-ott újból eladja és újból csak magánüzemeket létesít. A magánüzemekben azonban minden áron törekszik, hogy munkásnak és munkaadónak egyforma megélhetést nyújtson.

Látnivaló tehát, hogy inkább a magánüzemekre gyakorolt mindenható állami beavatkozás, mint a földnek és üzemeknek állami kézben való összpontosítása az, mellyel Új-Zéland állama kettős célját, a brit érdek kielégítését és ennek megvalósíthatására polgárai jóra való megélhetését, el akarja érni. Állami kézben legfőképp a „minta gazdaságok és üzemek” vannak, melyek a többieknek például kívánnak szolgálni. Állami kézben van továbbá majdnem minden, a munkásság érdekében szükséges lényeges intézmény: kitűnő kötelező munkásbiztosítás és betegsegélyezés, munkástakarékpénztárak és hitelintézetek, munkásehelyezés, munkaközvetítés stb. Állami és magánüzemek, főleg egyéni cégek, közkereseti és korlátolt felelősségű társaságok — *Company limited* — ugyanazon törvények, ugyanazon felügyelet, ugyanazon létezési feltételek alatt állnak.

Nagy tőkére így igen nehéz, majdnem lehetetlen Új-Zélandban szert tenni, de a megélhetési viszonyok jók.

A milliomot vagy milliárdost csupán a külföldi lapok révén és csupán mint fogalmat ismerik Új-Zélandban. A jövedelem elég arányosan oszlik el; aminthogy nincs semmiféle népességi torlódás a városok felé, úgy nem halmozódik fel a tőke sem egy-egy kézben. Nincs az országban ember, kinek vagyona a milliomosét megközelítené. A diplomás osztály — a honoratiorok — legjobbjai 500 £ és 5000 £ sterling között keresnek évente. A maximum, melyet az ügyvéd évi jövedelme elér: 1500 £; mérnököké: 250 £; bankáré: legföljebb 2000 £. Az állam szolgálatában levők közül alig van kettőnek 1000 £ sterlingnyi jövedelme; néhánynak jövedelme 400 és 800 £ között váltakozik; a legtöbb állami tisztviselő jövedelme pedig valamivel 300 fonton alul marad. Az arató munkás átlag napi 10 shillinget; a pásztor átlag heti 1 fontot keres.* Az átlagos jöve-

* Egyes főbb élelmicikkek árai:

1 b (font) kenyér	1 ³ / ₄ d. (1 d = 10 fillér)
„ m a r h a h ú s	6 „
„ b á r á n y h ú s	5 „
„ c u k o r	2 1 ¹ / ₂ „
„ t e a	9 „
„ v á j	8 „

** Levél postadíja a Britbirodalom bármely tartományába 10 fillér; sürgönydíj az országban igen olcsó; Európával kábelsürgönyi összeköttetés. Szállás és ellátás nagyobb városokban heti 15 sh.—25 sh.-ért, vidéken 12—18 sh.-ért kapható.

delem, az egész lakosságot véve alapul, fejenként 44 £ sterling, amely igen magas összeg, tekintve hogy az összes többi országokban a legmagasabb átlagos jövedelem fejenként Ausztráliában van, hol 40 font, a legalacsonyabb Oroszországban van, hol 11 font 8 shill.-nyi évi jövedelem esik az egyévre.* A koldus Új-Zélandban teljesen ismeretlen.

Gyönyörű intézménye az országnak az öregek állami ellátása (*old age pensions*), mely szerint minden 65 éven felüli egyén, kinek a maga jóra való ellátására elegendő vagyona nincs, teljes és jó állami ellátásban részesül. Az ország e célból 72 kerületre oszlik (*deputy registrar*), melyek főigazgatósága Wellingtonban van. A 10 év óta életben levő intézmény célja, hogy az ország öregeinek életét minél kellemesebbé tegye. 1901/1902-ben pl. 5,186.700 kor.-t adott ellátásukra az állam. (A 65 éven felüliek átlag a lakosság 5%-át teszik.)**

Az adók közül elsősorban a be- és kiviteli vámok, mint adójellegű szolgáltatások, említendőek. Az ezekből befolyó összeg 1902-ben az összes állami jövedelem 37,93%-át tette; fentartásukhoz — mint-hogy az államnak évi 50—60 millió koronányi jövedelmet hajtának — az ország erősen ragaszkodik. Az adórendszer egyébként végtelenül demokratikus jellegű. Az egyes adónemek: földadó, jövedelmi adó és a szesz italokra kivetett fogyasztási adó. Az első az állam évi bevételeinek átlag 8%-át, a második átlag 4½%-át, a harmadik átlag 2—2½%-át teszi. A földadó progresszivitása abban áll, hogy minden földtulajdon, melynek értéke 12.500 koronát meg nem halad, teljesen adómentes; 37.500 kor. értéket meg nem haladó része mentes; 37.500 koronán felül, de 62.500 koronán alul levő értékű földtulajdon adómentes része már tetemesen kisebb, mint az előbbi osztályé; míg 62.500 kor. értéken felül nincsen már adómentes rész. Az ily értelemben kirovandó földadón kívül, mely csupán a nagy birtokra van súlyos mértékben megállapítva, van egy második fokozatos neme is a földadónak, mely 125.000 korona értéken felül fizetendő és az érték emelkedésének bizonyos aránya szerint 1 font sterling után 1 ½ fill.-től fokozatosan 20 fillérig emelkedik. Fokozatos a jövedelmi adó is. Minden évi 7200 koronán alul levő jövedelem teljesen adómentes. 7200 kor.-tól 32.000 kor.-ig minden 24 kor. után átlag 1 kor. 20 fill. fizetendő. Eme igen demokratikus jellegű két fő adónemhez járul a szesz italokon (különösen sörön) fennálló mérsékelt fogyasztási adó. Az állam azonban még ezzel az egyetlen fogyasztási adóval is igen enyhén terheli polgárait, kiket az alkohol élvezetétől inkább egyéb szociális úton és az italmérés jogának és módjának szigorú és helyes megrendszabályozásával igyekszik elszoktatni. Az alkoholizmus káros hatásai — a sikeres társadalmi küzdelem folytán — Új-Zélandban alig jelentkeznek és a jelentkezők is egyre enyhülnek.

Amerre az ember jár — írják az utazók — jól öltözött, vidám néppel találkozik, melyek legnagyobb része sok szobás, kertes, pitvaros,

* Loughnan: *New-Zealand at home*. 31 és köv. 11.

** L. bővebb részleteket az intézményről: Siegfried, i. m. 150 és köv. 11.

virágos külön házakban lakik egymagában és naponta háromszor eszik húst.

Az iskolák országszerte igen jók s az állam közoktatásra évenként 500.000 £ sterlinget költ; ami igen sok — a közjövödelmek $\frac{1}{10}$ -ede — különösen Angliához viszonyítva, hol a közoktatás ügyszólván az egész vonalon magánosok kezében van. 7—14 évig kötelező az állami népoktatás, amely kitűnő, ingyenes és a vallás tanításától ment. A középiskolákban igen mérsékeltek a díjak, melyek fizetését igen megkönnyítik a nagyszámú ösztöndíjak (*scholarships*). A felekezeti iskolák az állam részéről semmiféle támogatásban nem részesülnek. (A vallás tanítása az iskolai órákon kívül, továbbá magántanítók tartása, államilag engedélyezett magániskolák szervezése természetesen szabad.) Egyetemei — az angol college-rendszer mintájára szervezve, mely szerint az egyetem csak vizsgáztat, a tanítás azonban az egymással versenyző és az egyetemhez tartozó college-ekben folyik — jók és egyenlőkép nyitva állanak szegény és gazdag számára.*

Noha a lakosság a brit szigetekről odaszármazott angol, skót és ír, államvallássá vallása nem lett és állam s egyház teljesen elvannak egymástól különítve. Ez nem jelenti azonban azt, hogy a lakosság nem vallásos. A legbefolyásosabb szekta persze az anglikán, aztán a presbiteriánus, aztán a katolikus.

De nemcsak vallásosságot, egyéb ősi tulajdonságot is hozott magával régi hazájából Új-Zéland népe. Ezek közül a legjellemzőbb az angol *snobizmus*.

Az országnak nincs arisztokráciája. Főntebb érintettem ennek a körülménynek az okát. Akiket Anglia a nagyobb mérvű telepítés ideje folyamán ez országba telepített, természetesen legnagyobbbrészt földműves és iparos, munkás elem volt, most pedig óvatosan ügyel, nehogy valamiképp arisztokratikus irányba fejlődjék a társadalmi és állami élet. A kormányzó rendszerint a kolónia egyetlen arisztokratája. A kormány osztja ugyan a *honorable* és *sir* címeket, ezek azonban csupán tiszteletbeli címek, nem nagyon gyakoriak és nem adnak a címzetteknek semminemű politikai befolyást. Ha azonban e kiválóságoknak politikai jelentőségük nincs is és ha a képviselőházban ülnek, teljesen egyenlők is a munkásképviselekkel, társadalmi tekintélyük igen nagy. Az angolszász faj, mely e szigetországot is lakja, sem nem szocialista, sem nem republikánus; ez a faj: *snob*. A „fölötte” álló társadalmi osztályokra egyáltalán nem tekint haraggal, még kevésbé akarja az osztálykülönbséget lerombolni. Mélységes tisztelettel tekint föl arra, kinek a társadalom vagy az állam valamely címet, magasabb rangot, vagy előnevet adott. Bámulattal rajongja körül a társadalom vezetőjét, a *leader of society*-t: a kormányzót; és tisztelettel majmolja a *sir*-ek, vagy *honorable*-ok és egyéb nemesség vagy előkelőségfélék társaságát. Látszik innen is, hogy a demokratikus, sőt szocialisztikus állapotok oka nem annyira a nép karakterében és belső, szociális okokban, mint inkább külső körülményekben keresendő.

* Az országnak igen nagy újságirodalma van. Összesen 211 lap jelenik meg Új-Zélandban: 55 napi, 64 heti, 27 havi lap.

Egy másik ősi tulajdonság, melyet a régi hazából, az *old country*-ból magukkal hoztak, nagy patriotizmusuk. Igaz ugyan, hogy az angol királyhoz való rendületlen ragaszkodás főoka az említett snobizmus, azonban az új-zélandi ősi hazájához egyébként is híven ragaszkodik. Az új-zélandi büszke önkormányzatára és a világ középpontjának érzi és tekinti új hazáját, azonban egyidejűleg büszke arra is, hogy az *Imperial Federation*-nak, a nagy birodalmi szövetségnek tagja. Érzi és tudja, hogy a birodalom napja és középpontja — Anglia — tartja össze a nagy birodalmat, hogy onnan az erő és a pénz, onnan az ősi kultúra és az évszázados tapasztalat. Azt mondja az új-zélandi „mi a király nevében kormányozzuk önmagunkat”^{*} és erre a furcsa dologra végtelenül büszke. Ausztráliának voltak rapszodikus pillanatai, amidőn nyíltan kifejezte Anglia-ellenes érzelmeit; Canada nem egyszer nyíltan örvendett az Egyesült-Államok sikeres küzdelmének; azonban Új-Zéland ma is tetőtől talpig Anglia és rendületlenül ragaszkodik a brit szigetországhoz. Immár harmadik generációját érte el Új-Zéland angolszász népessége és a mai lakosság három negyed része már az új hazában született, azonban büszkén beszél ma is mindenki Angliáról, mint öreg hazájáról (*old country, home*), melyet mindenkinek, aki csak teheti, meg kell egyszer életében néznie.

III. A fejlett állami és társadalmi rend okai

Már magából az ország rövid múltjának és társadalmi s államrendjének e vázlatából is kiviláglanak a fejlett állami és társadalmi rend keletkezésének és fejlődésének okai.

Ez okokat a következő rendben csoportosítanám:

Először: A legfontosabb és legmélyebb ok minden kétségen kívül a brit állami érdek.

Másodszor: A gyors és modern fejlődés második oka, mely a brit tendencia megvalósítását lehetővé tette, a régebbi szociális múlt hiánya.

Harmadszor: Nagyban elősegítette ez állapotok keletkezését az ország teljesen elszigetelt földrajzi fekvése.

Negyedszer: Mind e három előző ok következtében fejlődött ki az új-zélandi angolszász lakosság tipikus, különzerű karaktere, mely az események gyors menetét természetesen szintén nagyban elősegítette.

A brit állami érdek — amint már fentebb is volt róla említés — természetesen, mint minden gyarmatával szemben mindig az volt, hogy a gyarmatorszámban rejlő dús piacot mindenkor a lehető legteljesebben kiaknázza. De — különösen mióta az Egyesült-Államokkal történt példán okult — törekedett a brit kormány mindenkor arra is, hogy gyarmata lehető legteljesebb kiaknázása mellett — helyesebben: kiaknázása céljából — a gyarmatorszámban letelepített munkásainak lehetőleg jól menjen a dolga.

Mi sem természetesebb, mint hogy Nagybritannia ez érdekét

^{*} Loughnan: i. m. 219 l.

nem érthette volna el helyesebb úton, mint hogy a szigetországban demokráciát alapít. Ezt pedig főleg úgy érte el, hogy először is az új földre úgyszólván kizárólag hazát, földet, jobb megélhetést kereső földműves és munkás elemet telepített, másodsor következetesen azon volt, hogy a nagy tőke felhalmozódását esetleg elhatalmaskodó magánosok kezében megakadályozza. Hogy ezt mily eszközökkel valósította és valósítja meg az állam, arról főntebb már részletesen volt szó. Eleinte szemelláthatólag maga a brit állam küzd az egyes kapitalistákkal — emlékezzünk a *Company of New-Zealand*-dal folytatott erős küzdelmére — majd 1850 körül, midőn ezek legnagyobb részét leszorítja a szintérről, maguknak az immár demokratikus és „szabad önkormányzást követelő” új-zélandiaknak engedi át a továbbműködés terét. Az ország belügyeinek intézői a vagyontalanok lesznek, míg a gazdagok kis számú ellenzékké gyengülnek. Az lenne e ponton természetes, hogy már most a vagyontalanok igyekezzenek meggazdagodni és a gazdagok szegényedjenek el. Azonban az új-zélandi egyelőre egyáltalán nem akar — nem is tud — nagy vagyonra szert tenni. Az állam kisajátítási jogánál és a még megműveletlen területek fölött gyakorolható rendelkezési jogánál fogva a föld leghatalmasabb ura, legmesszebbmenő munkásvédelmi beavatkozásánál fogva a leghatalmasabb munkaadó, vasutak, posták és távírdák és egyéb közérdekű vállalatok hatalmas ura — az ő istenük, neki kívánnak szolgálni és tőle várnak mindent. Nagyon természetes, hogy a népesség túlnyomó része, a munkás elem, a munkaadóktól a kormányhoz pártol át és az állam kívánsága szerint szavaz: hiszen az állam nem tagad meg szavazójától semmit és minden kívánsága a munkásság érdekében is van. Az „állam” élén pedig Új-Zéland kormánya és ennek élén az angol korona áll. Az angol korona, az angol állam érdeke az, mely Új-Zéland államéletét mindenekfölött irányítja. Láttuk a kormányzó szerepét: a törvények szentesítésének közege ő, aki rendszerint passzive viselkedik, de aki vétőjával mégis mindig ott van, ha Anglia érdekeinek veszélyeztetéséről van szó. Jó példa ennek megvilágítására az *Undesirable Immigrants Bill* története, mely törvényjavaslat a Governor vétője folytán azért nem lett törvénnyé, mert a bevándorlás oly nagyfokú megakadályozása, mint amelyet a javaslat kívánt, Anglia érdekeire nézve nem volt kívánatos. Angliának Új-Zélandban még sok meg nem művelt föld megművelésére, még sok kellőkép fel nem darabolt föld földarabolására és állandóan bizonyos mértékű friss angol telepítésre van szüksége, mely utóbbi a vérségi kapcsolatot van hivatva üden fentartani. Így csak némiképp érvényesültek a törvényjavaslat eszméi: megakadályozták ugyan a bevándorlást, de csak bizonyos beteg, rovott múltú, stb. bevándorlókkal (*Act to place certain restriction on immigration into New-Zealand*, 1899) és a kínaiakkal szemben (*The Chinese Immigrants amendment Act*, 1896.) Ámde ez a politikai kapcsolat és az állandó angol kulturális befolyás, továbbá a csöndes mértékben egyre folyó angol telepítés, szaktekintélyeknek Angliából való hozatala» Angliával, mint anyaállammal való olcsó postai és hajóérintkezés, stb, nem elég. Hiszen mind e kapcsolat mellett kötelessége Új-Zélandnak Angliával szemben alig van; legföljebb ama erkölcsi kötelessége,

hogy hadi veszély esetén illik az összbirodalomnak segítségére mennie. Azonban e hadi segítség kötelessége és mértéke törvénybe iktatva nincs és azt esetről esetre az országgyűlés szavazza meg. (így pl. napjainkban is épít az ország Anglia tengeri hadi erejének gyarapítására hadihajót.)*

Mindennél szorosabb kapocs is fűzi Új-Zélandot Angliához. Ez a kapocs: a gazdasági. Ennek a gazdasági kapocsnak a vizsgálatánál tűnnek egyszersmind legélénkebben szembe Anglia számokban kifejezett érdekei gyarmatügyi politikájában. Ez a kapocs a következő. Új-Zélandnak önálló költségvetése van és a „maga pénzén” műveli meg földseit; viszont a maga pénztárába folynak be természetesen a külkereskedelemből befolyó jövedelmek. Nos: az ország megművelésére szükséges tőke túlnyomó részét Anglia adja „kölcsön” és a termények és egyéb kiviteli cikkek legnagyobb részét Anglia „veszi meg”. Pénzt Nagybritánia Új-Zélandnak 3—3¹/₂% kamatra ad kölcsön. Mi sem természetesebb, mint, hogy az ország kapva kap minden pénzen, mely Angliától ered; hiszen hol a világon kapna olcsóbb pénzt? Viszont Anglia mindenkor szívesen bocsát Új-Zéland rendelkezésére bármily összeget; hiszen hova helyezhetné el célszerűbben tőkétjét, mint a maga gyarmatába? A múlt évek költségvetései szerint 1200 millió koronányi államadóssága van Új-Zélandnak; ebből 1100 millió koronával Angliának tartozik. Kiviteli cikkeivel üzött külkereskedelméből pedig** pl. 1902-ben 624 millió koronányi jövedelme volt az országnak, melyből 407 millió korona Angliától eredt.*** (A többi főleg az Egyesült-Államoktól.) Anglia mindig ad pénzt és mindig vesz árút. Így nemcsak sok és igen olcsó pénzt kap az ország Angliától, nemcsak hogy mindenkor jó vevőt lel az anyaállamban, de egyszersmind terményekkel, árukkal fizetheti le a kapott kölcsön kamatait, esetleg tőkétjét is. Anglia pedig kölcsönadott pénze kamatai fejében kitűnő olcsó árút kap. Amíg Új-Zélandnak idegen pénzre lesz szüksége és amíg Anglia pénzt mindig adhat, addig Anglia e politikája sikeres lesz. Addig Új-Zéland mindenkor szívesen piaca az „anyaállamnak” és szívesen ragaszkodik hozzá.

Mi sem természetesebb ily körülmények között, mint hogy az ország lakosságának karaktere is e viszonyoknak megfelelőleg alakul. Egyszerű, de erős, megfontolt, de merész nép. Praktikus, a maga érdekeinek minél helyesebb kielégítését keresi, de az eme cél felé vezető úton semmi akadályt nem ismer. Így valósítja meg a legnagyobb gyorsasággal és könnyedséggel Európa sok oly reformtörekvését, mellyel a modern kultúra ősi talaján olyan nehéz küzdelemben

* Az ország állandó hadi ereje igen csekély; az „önkéntesek” száma pedig néhány ezerre rúg. A hadköteles kor a férfi 17-ik életévétől 55 éves koráig terjed.

** A Middle Islandból 1857 óta több mint 69.000.000 font sterling értékű aranyat exportáltak. 1907-ben 20.069.600 font sterling értékű nemes ércet, állatot, állati és növényi termékeket és gyümölcsöt exportáltak.

*** *Statistics of the Colony of New-Zealand for the Year 1902.* (Siegfried: i. m. 325. 1.)

baktatnak előre. Mert Új-Zéland merész, de épenséggel nem különösen zseniális népe nagyon jól tudja és érzi, hogy mindenkor ott van mellette, fölötte és mögötte a hatalmas védelmező, a nagy protektor, ki könnyű szerrel hozza helyre a hibát, melyet a nép gyors és merész munkájában netán elkövetne.

Britannia törekvésének megvalósultát a nép e karaktere s a demokrácia kifejlődését természetesen a régi arisztokrácia és a konzervatív erők teljes hiánya tették lehetővé.

Hozzájárult mindehhez a szigetországnak a világ többi részétől való nagy földrajzi elszigeteltsége, mely igen korán arra a meggyőződésre vezette a szigetország lakosságát, hogy minden közelről megfigyelhető mintakép nélkül, magának és önállóan kell belső viszonyait berendeznie.

A kicsi ország népe közvetlenül érintkezhetik kormánya tagjaival és államát nem mint valamely misztikus mumust, hanem mint élete teljességének, jólétének forrását, mint jóságos apját tekinti, tiszteli és szereti. Felfogása szerint az állam minden lehetők és helyesnek megvalósítására képes.

Így valósul meg a brit állam érdekeivel egyidejűleg a nép érdeke is. Az állam megkapja derék munkását, ki a piacot megműveli, az ipart és kereskedelmet fellendíti. Anglia adja a pénz túlnyomó részét a munkások és megkapja érte a munka eredményének, az exportált áruknek legnagyobb részét. A munkás pedig megkapja államában mindenható védelmezőjét, reformtörekvéseinek istápolóját, gondviselő atyját.

Szocializmusról azonban Új-Zélandban nem igen esik szó: az állam és a közállapotok szocialisztikus színezetűek, a nagyobb hatás kedvéért el is hangzik néha egy-egy szocialista frázis, azonban az állam kifejezetten szemben áll a magukat „szocialistáknak” vallókkal. „*Si nous voulons a tout prix qualifier le politique du ministère Seddon, il faut l'appeler démocratique et réserver le mot socialisme pour des réformes beaucoup plus larges et en réalité beaucoup plus prétentieuses que celles de M. Seddon et de ses amis*” — mondja Siegfried* Tényleg: Új-Zélandban fejlett demokrácia van és meg van e demokrácia, azonban keletkezésének és fennállásának főoka és főfeltétele a brit állam antiszociálista, kapitalista törekvésében rejlik.

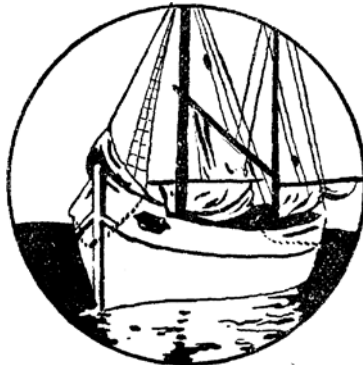
Más lapra tartozik annak megvitatása, hogy e demokrácia hova fog a jövőben fejlődni. Ma még teljes bizonyossággal mi sem állapítható meg. De igen valószínű, hogy a népesség nagyarányú szaporodása és a már-már felcsillanó imperialisztikus törekvések** indító rugói az anyaállammal fennálló kapcsolat jövőendő meglazulásának. Persze ez a jövőendő még bizonytalán igen távol van. Amde ha hozzávesszük, hogy a jövőendő nemzedékek nagyapái is már Új-Zéland szülőttei lesznek s az *old home* fogalma kétségtelenül el fog halványodni, aminthogy a még megműveletlen földek betelepítése s em tarthat örökké;

* I. m. 173. 1.

** Az övék a Csendes-Oceán szigetvilágából például: Rarotonga, Mangaia, Atiu, Aiutaki, Mauke, Mitiaro, Hervey Islands, Nine, Palmerston Island, Penrhyn Island, Manahiki, Rakanga, Danger Island, Suwarrow Island, stb.

ha megfigyeljük továbbá a szemmel láthatólag eső lejtőt, melyen Nagy-británia csillaga napjainkban már feltartóztathatlanul hanyatlik: akkor tág tere nyílik az itt-ott mégis már nagyhatalomról álmódzó új-zélandi fantáziájának.

Annyi majdnem bizonyos, hogy a jövő ily irányú fejlődésében a napjainkban oly tökéletes demokrácia lassan kapitalisztikus arisztokráciává fog változni: a meghódítandó szigetkolóniákban egyesek kezébe fog felgyűlni a vagyon és a három régi szigeten sem lesz többé a láthatatlan Anglia, melynek érdekei kapitalizmus nélkül való demokráciát kívánnak.

Pór Ödön: Az olasz palackfúvók szakszervezeti és szövetségi mozgalma II.

A szervezetek belső organizációja

Amikor Ricciardi látta, hogy a szakszervezeti harc nem juthat győzelemre, ha a szervezett munkások nem lépnek a szövetségi akció terére, tervet dolgozott ki G. E. Modigliani segítségével, melyet hosszú vita után a federáció igazgatótanácsa jóváhagyott és kiadott; később pedig a federáció kongresszusa szintén elfogadott.

A terv bevezetése röviden összefoglalja az olasz szövetségi mozgalom történetét; kiemeli azt a tényt, hogy még néhány év előtt termelő vagy munkát vállaló szövetségi alatti rendszeren egy kis, körülbelül 10 munkásból álló csoportot értettek, amely azért alakult, hogy tagjaiból kapitalistákat teremtsen; ezek a szövetsézők rövidesen azoknak kizsákmányolói lettek, akikkel együtt előbb a mai társadalmi rend ellen harcba állottak. Ezek a szövetsézők nem akarták magukat a tőkétől függetleníteni és nem lelkesedtek az általános gazdasági szabadságért, ami kétségtelenül az olasz munkások legnagyobb részének eszménye. Ezen szövetsézők üzletüket bérmunkával akarták kiterjeszteni, anélkül, hogy szövetségi tagjainak számát növelték volna. Az ily szűk alapokra fektetett és korlátolt szellem által vezérelt szövetsézetek kivétel nélkül vagy a kapitalista hitelezők kezébe estek, vagy egészen tönkre mentek.

Azon szövetsézetek azonban, amelyek a munkások és a kapitalisták között folytatott harc utolsó lépéseként, védő vagy támadó eszköz gyanánt jöttek létre, Olaszországban és másutt majdnem kivétel nélkül létképeseknek mutatkoztak. Az ilyen körülmények között alapított szövetsézetek célja az volt, hogy a sztrájkoló munkásoknak munkát adjanak és nem az, hogy tagjaikat meggazdagítsák; ezért mindig megtudták őrizni osztályszervezeti jellegüket. Mindez tagjaik lelkiállapotának köszönhető, akik teljes erejükkel dolgoztak a szövetségi haladásának érdekében, anélkül azonban, hogy a kapitalista szellemnek áldozatul estek volna.

Sztrájkok alatt és után minden egyes sztrájkoló munkás öntudatának intenzitása ki van próbálva és így egy szövetkezet alapításának lehetősége könnyen meghatározható.

A terv továbbá a federáció és az üvegyiac helyzetéről beszél és felszólítja a munkásokat, hogy mielőtt teljesen kimerülnének, mielőtt meghajolni kényszerülnének, tegyenek egy utolsó rendkívüli kísérletet. Egy bátor és titáni megerőltetés megmentheti a helyzetet és a jövőben beláthatatlan horderejű hatalmat adhat a munkások kezébe!

A terv második részében a szövetkezet alapszabályai, a termelés és az üzlet szervezése és költségvetése a legkisebb részletekig ki van dolgozva; és számok alapján be van bizonyítva a szövetkezet lehetősége, előadva valószínű harcai és végleges győzelme.

Érdekes az a körülmény, hogy a terv kiemeli azt, hogy a szövetkezet léte termékeinek minőségétől fog függni, mert ez lesz a szövetkezet egyedüli és egyéni ereje, amellyel a kapitalisták elkeseredett versengését megtörheti. Tényleg, amint láttuk, ez az erkölcsi szuperiorításban rejlő technikai fölény mentette meg a szövetkezet életét.

Vége a terv erősen hangsúlyozza, hogy a szövetkezetnek meg kell őriznie osztály- és harci jellegét, hogy a munkáság szolidaritásának ezen megnyilatkozása nemcsak az üvegfűvők javára szolgáljon, hanem az egész olasz munkáság érdekeit is képviselhesse.

A VOF. első, 1903-ban elfogadott, alapszabályai a törvényben megszabott pontokon kívül a következő érdekes pontokat tartalmazzák:

Csakis az olasz palackfűvők különböző szervezeteinek tagjai lehetnek a VOF. részvényesei. A részvények névértéke 50 líra, 100 részvénynél többet egy tag sem bírhat. Ha a tartalékoszeg elérte a törvényben meghatározott összeget, körülbelül 12 év múlva, a VOF. köteles bizonyos meghatározott rendben, visszavásárolni a részvényeket; míg végre a szövetkezet a palackfűvők kollektivitásának tulajdonába megy át és az egész tiszta nyereséget a kölcsönös segély, nevelés és propaganda céljaira fogja fordítani. Az eredeti részvényesek, akiknek részvényeit a szövetkezet visszavásárolta, megőrzik jogaikat, de a tiszta nyereségben nem osztozkodnak.

A szövetkezet kölcsönös segélyalapítványa a beteg, munkanélküli és agg társaknak segélyezésére szolgál, a tagok özvegyeinek és árváinak nyugdíjat fizet, továbbá nevelési és művelődési célokra fordítandó; azonkívül, ahol federált munkások laknak, ott fogyasztási szövetkezetek alapítására és segélyezésére is fordítandó. Astiban, Livornóban és másutt ezen fogyasztási szövetkezetek már nagy szolgáltatásokat tesznek.

A VOF. részvényesei a szövetkezeti tagok rendes törvényes jogaival bírnak, azonkívül joguk van a VOF. gyáraiban dolgozni.

Az alapszabályok értelmében a VOF. adminisztratív tanácsa, rendkívül fontos esetben, amikor rendes vagy rendkívüli közgyűlés nem hívható egybe, referendumot rendezhet a szövetkezet tagjai között. Ebben az esetben a tagok számának nyolctizede döntő határozatot hoz.

Hogy mennyire nem gondoltak a szövetkezők meggazdagodásra, azt bizonyítja az alapszabályok azon pontja, amely meghatározza, hogy

a tiszta haszonnak csak 23%-a osztandó szét a részvényesek között, 20%-a a kölcsönös segélyalapítványhoz csatolandó, a maradandó összeg pedig részben a gyárak tőkéletesítésére fordítandó, részben a tartalékösszeghez csatolandó.

A VOF. alapítása óta a tiszta hasznot egyszer sem fizették ki a részvényesek kezébe. A részvényesek egy kis csoportja egyhangúlag azt mondta nekem, hogy a tiszta hasznot soha sem osztja fel a tagok között, mert ők nem akarnak kapitalisták lenni, nem akarnak a munkásosztály parazitáivá válni. A részvényesek osztálytudata az önző nyereségvágyat teljesen letiporta.

A VOF. fejlődése által létrehozott előreláthatatlan belső és külső körülmények következtében 1908-ban az alapszabályok néhány pontját referendum útján meg kellett változtatni. Az ipari helyzet és az Owens-féle gép sikere arra kényszerítette a szövetkezetet, hogy más üvegágak felvételére megtegye a szükséges előkészületeket. A régi alapszabályok csak a palacktermelésre vonatkoznak, az új alapszabályok ellenben már megengedik azt, hogy a szövetkezet a palacktermelésen kívül más üvegterméket is állítson elő. A referendum által megváltoztatott alapszabályok egy bizonyos minimum számú részvény vételét kötelezővé teszik a VOF. összes üvegfűvői számára. A részvények árát az üvegfűvők bérükből való 8%-os levonások által törleszthetik. Továbbá a nem egyenesen az üveggyártásnál alkalmazott összes állandó segédmunkásoknak — mint a mechanikusok, asztalosok, gázosok és mások — kötelességévé teszik, hogy a VOF. tagjai legyenek. Ezek a munkások eddig nem voltak sem a VOF., sem a federáció tagjai, mert részint nem voltak sem állandó, sem tanult munkások, részint pedig ép tanult mesterségüknél fogva más mesterségek szakszervezeteihez tartoztak.

A referendum még az összes hivatalnokokat is kötelezte bizonyos számú részvények vásárlására.

A tiszta haszon elosztását a referendum következőképpen határozta meg. A tiszta haszon 20%-a a tartalékösszeghez csatolandó; a megmaradt összeg 25%-a a részvényesek dividendája, azon esetben ellenben, ha a dividenda 4%-os jövedelemnél többet tenne ki, akkor a többlet a kölcsönös segélyalaphoz csatolandó; a tiszta nyereség 15%-a azon munkások közt osztandó szét, akik nem stabilok, mint például a kocsisok, és így még nem lehetnek a szövetkezet tagjai. A VOF. reméli, hogy idővel szervezés útján ezek is a stabil munkások kategóriájába fognak emelkedni. A megmaradt 60% pedig a kölcsönös segélyalapra fordítandó. Ha a tartalékösszeg megfogja haladni a VOF. tőkéjének felét, akkor a részvények visszavétele fog megkezdődni.

Egy másik fontos új pont meghatározza, hogy a VOF. a kapitalista gyárakban elfogadott béreknél legföljebb 5%-al magasabb bért fizethet úgy hivatalnokainak, mint munkásainak; továbbá, hogy nem köteles összes tagjait munkával ellátni,

Ezen módosításokkal a VOF. eleget tett tagjainak és a külvilág kívánságainak. A magasabb elv szempontjából a segédmunkások egyenjogúsítása nagyon fontos volt. Ezek elvileg eddig ki voltak zsákmá-

nyolva, gyakorlatilag persze nem, mert a szövetkezet tiszta hasznot még nem fizetett. A szövetkezet ellenségei ezt a helyzetet erősen kihasználták a szövetkezet elleni harcukban, sőt a segéd munkások között agitálva, ezeket az egyik szövetkezeti gyárban egy néhány órai sztrájkra bírták. A szövetkezet erélyes közbelépéssel rögtön békét teremtett és a referendum útján a segéd munkásokat egyenjogúsította.

A szövetkezet alapításának idejében ezen szervezetlen és legnagyobb részben amorph munkások bevezetésére nem lehetett gondolni, mert még nem voltak kipróbálva s ezért az üveg fűvők nem ismerhették lelkiállapotukat és megbízhatóságukat. Ezen munkások tudatát nagy harcok még nem acélozták meg, ellentállásuk erejének foka még ismeretlen volt. Így a szövetkezet nem engedhette azt meg, hogy fiatal, akkora áldozatok árán teremtett és annyi támadásnak kitett intézménye esetleg kipróbálatlan elemek befolyása által tönkre menjen. Később a VOF. és a federáció a segéd munkások szervezését megkezdte és ma nemcsak a szövetkezet, hanem a federáció is, 1909-ben tartott kongresszusának egy határozatával, megnyitotta kapuit a segéd munkásoknak.

Így a federáció az általános ipari és kereskedelmi fejlődésnek megfelelően fokként leveti szakmajellegét és szervezetét, és hatáskörét kiterjeszti nemcsak a palacküvegipar összes ágaiban dolgozó üvegmunkásokra, hanem az összes segéd munkásokra is. Evvel és a trösztnek az összes üvegipari ágakban való befolyásával parallel a VOF. is intézkedik a palacktermelésen kívül más üvegipari ágak felvételére.

Így a szövetkezetnek és a federációnak sikerült kikerülnie a testületté, céhvé való merevedését és az egyes mesterségek és kategóriák elszigetelését; tehát nem degenerálódott a kizsákmányolás egy új formájára. Mindezt ez a két szervezet sokat foglal magában a szocializmus gazdasági és etikai tartalmából.

A referendum többi pontja néhány elégedetlen, önző és visszamaradt tag ellen fordult, akik nem értve meg teljesen a szövetkezet elveit, nagyobb és rögtöni hasznot és magas bért vártak és zúgolódtak, ha a szövetkezet nem volt képes nekik rögtön munkát adni. Természetesen a szövetkezet nem képes sokkal magasabb, vagy minden technikai kategóriában egyenlő, bért fizetni és nem is lesz képes soha, amíg a kapitalista társadalmi rend keretén belül fog mozogni, amíg a tröszttel és a külföldi gyárakkal versenyben fog állani. Akik a szövetkezetet kritizálják anélkül, hogy az általános kapitalista termelési viszonyokat tekintbe vennék, azok a kapitalista termelési mód és az egyéni vállalatok között lévő szoros kapocs lényegét illetőleg teljes tudatlanságukat bizonyítják.

* * *

A VOF. sikerének titka nemcsak a vezetők kitűnő üzleti képességében, hanem főleg a munka szervezésében keresendő.

A szövetkezeti gyárak igazgatói mind üveg fűvő munkások voltak; ezek feladata a helyi technikai és üzleti kérdéseket megoldani; mellettük a helyi igazgatóságokban még három hivatalnok van, egy könyvelő és két írnok; a főigazgatóságban, Milanóban, ahol az egész vállalat

összes ügyei összpontosulnak csak 5 hivatalnok van; összesen tehát ezen óriási vállalat a főigazgatót és az elnököt beleszámítva csak 27 hivatalnokot alkalmaz.

Az összes szövetkezeti gyárakban 8 órás turnusokban dolgoznak. A mester átlag 10 líra 50 centesimit keres naponta, a legény ennek 65%-át és az inas 35%-át; a segéd munkások 3—5 lírát keresnek. E bérek az olasz viszonyokhoz mérten elég magasak. Gyermekek és asszonyok a VOF. gyáraiban nem dolgoznak.

Egy mester például nem egész kilenc hónap alatt 2451 lírát keresett, az alatta lévő legény 1471 lírát és az inas 858 Urát. Magára és családjára a 2451 lírából csak 1547 lírát költött és több mint 200 lírát fizetett le részvényeieért. Az üvegfűvők ezenkívül lakáspénzt is kapnak: ha családjuk van, 12 lírát, ha nincs családjuk, 8 lírát havonta. A VOF. nem osztja be a termelést 1-ső és 2-ik minőségre, melynél a második minőségért kevesebb bér jár és nem vonja le törés fejében a bér 2,5%-át, továbbá csekély kihágásokért, mint például későjövésért, nem von le pénzbüntetést. Ezek a levonások ellenben a kapitalista gyárakban szokásosak és azoknak nem csekély jövedelmi forrásai. Tehát a kapitalistáknál alkalmazott üvegfűvők jóval kevesebbet keresnek, mint a VOF. munkásai.

A VOF. gyáraiban nem találkozunk brutális és erőszakos munkavezetőkkel, akik a munkásokat munkára kergetik és azok minden cselekedetét ellenőrzik, maguk pedig nem végeznek produktív munkát. Itt a munkavezetőt a „szociális szellem” helyettesíti. Minden egyes munkás tudja kötelességét és azt ambícióval teljesíti. A munka műhelyi integrálásának az asszisztens tagtársak néznek utána, akik rendszeren betegség, baleset, vagy aggkor miatt a nehezebb munka elvégzésére képtelenek; a portás és más nem fárasztó állásokat is üvegfűvásra már képtelen tagtársak töltik be. Ezeket a tröszt már rég elbocsátotta volna.

A szövetkezeti gyárak falain munkarend nincs kifüggesztve; a falakon csak alkoholelleses tárgyú képek és statisztikai adatok vannak. A szervezett üvegfűvők nem ismernek katonai fegyelmet. Ezekben a gyárakban a fegyelem tudatos; minden munkás tudja saját személyét önfegyellemmel az összesség érdekeinek alárendelni. A termelés maximumát könnyedén érik el 8 órán belül, sőt sokszor hamarabb is.

Az irodákban sincs hivatalnoki szellem; itt is mindenki tudja, hogy az adott munkát el kell végeznie; a hivatalnokok sokszor vígan adnak néhány órát rendes munkaidejükhez, de ha kevesebb munka van, néhány órával előbb mennek haza. Itt a hivatalnokok célja nem az, hogy az időt öljék, hanem, hogy az adott munkát elvégezzék.

A munkások a termelés minőségét maguk ellenőrzik. Így például az egyik szövetkezeti gyárban közös határozattal eltörölték az ellenőrzést, de rövid időn belül az üvegfűvők elhatározták, hogy az ellenőrzést ismét hozzák, ismételten előforduló másodrendű termék miatt; később azonban kitűnt, hogy ez a hiányos munka inkább a nyers anyag minőségére, technikai okokra, mint erkölcsi gyengeségre volt visszavezethető. A többi gyárakban sincs ellenőrzés, azon egyszerű okból, mert a termék mind elsőrangú. A szövetkezeti gyárak igazgatói

az üzem technikailag kifogástalan menetéért felelősek és a munka szervezésében a munkások tudatos követelményeit és elhatározásait követik.

A VOF. üzlet sikereit azáltal is fokozta, hogy gyáraiban specializációkat termelt. A livornói gyár gazóz és likőr üvegeket állít elő, melyekkel úgy minőség, mint ellentállás és ár tekintetében megverte a német konkurenciát az olasz piacokon. Egész Olaszországban csak a livornói szövetkezeti gyár termel félfelhér üveget. Ugyanez a gyár 12 speciális kemencében kemikáliák és italok szállítására szükséges nagy üvegeket állít el. A Vietri-sul-Mare-ben lévő gyár fekete és sötétzöld üvegeket gyárt ásványvizek számára és sok üveget exportál Afrikába. Imola és Asti nagyjából pezső és ásványvíz üvegeket és Sesto Calende likőrüvegeket és a piemonti bor számára vörös palackokat állít elő. A VOF. termékei minden tekintetben megállják helyüket, ezért piacuk folyton nő és termelésének fejlődése határt nem ismer.

A VOF. gyárai, különösen Imolában, Sesto-Calendében és Astiban, minden tekintetben megfelelnek a modern technikai haladás igényeinek és Olaszországban ebben a tekintetben úttörők. A tröszt, munkásainak pressziója alatt, sok oly technikai és egészségügyi újonságot volt kénytelen bevezetni, amelyeket először a VOF. alkalmazott gyáraiban.

Érdekes az is, hogy a tröszt okleveles mérnökei a szövetkezettől tanulták el a nagy üvegkohók konstruálását és a szövetkezet egy tagját hívták meg az ő kohójuk felépítésének vezetésére. A tröszt technikai elmaradottsága és üzletének hiányos szervezése — sok elavult rendszerű kohója, sok hivatalnok és nagy fizetéseket húzó igazgatói — nagy mértékben járultak hozzá a tröszt gyöngítéséhez. Így például a tröszt nem volt képes az üvegárak bevitelét csökkenteni, míg a szövetkezet több esetben keresztül tudta vinni.

Az üvegfűvőket a munkásbetegségek egész sora támadja; leggyakoribbak ezek között a gyomor- és emésztési bajok, a szembajok és reumatikus fájdalmak, égési sebek, továbbá tenyerükön sokszor gennyes daganatok képződnek, a tüdővész és nemi betegségek pedig üvegfűvő betegségek *par excellence*. A nemi betegségek sokszor egészen járványszerűek az üvegyárakban a fűvőcsövek kikerülhetetlen cirkulálása következtében,

A Federáció és a VOF. alapítása óta, a modern higiéniai berendezések behozatával és az átlagos élelnívó emelése által, a jobb bérek és a propaganda befolyása alatt — egyszóval a szervezkedés következtében — a munkások egészségi állapotában nagy és lényeges változások állottak be.

Amíg a federáció előtt a munkások rekordtermelés céljából egymással versenyezve egészségüket tönkretették, most a normális maximumnál 530 palacknál, nem fűjhatnak többet, a normális minimum pedig 430 palack. A brutális versengés megszüntetésével a betegségek százaléka erősen leszállott. Ezt az eredményt még elősegítették a kohók mellett felállított ventilátorok és aspirátorok is, amelyek a füstöt és a káros gázokat felszívták és friss levegőt vezettek a munkásokhoz,

továbbá a rendes orvosi vizsgálatok behozatala, különösen a nemi betegségek számát redukálta. A federáció előtt fél napi munka után az üvegfűvők csak 25 percet pihentek, ma azonban egy teljes órát száznak a pihenésre, ami szintén javára válik egészségüknek.

Mindezen intézkedések eredménye az, hogy míg a federáció előtt 100 munkás közül 1 halálra dolgozta magát, ma a munkabetegségek következtében legrosszabb esetben 200 üvegfűvőre 1 halál eset esik.

A szövetkezet gyáraiban még egy esetben sem volt nemibetegség epidémia. Ennek nagyon fontos oka az, hogy a szövetkezetnél alkalmazott üvegfűvő nincs arra szorulva, hogy betegségét elhallgassa, mert nem bocsátják el miatta, hanem ellenkezőleg még segélyt is kap, orvost rendelnek mellé, sőt oly könnyebb munkát is adnak neki, melynél a ragály továbbadása ki van zárva. Ezért a szövetkezeti munkás rögtön bejelenti betegségét, mert tudja, hogy léte biztosítva van. Más betegségeknel, különösen tüdővésznel, ugyanezen körülmény áll fenn. Nem így a kapitalista gyárakban! Itt a munkás elhallgatja betegségét, és nem érez semmiféle erkölcsi felelősséget, ha társait inficiálja. A brutális létért való küzdelmet itt nem semlegesíti a kollektív segély és a kölcsönös megértés. 1909 júniusában Milanóban a törvényszék a Vetteria Milanese-t, a tröszt legnagyobb gyárát, kártérítésre ítélte, mert igazgatóságának hanyagsága és az orvosi vizsgálatok hiányossága folytán négy üvegfűvő szifiliszt kapott.

A federáció és a VOF. előtt az alkalmazott üvegfűvők legfőljebb 40—45 évet értek el, ma a szövetkezet gyáraiban 60 éves üvegfűvők is dolgoznak és 70 éves tagok is találunk munkát, ha nem is a kohók mellett.

Megrendítően írta le előttem néhány szövetkezeti munkás a mai üvegfűvő lelki állapotát:

„Előbb degeneráltak voltunk, magunkra voltunk hagyva, senki sem törődött velünk, mi sem törődtünk semmivel. Az iszonyúan megterhelő munka, a rettenetes hőség után az itálban kerestünk enyhülést. Sokszor 24 óra hosszát is részegek voltunk. Családunkkal sem törődtünk. Brutális állatok voltunk, szervezetlen gépek, az ital stimulálása alatt halálra dolgozva magunkat.”

„Ma mások vagyunk. Nézze, mindezek a munkások itt jókedvűek, szemük okosan ragyog. Kollektív erőmegfeszítéssel sikerült jellemünket megváltoztatnunk. Ma nem részegeskedünk. A munka nem oly fárasztó és szociális kötelességeinkben keresünk felüdülést. Családunknak élünk és gyermekeinket eszméinkben neveljük fel.”

„Munkánk és szervezetünk érdekel bennünket és igénybe veszi teljes figyelmünket, mert ránk van bízva, mert nincsenek kémek közöttünk, akik árulkodnak és korrumpálnak, mert nincsenek felvigyázók, hanem minden a mi férfias öntudatunkra és társadalmi fegyelmünkre, szolidaritásérzetünkre van bízva.”

„Ma van miről beszélünk: a technikai problémákról, a szervezkedésről és a munkásosztály mozgalmáról. Nincs időnk és nincs kedvünk a részegeskedésre. Egymást tüzeljük a tökéletesedés felé; úgy erkölcsi, mint hivatásbeli szempontból szabad, de kötelességtudó mun-

kások vagyunk. Hogy a szervezkedés mit tett érdekünkben, az legjobban ott tűnik ki, ahol a sztrájktrörök és szervezetlen munkások dolgoznak. Ott még a régi viszonyok uralkodnak, az ottani munkásoknak soha sincs egy garasuk sem, nyakik vannak adósságban, nem haladnak, nincs kifejlödve bennük a kölcsönös segélyérzet: Családjuk nyomorog, piszkos lakásokban élnek, nem képesek életüket rendes kerékvágásba terelni. Csak a bornak és a kicsapongásnak élnek. Revolucionált erkölcsi életünk összefoglalva, legvilágosabban a szövetkezet kiténő minőségű áruiban mutatkozik.”

A VOF. összes tagjai, a szövetkezet költségén, egy kooperatív biztosító intézetnél, a *Cassa Mutua Cooperativa Italiana*-nál vannak bebiztosítva. Ez 20 évi tagság után naponta átlag 2 líra nyugdíjat fizet a tag haláláig. A fentebbi társaságnak a VOF. havonta 1 líra 15 centesimit fizet minden tag után és eddig kereken 100.000 lírát adott erre a célra. Ez azonban nem volna elegendő a tisztességes megélhetéshez, ezért a VOF. most egy nyugdíjalapítvány szervezésén dolgozik, amely a fentebbi összeggel együtt legalább 5 líra napi nyugdíjat fog biztosítani a szövetkezeti tagok számára és haláluk után az özvegyeknek 2 líra 50 centesimit fog fizetni. Ezen alapítvány tőkéje a tiszta haszonból való bizonyos százalék levonásából és $2\frac{1}{2}\%$ -nak a munkabérből való levonásából származnék. Rövid időn belül, a mai nyereségek alapján számítva, ez az alapítvány 500.000 lírát fog kitenni és ezenkívül a VOF. évente 85.000 lírát fordíthat majd más „társadalmi” célokra. A beteg tagok eddig több mint 15.000 líra segélyben részesültek, azonkívül az özvegyek és árvák is segélyt kaptak. A federáció jelenleg szintén egy kölcsönös segélyegylet alakításán dolgozik.

* * *

Ma az olasz palacküvegfűvők federációja az Olaszországban dolgozó 2450 palackfűvő közül 1200-at számít tagjai közé és ezeket kollektív szerződés útján 14 kohó mellett alkalmazza. A szövetkezeti gyárakban 900 szervezett üvegfűvő dolgozik; 300 szervezett üvegfűvőt azonban a savonai gyár alkalmaz, amely csak egy év előtt lépett a tröszt kötelékébe. Ezenkívül a VOF. gyárainak körülbelül 800 segédmunkása 1909 szeptember 1-től fogva szintén a federáció tagjainak sorába lépett. A federáció összes tagjai viszont kötelesek a VOF. tagjaivá válni.

Az Olaszországban dolgozó 450 külföldi munkás közül csak 100 tartozik a federációhoz. A német munkások teszik ki ha nem is számbelileg, de technikai képességet illetőleg a sztrájktrörök legerősebb elemét.

A federáció előtt a mester átlag 7 líra 50 centesimit keresett, a segéd 4 lírát és az inas 2 líra 90 centesimit. De némely gyárban a mester csak 5 lírát, míg a segéd csak 2—3 lírát és az inas csak 1 líra 25 centesimit. Ma mint láttuk, a mester 10 líra 50 centesimit keres s hasonló arányban növekedett a többi kategóriák bére is.

A tröszt gyáraiban a munkások, noha nem kötnek kollektív szer-

zódést, formailag megőrizték a nagy sztrájkok előtti tarifát. A gyárosok ugyanis nem merik a bért leszállítani, mert félnek egy újabb nagy sztrájktól, ami csak a VOF. megerősödését eredményezné. Tényleg azonban a már említett levonások következtében a tröszt jóval kisebb béreket fizet és a gyáraiban dolgozó munkások nincsenek se betegség, se akkor ellen biztosítva. A régi sztrájktrórok tudják, hogy a federált és szövetkezett munkások anyagi helyzete jobb és belátták azt, hogy szervezkedés nélkül nem mehetnek előre és hogy minden tekintetben a gyárosok abszolút kényének vannak kiszolgáltatva. Ezért megbánva régi eljárásukat, nemrég szervezkedni kezdtek.

Ezek a sztrájktró szervezetek a federáció utolsó kongresszusához bizalmi férfiakat küldtek és ezek útján kijelentették, hogy hajlandók a federációhoz visszatérni. A kongresszus erre elhatározta, hogy a federáció erkölcsileg segíteni fogja ugyan az új szervezeteket, de amíg ezek nem bizonyítják be teljes érettségüket és nem rehabilitálják magukat, nem lehetnek a federáció tagjai. A „sztrájktrórok” most erősen szervezkednek, különösen Milanóban.

Ezen utolsó kongresszus a segédmunkások említett egyenjogúsításával nagyot haladt a szervezkedés úgynevezett „ipari szervezete” felé, amely szervezkedési forma az adott iparban alkalmazott összes mesterségeket felöleli.

A federáció rövid idő alatt annyi fontos és lényeges változást hozott be úgy a munka szervezését, mint a munkás egyéniségét illetőleg, hogy az ottaianoi gyár, amely eddig sztrájktróroket alkalmazott, 1909 júniusában a federációhoz fordult szervezett munkásokért és felkérte a federáció titkárát, hogy gyárában csináljon rendet és szervezze a sztrájktróroket. A federáció fényesebb elégtételt nem kívánhatott volna.

Az ottaianoi gyár és a federáció között kötött kollektív szerződés sok új anyagi előnyöket biztosít a munkásoknak és egy az egész olasz munkásság szellemét jellemző pontban elismeri a munkások abbéli jogát, hogy a szerződött *campagna* alatt politikai okokból sztrájkba léphetnek, ellenben a *campagna* alatt felmerülő bér- és egyéb kérdéseket békebírótság elé utasítja.

A Federáció és a VOF. közötti viszony olyan, mint a szakszervezetek és egy ipari vállalat között levő rendes viszony, avval a különbséggel, hogy a VOF. a Federáció szülőtte és védelme alatt áll.

A federált és szövetkezett munkások, anélkül, hogy illúzióknak engednének, azt remélik, hogy lassanként az egész olasz üvegipart kezükbe fogják keríteni és hogy a kapitalistákat ki fogják zárni. Ezen szemponttól vezéreltetve a federáció az üvegipar összes egyéb ágait szervező federációkkal kitűnő kölcsönös viszonyban áll és nincs messze az az idő, mikor az összes üvegágak federációi egy „konfederációt”^{*} fognak alapítani a közös cél, az expropriáló ellenállás szervezésére.

Több üvegág munkásai már követték a V. O. F. példáját. Empoliban egy nagy „Fiasco” termelő-szövetkezet van, amely kitűnően működik. A kristály üvegyártás terén is alakult nemrég egy szövet-

* Ez a Konfederáció 1910. február végén tényleg létrejött.

kezeti gyár és a fehér-üveg federációjának utolsó, 1909 őszén tartott kongresszusa nagy szövetkezeti gyár létesítését határozta el.

Helyesen mondta G. Sorel, hogy „valamely szövetkezet tanulmányozásánál sokkal kevésbé fontos tudni azt, hogy mekkora nyereség osztatott szét a szövetkezők között, mint megismerni mindazt, amit azok erkölcsileg nyertek; azt kell kutatni, hogy képesebbek lettek-e érdekeiket megérteni és ügyeiket önmaguk intézni; meg kell határozni a proletárszolidaritás igaz értékét.”*

Ezen szempont az egyedüli helyes, de meggondolandó, hogy az intézmények lelki tartalma, azaz azon érzelmek, amelyeket az intézmények tagjaikban kifejlesztenek, magának az intézményeknek belső, gazdasági szervezésétől és menetétől függ. Az intézmények különböző gazdasági hatásai tagjaikban különböző lelki jelenségeket teremtenek. Ha valamely intézmény tagja azt találja, hogy ennek fejlődése életkörülményeit minden tekintetben kedvezőbbé teszi, akkor annál intenzívebben fog hozzájárulni kiépítéséhez, annál bensőbb viszonyba fog lépni vele, annál több különböző jellegű szál fog létrejönni, amely őt ehhez az intézményhez fűzi.

Így egyrészt a szövetkezetek gazdasági jellege meghatározza tagjainak szellemét, másrészt a szövetkezet tagjainak általános kultúrája, szempontja és vezéreszméje befolyásolhatja a szövetkezet gazdasági és társadalmi tendenciáit.

A munkások fogyasztási szövetkezetei, mint intézmények, majdnem kivétel nélkül, végső elemzésben, konzervatív testületeknek mutatkoznak. A munkások termelő-szövetkezetei ellenben legnagyobbbrészt progresszív és agresszív jellegűek. Ezen jelenség okát kétségtelenül ideológiától független gazdasági okokban kell keresnünk.

A belga szocialista szövetkezeti mozgalom nagy palotáival és olcsó kenyérével hamar imponál; igaz, hogy ez a mozgalom csodálatos aktivitást fejtett ki azon gazdasági szervezetek fejlesztésében, amelyek a munkások szükségleteit olcsón, de természetesen a kapitalista üzleteknél nem lényegesen olcsóbban adják el; igaz, hogy a paloták a munkásmozgalomnak központokat nyújtva sokat jelentenek a munkásság összetartási érzetének és általános műveltségének fejlesztésében. De a kapitalizmus elleni harcot ezen intézmények nem élesítik ki, bár sztrájkok alkalmával élelmiszerekkel és pénzzel segítyezik a sztrájkolókat. A munkásokat mint egyéneket nem tették lényegesen erősebbé s ezért a kapitalista kizsákmányolás elleni harcban nem játszanak sem direkte, sem indirekte döntő szerepet. A belga munkások maguk is belátták, hogy a fogyasztási szövetkezetek a kapitalizmus elleni direkt harcot inkább gyengítették, mint erősítették és ezért az utolsó években a szakszervezeti mozgalom kiépítésére fektetik a fősúlyt.

A belga munkások maguk is belátták, hogy a híres *Maison du*

* G. Sorel a *Morale Sociale* című különböző szerzők által írt értekezés-gyűjteményben megjelent *L'Ethique du socialisme* című tanulmányából. Páris, Alcan, 1899.

Peuple-ek, felnőttek és gyermekek számára alapított iskoláikkal, tánciskoláikkal, színházaiikkal és kinematográfjaikkal, a nyárspolgári szellem szentélyei lettek; hogy a forradalmi, antikapitalista szellemet, amely a belga szocializmus első korszakát jellemzi, a szövetkezeti mozgalom óvatos, a napi érdekeket erősen megfontoló, kicsinyes szellemére redukálta. A szövetkezeti szervezkedésre lévén fektetve a fősúly, a belga munkásság — ha meggondoljuk, hogy az első nagy általános sztrájkok Belgiumban folytak le — forradalmi szempontból visszafejlődött és majdnem az egész európai proletárságnak mögötte áll.

Miért? Kétségtelenül ez az eredmény nem volt a belga szövetkezeti mozgalom megalapítóinak célja.

Az óriási angol szövetkezetek szelleme végtelenül messze marad el Robert Owen lelkes eszményétől. Ezek hatalmas üzletek és sok anyagi előnyt nyújtanak tagjaiknak, de nem harcoló szervezetek. Üzleti életükben a tagok egyenesen nem vesznek részt és gyáraik nincsenek szövetkezeti alapokra fektetve. Ezek a szövetkezetek közönséges vállalatok, amelyek a rendes kereskedelmi versengésben, a rendes eszközökkel vesznek részt. Sikereik egynéhány jó kereskedőtag érdemeire vezethetők vissza és nem az összes tagok vagy az egész munkásság megfeszített erejére. Így ezek sem tagjaik szellemében, sem a termelés fejlesztésében nem teremtettek semmi lényeges változást és semmi tekintetben sem gyengítették a bérszolgaság intézményét. Tagjainak egyetlen vitális érdeke sincs ezen intézményekkel összekapcsolva. Nem tagadható, hogy ezek a szövetkezetek a fogyasztás szervezésének egy magasabb formáját képviselik, de nem a formái a munkásság forradalmi szervezkedésének; ezt üzleti tevékenységük, röviden gazdasági jellegük, teljesen kizárja.

Csak azon proletár intézmények vagy szervezetek, melyekben minden egyes tag aktív, harcoló szerepet játszik és társadalmi felelősséget érez, amelyekről függ, a szó szoros értelmében a tagok egész testi és lelki élete, amelyeknek működése a tagok testében és lelkében folytonosan a legkülönbözőbb érzéseket teremti és váltja ki, lehetnek a társadalmi forradalom eszközei.

Ilyen dinamikai teremtőerővel bír pusztán gazdasági jellege folytán egy oly termelőszövetkezet, mint a VOF. Hogy a VOF. képes volt létét biztosítani és tovább fejlődni, az nem az összegyűjtött tőke érdeme volt. Itt az egyes tagok egész létüket érezvén kockára téve, teljes erejüket adták a harcoló szervezetnek. Ebben a szervezetben központosuk minden érdekük. És minthogy a VOF. gazdasági lényegénél fogva folyton fokozódó harcban áll, azért tagjai ép saját szélesebb érdeküknél fogva egy pillanatig sem szűnhetnek meg önmagukat szervezetükkel azonosítani. Ezen harcoló tendencia kikerülhetetlen, mert a VOF. minden lépése a kapitalisták létérdekeibe ütközik, akik pedig aktív ellenállást fejtenek ki.

A gazdasági élet terén kifejtett agresszivitásban és azon erőben, amellyel harcolnak társadalmi célt adnak, rejlik az ilyen intézmények forradalmi jelentősége. Mert minél élesebben támadják meg a kapitalista érdekeket, annál élesebb lesz a harc köztük és a kapitalisták között, annál inkább kényszerülnek a munkások szervezetük kohézióját

emelni, és annál biztosabban fejlődik ki bennük egy oly kollektív lelkiállapot, amely magában hordja a jövő társadalmi rend erkölcsi kötelékeinek csíráit.

Ahol a munkások csak bizonyos határok között mozognak és szervezeteiknek nem adnak szélesebb bázist, általános célt, ahol a munkás intézmények sohasem bírták vagy elvesztették a harcoló szellemet, ahol sohasem voltak, vagy megszűntek egy harcoló társadalmi szempont forrásai lenni: ott a társadalom fejlődésére sohasem gyakoroltak döntő befolyást vagy ezen befolyásukat elvesztették. Oly proletár intézmények, mint a fogyasztási szövetkezetek, bár bizonyos munkás csoportoknak hozhatnak több vagy kevesebb anyagi hasznot, nem lehetnek a társadalom forradalmi átváltozásának rugói, mert a kapitalista termelési rendet nem revolucionálják és a kapitalistákat nem kényszerítik szervezett támadó ellenállásra. A fogyasztási szövetkezetek évi forgalma milliókra rúghat, de mégsem teremthetnek, nevelhetnek és képviselhetnek egy olyan harcoló munkásosztályt, amely társadalmi forradalmat akar keresztül vinni.

Az amerikai szakszervezetek gazdagságuk és két millió tagjuk dacára az amerikai gazdasági és politika életben nem szerepelnek olyan forradalmi testületekként, amelyek a termelés újjászervezését készítik elő. És bárha az amerikai szervezett munkások sok csodálatos és erőszakos sztrájkot harcoltak végig, céljuk mindig csak közelfekvő gazdasági érdekeket szolgált. Eddig az amerikai munkások még mindig azt remélték, hogy egyénileg meggazdagodhatnak. De utolsó időben ezen meggazdagodás gazdasági lehetetlenségét nem ugyan a propaganda befolyása alatt, hanem élettapasztalataikon keresztül felismervén, a kapitalista rend elleni harcuk elkeseredett, de magasabb forradalmi formákat ölt, és a forradalmi eszmény megkezdte termékeny és inspiráló munkáját.

Az általános gazdasági fejlődés és a munkásintézmények természetében rejlő gazdasági tendenciák határozzák meg tehát az ezen intézményekkel kapcsolatban lévő munkások szellemét. Legyen bár az intézmények megalapításánál a leglelkesebb forradalmi szellem, ez kikerülhetetlenül konzervatív szellemmé válik, ha az intézmények gazdasági élete másodrendű fontossággal bír, és ha ennél fogva nincs széles harcoló jellegük. Ha tehát úgy a szövetkezeti, mint a szakszervezeti mozgalom tanulmányozásánál a szervezett munkások szellemét akarjuk megérteni, akkor elsősorban szervezetük gazdasági életét kell tanulmányoznunk a sikereiken és a veszteségeiken keresztül.

Láttuk, hogy az olasz palackfűvők federációjának megalapításával a kaszttudatosság osztálytudatosságnak adott helyet. Ez a federáció alapszabályaiban kimondott elv persze csak egy már régóta érzett gazdasági szükséglet törvénybe iktatását jelenti. Fontos ebben a jelen-ségben az, hogy az osztályoknak a gazdasági fejlődés által előidézett felbomlása vagy új csoportosítása csak a munkásosztály szervezésével jut teljes érvényre.

A VOF. és a federáció rövid életében a palackfűvők osztály-

tudata csakhamar társadalomtudattá vált. Kettős okból, mert a technikai fejlődés a palackfűvők osztályát tönkrevéssel fenyegette és mert a szervezetek belső élete az üvegfűvők lelkiállapotát gyökeresen megváltoztatta.

Noha az üvegfűvők a szövetkezet urainak érzik magukat, ez a tulajdonérzésük egy különös új érzet, a kollektív tulajdonérzet előjele; mert habár érzik a munkások, hogy a szövetkezet az ő tulajdonuk, úgy látszik, hogy a tulajdonérzésük a bírásnak csak erkölcsi felelősségeit és technikai következményeit számítja önérdekei közé.

Ezen munkások lelki fejlődése bizonyítja, hogy minél erősebb a szervezet, annál szorosabb a szervezett munkások közötti szolidaritás érzete, annál többet tesznek és annál többet tudnak tenni a szervezet érdekében; és minél intenzívebb a közös munka, annál elevebb lesz a képzelet, annál világosabbá válik a végcél és annál nagyobb dinamikai erővel tereltetik a szervezett munkás a kollektív cselekvés felé.

Minél erősebb és szélesebb a munkás szervezete, annál kevesebb előítéllettel bír, annál szélesebb az egyénisége, annál jobban becsüli meg a munkát, annál kevesebb lesz az egyén elszigeteltsége és annál több társadalmi érdek fog előtérbe nyomulni. Ezen fejlődési folyamat végén a megváltozott új ember áll.

Az új ember, aki szenvedélyeit türtőztetni tudja és azokat a kollektivitás akaratának és igényeinek aláveti, anélkül, hogy egyéniségét elveszítené, sőt ellenkezőleg, individualitása minden tekintetben erősödik.

Nem kicsinység az, hogy az üvegmunkások lemondtak a részegeskedésről, habár a kohók rettenetes hősege kiszáritja testüket és nyelvüket pergamentté szikkasztja és bár egész testük ital után vágjik. Ezt elszigetelt, egyedül élő munkás nem tudja elérni, ez a kollektív fegyelem és a kollektív élet diadala. Ezelőtt az üvegfűvő elhanyagolta munkáját s sokszor napokig nem ment a gyárba. Ma azonban szereti a munkáját és tudja a kötelességét; tudja, hogy társainak érdekét sérti, ha nem dolgozik lelkiismeretesen.

Az a társadalmi fegyelem érvényesül itt, amely a képességek természetes és technikai differenciálódásán alapszik. A munkások egymással egyenrangúaknak érzik magukat, de elismerik egymás speciális képességeit, sőt ezt az elismerést szükségesnek is tartják technikai és szervezkedési okokból. A kollektív tevékenység és a kollektíve hozott határozatok széles társadalmi felelősségérzetet teremtettek, amely nem ismer sem előítéleteket, sem rangfokozatokat, hanem csak a „szociális tulajdon” társadalmi szellemben való vezetését.

Az itt leírt mozgalom új tényt képvisel: a munkások szak- vagy ipari szervezete megtalálta, saját keretén belül, a trösztök támadásai elleni harc összes eszközeit. Ez a szervezet önmagából nyeri az összes fegyvereket, amelyek segítségével ellenállhatatlanul halad a termelési eszközök meghódítása felé, hirtelen vagy fokról-fokra sajátítván ki a trösztöket, új gyárak felépítése útján vagy a kapitalistákat gyáraik átadására kényszerítve.

Tudtommal a világon nincs egyetlen egy munkásszervezet sem, amely ennyit ért volna el. Az olasz palackfűvők a jövő, a kizsákmányolók és a kizsákmányoltak között elkövetkezendő döntő küzdelem bátor előharcosai.

Azon elszántság és erő, amellyel ezek a munkások a kapitalista kezdeményezés helyébe szervezett osztályuk kollektív kezdeményezését, munkáját és képességeit helyezték, feljogosít bennünket arra, hogy termékeny jövőt jósoljunk nekik; mert ezen kollektív hivatástudat és erkölcsi erő a jövő társadalom lelke és úgy a jelenben mint a jövőben, a folytonos gazdasági haladás és a folytonos erkölcsi tökéletesedés forrása.

*

Ezen egyszerű és kedves emberek között felejthetetlen napokat töltöttem. Annyi nyílt melegséget és szeretetet sugároznak, hogy ez az embert ellentállhatatlanul előnti. A kölcsönös bátorítás és az egymás iránti nyílt érdeklődés meleg atmoszférába burkolja őket, ami viszont bennük megint növeli, izgatja és céltudatosá teszi a társadalomtudatot.

Firenze, 1910 január 1.

Irodalom.

Per rimpianto della cooperativa di produzione. Relazione Allegati Statuto. Federazione italiana dei Bottigliai. Livorno, 1903.

G. E. Modigliani: *La Verita Vera.* Livorno, 1905.

L. Campolongo: *Azione sindacale. L'Esempio dei bottigliai italiani.* Roma, 1905.

Alceste de Ambris: *Una grandé lotta sindacale. Avanti,* Ottobre, 1905.
Discussione fra Ricciardi, Alceste de Ambris e il personale ausiliario sul Sindacato Operaio. Roma, Agosto, 1906.

Cesaro Ricciardi: *La Vetreria Operaia Federale. (Dalle sue origini a oggi).* Livorno, 1906.

A. Berenini: *Memóriáié nella Causa della Gazzetta di Asti.* Torino, 1909.
Nyomtatott évi mérlegek. Livorno, 1903—1909.

Federazione Italiana dei Bottigliai, Statuto Federale. Livorno, 1905.

F. I. B.: *Verbali del VII. Congresso Nazionale dei Bottigliai.* Savona, 1909.

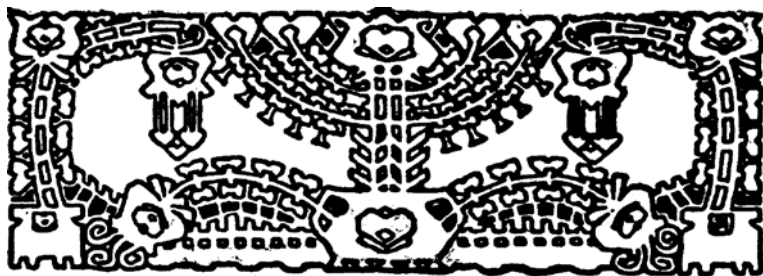
La Bottiglia. Organo della F. I. B.

Reports of the Glass Bottle Makers Trade Protection Association. ST. Helens, Lancashire, England.

The American Flint. Official magazine of the American Flint Glass Workers Union of North America. Toledo, Ohio, U. S. A.

Ödön Pór: *Die italienischen Glasarbeiter und die Krise in der Glas-Industrie.* A *Kampf* című bécsi folyóiratban. 1910.

Szemlék és jegyzetek

Dienes Valéria és Dienes Pál: Megjegyzések a bergsoni metafizikáról és a tudományról

(Válasz egy kortörténeti jegyzetre)

A *Huszedik Század* múlt számában a *Kortörténeti jegyzetek* rovatban Láncki Jenő Prohászka székfoglalójáról beszél és ebből az alkalomból néhány futtában odavetett mondattal kissé túlságosan egyszerűen próbálja elintézni Bergson filozófiáját, a metafizikát általában s a bergsoni gondolatoknak egy bizonyos mai newtoni mechanikához való viszonyát. A jegyzet első feléhez, mely Prohászka székfoglalójáról szól, nem akarunk hozzászólni, azonban kénytelenek vagyunk szót emelni a megokolatlanul támadott metafizika s a félreértett természet-tudomány nevében, hogy ezzel a bergsoni filozófiának igazságot szolgáltatassunk ugyanazon közönség előtt, melynek szemében azt helytelen világításba állították. Hangsúlyozni akarjuk Bergson filozófiájának minden poszteriöris értelmezéstől és kihasználástól való függetlenségét, amit Láncki nem hangsúlyoz eléggé, mert szükségesnek tartjuk ezt oly országban, hol a köztudatban csak politikai kategóriák élnek s ezek valamelyikébe menthetlenül belekerül mindenki, akinek csak kiejtik a nevét. És ha Sorel ezzel a filozófiával a maga szindikalizmusát, Prohászka meg a maga modernizmusát támogatja, ez csak arra mutat, hogy minden élő s így élni képes társadalmi mozgalom ideológiája a valóságba mélyeszi gyökereit, birtokában tartja az igazság egy részét, ha deformált részét is és azt a filozófiát fogják a legkülönbözőbb gondolatirányok pártfogójokul választani, amelyik legközelebb áll ama valósághoz, melyből mindnyájan táplálkoznak. De azért, mert Bergson filozófiáját a szindikalizmus és a modernizmus is kihasználja, nem fogjuk a szindikalista és modernista értelmezéseket Bergson filozófiájával vegyíteni és gondolatait egy mondatba foglalni azoknak a tanítványainak gondolataival, kikben a megfelelő szók alatt egészen más tartalom él. Láncki Jenő mégis ezt teszi, mikor Bergsonnak mind a „szabadság”, mind az „intuáció” szava alá Bergson gondolatai helyett azoknak bizonyos egyházi értelmezésekkel való keverékeit gondolja. Erre ő kétségtelenül azért érzi feljogosítva magát, mert saját bevallása szerint, Bergson írásaiban csak szót talált és gondolat-hiányt; azonban mielőtt ilyen kijelentést leírunk, előbb meg kellene gondol-

nunk, hogy amennyiben az olvasó valamely íróban nem talál gondolatot, annak nemcsak az író, hanem az olvasó is lehet oka. És bár Bergsonnak követői mellett heves ellenségei is vannak, senki sem mondta még rá azt, hogy nincs gondolata. Lehet tiltakozni az ellen, amit mond, lehet félreérteni, lehet meg nem érteni, de gondolatbőségét, gazdag eredetiségét, elvitázhatlan szellemi nagyságát ellenfelei is mindig elismerik, sőt hangsúlyozzák. Nem tudjuk egészen elhinni, hogy Láncki Jenő, ha olvasta Bergsont és nemcsak neo-katolikus értelmezőin keresztül ismeri, komolyabb megkérdésre is azt válaszolná, hogy Bergsonnak oly kimeríthetetlenül gazdag gondolatvilágából semmit sem volt képes fölfedezni a stílusbeli burkolaton belül. Mi, a magunk részéről abban a hitben élünk, hogy Bergsonban találtunk gondolatot, újat, a legsajátságosabban eredetit, ez eredetiségében fáradhatatlanul termékenyet és sokat, egész seregét oly gondolatoknak, melyekből csak egy-egynek birtokában mesterművet alkotott volna. Ezekről a gondolatokról áthatva, egy pártatlan, sehová sem sorakozó tudomány és metafizika nevében próbálunk meg azokhoz fordulni, akik a fentemlített jegyzetett elolvasták, hogy az abban implikált félreértéseket legjobb meggyőződésünk szerint elsimítsuk. S ha e válasz hosszabbra nyúlnék, mint az egész megválaszolando összevéve, szolgáljon mentségünkre az, hogy félreértések támasztására egy-két odavetett szó elég, de azok elsimítása már sokkal nehezebb feladat.

Mindenekelőtt az akarat-szabadság bergsoni értelmezése annyira különbözik mindattól, amit az egyház annak nevezett és nevez, hogy nem volna szabad Bergsonról és a modernista értelmezőiről egy mondatban kijelenteni ilyesmit, mint: „tanítják, hogy épen az emberi akarat szabadsága igaz”. Itt csak szóközösség van, a gondolat kétféle. Bergson filozófiájában az akarat szabadságának az az értelme, hogy a lelki életnek minden pillanata a múlt megmaradása, azaz emlékeink pusztá léte miatt, már új, és minden régebbi pillanattal összemérhetlen. A lelki élet minden pillanatának ez az újsága kétoldalú jelenség, melyeket ellentmondó elméletekké formuláztak. Egyik oldalról minden új pillanat és így minden tettünk egyéni múltunk terméke s így determinált, mert más múltból más cselekvés sarjadzott volna. Ezt a gondolatot formulázzák pszichikai determinizmussal olyképen, hogy a tettet törvényszerű jelenségnek, azaz ismétlődő feltételek ismétlődő, tehát mindig előrelátható következményének tekintik. Ezzel azonban a valóság-adta irányban ugyan, de túlmennek a valóságon, mert a múltat megtartó, haladó fejlődésben nem lehet ismétlődő feltétel, ismétlődő következmény, tehát előrelátás sem. Erre a túlzásra veti reá magát az indeterminizmus és csak azt látja meg a cselekvésben, hogy előreláthatatlan. Ezt az előreláthatatlanságot azonban úgy formulázza, hogy ismétlődő feltételek között is akárhogyan cselekedhetik az egyén s ezt a szeszélyt nevezi szabadságnak. Világos azonban, hogy a szabadság bergsoni értelme ép oly kevésbé azonos ezzel a szabadsággal, mint a pszichikai determinizmussal. A bergsoni szabadság a lelki élet valóságos képe, mely egyrészt determinált, másrészt előreláthatatlan; determinált, mert személyes múltunk terméke és csak azé, előreláthatatlan, mert e múlt folytonos beolvadása lehetetlenné teszi az ismétlődéseket. A két elmélet, mely belőle fakad csak egy-egy oldalát látja e valóságnak; a másikat azért nem látja, mert nem szemlél, nem tapasztal, hanem spekulál. És ez a spekuláció nem engedi, hogy meglássa egyik a determináltság, másik az előreláthatatlanság forrását, közös forrásukat, a múlt megmaradását. A bergsoni szabadság a múlt e megmaradását, pszichikai életünk minden pillanatának quali-

tatív újságát, egyetlen, egyéni voltát és visszatérhetlenségét jelenti s ép úgy nem azonos az indeterminizmus „szabadságnak”-nak nevezett szeszély-akaratával, mint a hogyan nem azonos a determinizmus gép-akaratával. A bergsoni akarat-szabadságé két elmélet között álló konkrét valóság, melyből mindkét elmélet táplálkozik s amelyet mindkettő bizonyos mértékben eltorzít, anélkül azonban, hogy vele való kontaktusát elveszítené. És ha Bergson ezt a valóságot „szabadság”-nak nevezte s nem determinizmusnak, ezzel e szónak egyetlen reális értelmét akarta megadni, mely abban áll, hogy az emberi cselekvés mindén egyébtől a saját egyéni múltján keresztül függ mely egyéni múlt miatt minden cselekvés, a maga konkrét kvalitásában egyetlen, nem pedig megismétlődött föltételek gépies terméke.* És ha a neo-katholikusok a szó kedvéért átveszik a gondolatot, akkor nekik van igazuk, nem a merev determinizmusnak, kivéve azokat a determinizmusokat, melyek az anyag, illetve a faj emlékezetét konstatáló biológiákban ma nem ismeretlenek s amelyekben a determinizmus szó alatt a bergsoni „szabadság” gondolatához nagyon hasonló dolgok rejtőznek. S ha a mindenféle párt-elméletektől rossz hírbe hozott szabadság szó meg nem téveszt bennünket, hanem a gondolatot vizsgáljuk csupán, akkor belátjuk, hogy Bergson nem egyoldalúlag a determinizmust, hanem ennek a kérdésnek a pszichikai életre való, alkalmazását hibáztatja, tehát mindkét vitázó felet egyenlőképen, s a vitát ugyanazon gondolatbeli konfúzióból eredőnek mondja és bizonyítja, mint amiből az ókori Zenon argumentumaira vonatkozó vita eredt (Achilles nem éri utói a teknősbékát, a repülő nyíl nem mozoghat stb.)

Ezeket szükségesnek tartottuk elmondani, nehogy a bergsoni filozófia nálunk csak a neo-katholicizmus révén legyen ismeretes és így az elmékben úgyszólván e mozgalom számára kisajátítódjék, amire Láncki Jenő cikke könnyen diszponálhatja közönségünket. Most Láncki Jenőnek arra a kijelentésére térünk át, hogy „a bergsoni filozófia gyökerében a newtoni mechanika ellen irányul”. Erre az állításra határozottan nemmel felelünk. Bergson filozófiája nem irányul semmiféle mechanika ellen sem s ezt megpróbáljuk röviden megmagyarázni.

Bergson nem mondja, hogy a newtoni, vagy akármilyen mechanika törvényei nem igazak. Csak megmondja, mi az értelme az igazságoknak és ezidő-szerint ez az egyetlen s önmagának ellent nem mondó értelmezés, melyet a mechanikai törvények igazságának adni lehet. Ez értelmezés iránt érdeklődőket utaljuk Bergson *Evolution Créatrice*-ére, hol az egész modern tudomány értelmének beható analíziseit találjuk (Chap. III. és IV.) és a *Matière et Mémoire* (Chap. IV.) lapjain adott elemzéseire a mozgás fizikai és nem fizikai értelmének. Mindezekből az fog kitűnni mindazok előtt, akik azt kellő matematikai és természettudományi ismeretek birtokában olvassák, hogy Bergson épen Newton alapgondolatához, az abszolút mozgáshoz jut el s annak megadja egyetlen lehetséges értelmezését. Newton csak állítja még az abszolút mozgást, Bergson megmondja, hogy mi az, s ezzel a mechanika alapgondolatát és kiinduló pontját adja meg. Ezt azonban csak akkor méltathatjuk kellően, ha ismerjük azt a konfúziót, mely a mechanikák első lapjain adott alapfogalmakban: tömeg, erő, uralkodik s ha tudjuk, hogy e konfúzió elkerülése csak úgy lehetséges, ha metafizikai megmondásokhoz folyamodunk, amelyeknek nagyon is sok tartalma lehet s amelyeket komolyan nem volna szabad „üres fecsegés”-nek nevezni.

* Bergson: *Données immédiates de la Conscience*. 1889.

Erre még rátérünk, előbb azonban arra akarunk válaszolni, hogy Bergson gondolatai, gyökerükben legalább, ellene szólnak-e a mechanikának.

Gyökerükben legkevésbé; sőt egyenesen a mechanikából indulnak ki Bergson alapszemlélete az, hogy a fizikus használta „idő”-nek nincs tartóssága pillanatnyi egyidejűségek sorozata csupán. Ezzel szemben az átélt idő tart, annak tartama van s ezen tartam, e tartóssága múlt megmaradásának, emlékeinknek folytonos, de nagyrészt eszméletlen létének eredménye. Hogy ez a gondolat hogyan irányulhatna épen a mai fizika ellen, azt nehéz lesz megértenünk. Mindenki, aki képes kritikával olvasni a matematikai és természettudományi kutatásokat, tudja ma, hogy a fizika tisztán egyidejűségekkel dolgozik, a jelenségek egyidejűségét s nem tartamát tanulmányozza és hogy a differenciál-egyenletekbe foglalt természeti jelenségekről a folyton kicsinyedő, de reálisan zérussá nem tehető, *dt* időn belül semmit sem tudunk; a legmodernebb mechanika, a Cosserat-féle, anélkül, hogy tudna Bergsonról, tehát tőle függetlenül, annyira igazat ad neki, hogy még az idő szót is kiküszöböli s a mozgást, mint a matematikában ismeretes csoport- transzformációt írja le. Tehát a bergsoni filozófia gyökerében sem irányul a mechanikák ellen s még historailag is, alkotójának elméjében is épen matematikai és fizikai megfontolásokból indult ki s talán azért értik olyan könnyen félre azok, akik ebben a két stúdióban nem járatosak. Bergson megértéséhez nyílt és szabad elme elég, de kellő méltatásához ismernünk kell az emberi ismeret formáinak legtisztább típusát, a matematikát, s legközelebbi alkalmazását, a mai fizikát.

Aki ezt a mai fizikát csak nagy vonásokban is ismeri, az tudja, hogy Bergson kritikája az időfogalomról más oldalról is tudományos igazolásra talál. A fizika rászorul a maga időfogalmának módosítására, mert a józan észről átvett kritikátlan „idő”-vel nem tudja többé leírni a tényeket. Csak röviden utalunk itt a Michelson és Morley*-féle kísérletekre, melyek alapján Lorentznek az időfogalommal kellett változtatnia és Einstein** tanulmányaira ki e fogalom még további javításokat végez az enélkül megfogalmazhatlan tények kényszerűsége alatt. Továbbá utalunk a matematikában újabban nagyon felkarolt integrál-egyenletekre,*** melyek révén a múltnak megmaradása bizonyos értelemben a fizikába is belép. Mindez, hogy röviden legyünk, oly formában igazolja Bergson alap gondolatát, hogy míg egyrészt a mozgásból minden kvalitatív elemet kiküszöbölő absztrakt mechanika öszintén elveti az időfogalmat s bevallott konstrukcióvá válik és ezzel illusztrálja, hogy tisztán kvantitatív világban nem lehet idő, csak tér, szóval ily világ nem lehet reális, csak konstrukció, másrészt ott, ahol a kvalitás kiküszöbölhetetlen, hol meg kell vele küzdenünk, ott időfogalmunknak radikális javításokra van szüksége, mint azt az elektromágneses jelenségek tanulmányozásában látjuk s kénytelenek vagyunk a múlt megmaradását matematikai formával is rögzítenünk. A mai tudomány tehát nagyon sokoldalúlag világítja meg s igazolja Bergson gondolatait s mindjobban igazságot szolgáltat ennek a mélyrelátó filozófusnak.

Végre ami a Lánzi Jenő által említett „mai newtoni mechanikát illeti”, melynek támadása miatt látna szívesen az egyház Bergson filozófiáját, az épen nem áll olyan erős lábón, mint sokan gondolják. A három törvény nem sért-

* Michelson-Morley: *American Journal of Science*. 1887.

** Einstein: *Über das Relativitäts-prinzip*. Jahrb. d. Radioaktivität 1907.

*** A nagy literatúra összefoglaló képe pl. D'Adhémar. *L'équation de Fredholm* 1909.

hetetlen s az elektromágneses jelenségek tanulmányozása már néhány évtizede rávezetett bennünket arra, hogy Newton törvényei csak első megközelítésben, nagyon csekély sebességgel mozgó testekre igazak;* az akció-reakció elvének értelmet sem lehet adni ez új tények világitásában** s egy bizonyos határon túl a tömegszám már a mi eszközeinkkel is észrevehető módon növekedik a sebességgel.*** Nem mintha a gyorsan mozgó testek megdagadnának és megsúlyosodnának, ez a mosolyogni való értelmezés könnyen fölléphet azok elméjében, kik e kérdést közelebről nem ismerik s ez az értelmezés éppen ama két egymással szemben poláris emberi ismeretformának összeverzárása volna, melyek egyikét akkor ismerjük jól, ha matematikusok vagyunk, a másikat akkor, ha Bergsonban megtaláltuk a gondolatot. Szó sincs róla, hogy mindenkinek matematikusnak és Bergson ismerőjének kellene lenni, de aki nem az, ne írjon a mai mechanikáról s a metafizikáról. Minden munkás elme egyenlően tiszteltetelméltó, bármily mezőn dolgozzék. De joggal teszünk szemrehányást azoknak, kik tanulmányi területükről kilépve, véleményeket mondanak számukra idegen vagy félig ismeretes dolgokról.

Végül a newtoni mechanika nem „világnézet”, hanem mozgástanulmány. A világ mozgás hipotézisét megcsinálták sokan, de Newton mechanikájába az nem tartozik bele és ma már a tudomány (*science*) sem hisz benne, csak azok imputálják rá ezt a hitet, akik csak felületesen, hallomásból ismerik. Hallgassuk meg a tudósokat magukat. Poincaré nemcsak mondja, hanem matematikailag igazolja, hogy ha valamely jelenség-csoportot mozgások aláképzésével, mechanikai nyelven egy bizonyos módon le lehet írni, akkor végtelen sok ettől különböző módon is ép oly pontossággal le lehet írni † s ez már gyanússá teszi a mozgáselméletek realitását. Nem is akarja egyetlen józan fizikus sem ma már, hogy azok a mozgásfantáziák, melyekből a világ modellkét építgetjük, igazak legyenek. Éppen elég ha leírják jól a tények elég nagy csoportját! †† A tudomány nem azt akarja, hogy ne legyen más a *v i l á g o n*, mint kvantitatív változás, Newton legkevésbé akarta, *hypotheses non fingo* szava túlságosan ismeretes. A tudomány nem akar mást, mint kvantitatív összefüggésekkel írni le mindazt, amit lehet. Óhajta, hogy mindent lehessen, meg is próbálja mindenben s Bergson egyik főérdeme az, hogy megmutatta, hol a legjogosultabb ez az eljárás — az inert anyagon, a fizikában — s hol lesznek eredményei a legszimbolikusabbak, a valóságtól legmesszebb állók, a pszichológiában.

Röviden: 1. a bergsoni filozófia „gyökerében” éppen nem irányul semmiféle mechanika és fizika ellen, hanem annak legmélyebb átértéséből és értelmezéséből fakad s éppen ezért a tudomány legújabb eredményei igazat adnak neki;

2. a newtoni mechanika elvitázhatlanul nagy alkotás, de sérthetlenségében nem hiszünk többé, ma nem is használjuk ezt a mechanikát, hanem a Lagrange-féle, illetve Hamilton-Jakobi-féle formákat; az elektromágneses jelenségek tanulmányozása pedig sok helyen cáfolja Newtonnak nemcsak formális, hanem szubsztanciális eredményeit is;

* Abraham: *Theorie d. Electricität. II. Die Mechanik d. Elektronen.*

** Ugyanott. I. köt. *Prinzip v. Wirkung u. v. Gegenwirkung.*

*** Ugyanott II.

† Poincaré: *Thermodinamique. Introduction.*

†† Pl. Chwolson: *Traité de Physique. Introduction.*

3. célszerű a mechanikát össze nem keverni világhipotézisekkel, aminőkkel népszerű írásaikban pl. Le Bon, Le Dantec, Ostwald, kiknek más téren bizonyára nagyobbak az érdemei, elárasztják az olvasóközönséget. Ők érdekes olvasmányul szolgálhatnak, de ha valaki a tudomány szelleméről s bizonyos filozófiákhoz való viszonyáról bármily odavetőleg is nyilatkozni akar, annak a tudományt szemtől-szembe kell megismerni.

Ezeknek a gyönyörű világos, „pozitív” világmagyarázatoknak megértése szempontjából, csak egy apró dologra volna még szükség; kellene valaki, aki megmondaná, hogy mi is hát az a valami, „anyag”, „éter”, ami oly szép törvényszerűséggel mozog és így érzékeink számára szakadatlanul termeli tiszta kvantitatív úton a kvalitásokat. Mert ez a kérdés merül fel, mielőtt a hipotézisekben realitást keresünk. Ezt a kis nehézséget azonban még nem oszlatta el senki. És mi attól tartunk, hogy ha kissé bővebben érdeklődnénk az ily mozgáshipotéziseket hívó pozitív gondolkodóknál erre vonatkozó hiteik iránt, rövidesen eljutnánk ahhoz a tüneményeken túl levő, régen elparentált szubsztanciához, melynek Berkeley 200 évvel ezelőtt már megadta a kegyelem-dőfést. Igaz, hogy azóta párszor föltámadt, de ma már csak azoknak az elméjében él, akik annyira pozitívan gondolkoznak, hogy a hipotézisektől való idegenkedésükben realitásoknak veszik mindazokat a hipotéziseket, melyeket önmaguk használnak.

A metafizika és tudomány egyesített működéséből az utolsó évtizedekben több olyan igazság bontakozott ki, melyek elsősorban jellemzik korunk szellemi életét. Ilyen az a természettudományban is elterjedt meggyőződés, hogy minden mozgáshipotézis alapjában szükségképpen ellentmondás van (Boltzmann gázelméletére és Gibbs statisztikus mechanikájára utalunk)* s hogy az atóm-hipotézis kiinduláspontja maga ellentmondásos (Hannequin).** De az a tudománynak nagyon mindegy. Ha a leírása abszurdumra épül, ám épüljön, neki az a fő, hogy elég tényt írjon le elég nagy gyakorlati megközelítéssel. Hogy minden mozgás-e, hogy szigorú determinizmus van-e a világon, az nek' mindegy, úgy halad, mintha így volna; s vannak ismeretmezők, ahol nagyok a sikerei, amelyekről tehát föltehetjük, hogy közel állanak az általunk ideálul formulázott mechanisztikus vagy energetikus determinizmushoz, vannak más mezők, hol nehezebb a dolga, ezeket radikálisabban eltérőknek kell tekintenünk. A tények, a pozitív, lemért tények, melyek bizonyára Lánzi Jenőnek is imponálnak, csak ennyit mondanak. Ez adatok kiegészítése pontos determinizmussá, melynek csatlakozásai csak tudatlanságunkból, a dolgok komplikáltságából folynának, ez már hit kérdése, melyre diszponál bennünket a „józan ész” öntudatlan metafizikája, föltétlen úr fölöttünk, míg fel nem ismerjük. Bergson pontosan annyit mond, mint a tények. Nincs szigorú determinizmus. Lehet hinni, hogy van, csak tudatlanok vagyunk hozzá, hogy észrevegyük, erre azonban nem a pontos megfigyelés kényszerít, hanem egy cselekvési kényszerekből fakadó antropomorf metafizika.

És most egy szót még a metafizikáról. A metafizika nem a „tüneményekentúli világot” keresi, mint Lánzi Jenő gondolja. Epen maga a tünemény érdeklí, jobban érdeklí a metafizikát, mint a tudományt. Senki sem hiszi azt ma már, hogy a metafizika a tüneményekentúli szubsztanciák tudománya. Ezeknek a kora lejárt, ezer formában bebizonyítottuk róluk, hogy nincsenek, már

* Boltzmann: *Gastheorie*. 1896—8. Gibbs: *Statistische Mechanik*. 1905

** Hannequin: *Essai sur l'hypothèse des atomes*. 1899.

ki is mentek a divatból ezek a bizonyítások. A metafizika épen az intuitív filozófiákban, különösen pedig Bergson filozófiájában válik tudatossá a maga tárgyáról és feladatáról s válik a tudománynak nélkülözhetetlen s véle igazán teljes emberi ismereteket szolgáltató munkatársává. Bergson kis remekművére hivatkozunk,* melyben kifejezést ad annak, hogy óriási pozitív kutatásanyag áll a metafizika előtt, az, mit a végeredményben csakis kvantitásokra kíváncsi tudomány nem kereshet: az általa csak ideiglenesen megtűrt és átmenetileg kezelt kvalitás. Hogy pedig kvantitások vannak, az közvetlen tapasztalat, hogy azonban ezek kvantitatív változásokból születnek, az bebizonyítatlan, szubjektív hit. Így a metafizika a tudománynak szükséges korrelátuma, kiegészítője, csak ketten együttvéve alkothatnak teljes emberi ismeretet. Ez a teljes ismeret, a metafizikai intuíció és a tudományos konstrukció összeolvadásából származik és mint kész ismeretanyag átvehető e két elemének kritikai különválasztása nélkül. De ha új ismeretet akarunk hódítani, ha még ki nem mondott igazságot keresünk, akkor semmi sem teheti kétesebb értékűvé eredményeinket, mint gondolkodásunkban e két ismeretformának, vagy mondjuk inkább, az ismeret formájának s az ismeret anyagának kritikátlan összekeverése.

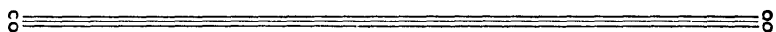
Mert minden ismeret végső értelmezésben intuitív látásokból veszi anyagát. S ezt a metafizikai intuíciót nem volna szabad összetéveszteni a pusztába vonult misztikusok beteg lelkének játékaival. Láncki Jenő mégis ezt teszi s ezzel elárulja, hogy ismét nem Bergsontól, hanem a neo-katholicizmus íróitól tanulta értelmezni a metafizikai intuíciót. Ha Bergsont nem e modernizmuson keresztül, hanem torzító szemüveg nélkül nézte volna, akkor a metafizikai intuíciót nem állította volna ellentétbe az érzéki észrevétellel, mely annak az intuíciónak pozitív része lehet. Pl. a mozgás értelmezésében a metafizikai intuíció épen az érzéki észrevételhez vezet vissza. Láncki úgy képzei, hogy a metafizikai intuíció csak „benső megfigyelés” lehet (ahol lehetne még közelebről érdeklődnünk a „benső” szónak értelme iránt, de az messze vezetne) és mivel e „benső megfigyelés” szó ráillik a misztikusok belső megvilágosodásaira is, e szóközösség alapján azonosnak veszi e két szellemi állapotot.

Nem akarunk visszaélni e lapban ily tárgyakra természetesen szűken kínáló térral s csak Bergson írásaira utalunk, melyeknek figyelmes olvasása közben tapasztalásból lehet megtanulni mi az a metafizikai intuíció s melyeket pártatlanul olvasva, belátjuk, hogy ez az intuíció egészen más, mint a misztikusok belső látásai, más az eredete, más az anyaga, más az érvényességi köre. A metafizikai intuíció pozitív, egészen pozitív s minden tudományénál pozitívabb ismerethez vezet, mely más elmék által verifikálható, kritizálható és fejleszhető.

Mindezekben Láncki Jenőnek a metafizikáról, a tudományról s a bergsoni filozófiáról tett amaz általános kijelentéseire akartunk válaszolni, melyeknek kihagyásával jegyzete bizonyára nem vesztett volna értékéből. Legkevésbé sem kételkedhetünk abban, hogy Láncki Jenő komolyan tanulmányozza a katholicizmus és egyéb vallási irányzatok modernizmusát, mint szociális jelenséget, mondanunk sem kell, hogy ez a mi szemünkben is tiszteletreméltó vállalkozás. Csatlakozni egy gondolkodásunknak megfelelő mozgalomhoz és meggyőződésből küzdeni mindazzal, mi e mozgalommal szembekerül szintén becsléni való dolog. De

* Bergson: *Introduction a la Métaphysique*. Revue de Métaphysique (science) 1903. jan.

viszont azoknak, kik ezt teszik, szem előtt kellene tartaniok, hogy lehet gondolkozni meglevő izmusokra való tekintet nélkül, kutatni önállóan csupán a gondolat és valóság tapasztalati igazságaitól vezetettve és e munkában függetlennek maradni minden poszterioris értelmeztetéstől. Bergson ilyen gondolkodó s ezt akartuk kiemelni és a filozófiájára vonatkozó futólagos kijelentésekben lappangó félreértéseket próbáltuk eloszlatni. Csak azt akarjuk még megjegyezni, hogy a vallások modernisztikus mozgalmainak szociológiai tanulmányozását s egyes napi tényeinek kritizálását nagyon jól el tudjuk képzelni anélkül is, hogy ahhoz Bergsont, a metafizikát s ezeknek a tudományhoz való viszonyát érinteni kellene. Ha azonban ezt is meg akarjuk tenni s ha e mozgalmak ideológiája ellen a tudományra s a filozófiára vonatkozó kijelentésekkel is akarunk küzdeni, akkor nem csupán szociológusnak, hanem ezenkívül még matematikusnak és filozófusnak, illetve metafizikusnak is kell lennünk. Semmi sem vezet oly könnyen üres szó kijelentésekre, mint ismeretlen gondolat-tartományok kívülről való kritizálgatása s abban az egyben Láncczinak mi is igazat adunk, igazat adnánk akkor is, ha fentemlített kijelentéseivel nem illusztrálta volna, hogy „a hol *gondolat* nincs, rögtön ott terem a szó.”

Rodolphe Broda: Mit tanulhatnak a népek egymástól?*

A közlekedés fejlődése következtében az egész földkerekségen elterjedt a modern gazdasági rend; a föld egyes népei politikai és szellemi élet tekintetében is mindközelebb jutottak egymáshoz s így mindenütt felszínre került a közös szükségletek kielégítésének és az azonos problémák megoldásának kérdése.

Az egyes nemzetek közt fennálló faji, éghajlati és a történeti múltra vonatkozó különbözőség folytán lehetséges az, hogy ugyanazt a problémát egy nép a másiknál jóval korábban és helyesebben oldhassa meg. Számos példa van erre. Északamerika volt az első a gazdasági erők tervszerű szervezésében; Ausztrália vetette meg a szociális törvényhozás alapját s így ő indította meg a nagyipar okozta faji degeneráció ellen az első küzdelmet; Anglia oldotta meg gyarmataiban az önkormányzat problémáját legelőször; Németország a szociális biztosság eszméjének megvalósításával szolgál követendő példaként; Franciaország az ő modern iskolájával és erkölcsoktatásával a gyermeknevelés újabb módozataira mutatott rá. Kívánatos, hogy az egyes nemzetek ilyen eredményei az összes nemzetek közkincsévé váljanak, ezért tehát a kutatás és előrehaladás eme eredményeinek ismeretét tervszerűleg kell terjeszteni.

Az alábbiakban óhajtunk Német-, Francia- és Angolország szempontjából, meg a munkatársainkkal való állandó érintkezés révén szerzett tapasztalatunk alapján a legjelentősebbeknek tartott problémákra rámutatni és azokat a megoldásokat kívánjuk ismertetni, amelyeket ezekre a problémákra más országok népei találtak.

1. A német szabadság- és függetlenséget szerető nép, és míg ezelőtt számos önálló országban élt, az utóbbi évtizedek folyamán ép

* Szerző felolvasta a *Társadalomtudományi Társaság* f. évi április hó 29-én tartott ülésén.

az ellenkező szélsőséggel tart s a feltétlen központosítás mellett van Poroszország, a birodalom vezetőállama, kétségtelenül a legjobban és legfegyelmeltebben szervezett hivatalnok-monarchia alatt áll. Természetes, hogy a szabadság és önkormányzat amaz ideáljai, amelyeknek a germánok ősidőktől fogva hódoltak, a ma uralkodó merev fegyelem hatása alatt már nem oly irányítóhatalmúak, teljesen azonban nem vesztek ki a németekből. Az önkormányzat kérdése a németiség jövőjének ma époló jelentős problémája, mint az ezelőtti időkben volt. A megoldás lehetőségének szálai Angliába vezetnek, hol a mintaszerű parlamenti alkotmány, a községek és egyéb helyi testületek önkormányzatai — mindenek előtt a gyarmatok autonómiája, melyet legelőször az angol gyarmatok kaptak meg — ez eszmék beválásának legfényesebb bizonyítékai s így követendő példaként tekintendők.

2. A németiség a reformáció szülőanyja és a szellemi szabadság úttörője. Azok az eszközök, melyekben a reformáció gyökerét tudhatjuk, ma sokkal inkább uralkodnak a német nép lelkén, mint valaha. S Németország közoktatásügye ennek ellenére még ma is felekezeti alapon nyugszik s így a hatalmi tényezők legfontosabbika az államvallás kezében van. Franciaország ellenben a szabad világi iskolából kiküszöbölt felekezeti hitoktatás helyett a világi erkölcsstanítás eszméjét valósítja meg, az államot és egyházat különválasztja egymástól, ami mindkét tényező részére és érdekében lehetőséget nyújt a független továbbfejlődésre s ezzel is követendő példát ad.

3. Németország gazdasági fejlődése állandóan a nemzetgazdaság mind egységesebb szervezésének irányában történik, de azért még sem lehet a végső következményeket megállapítani. Még mindig igen sok értékes munkaerő pazarolódik el az egyes iparcsoportok céltalan versengése következtében. Amerika mutat új irányt egyes ipari érdekeltségeknek a trösztök létrehozásával egységesen való szervezésére, az ország talaj- és munkaviszonyainak a legmesszebbmenő lehetőség szerinti kihasználására és ezzel a népjólét fokozására tanít. A trösztök hatalmának növekedésével fenyegető veszélyek mikénti elhárítására, a trösztök állami felügyeletére és végül azoknak az állam által való átvételére nyújt példát Ausztrália.

4. A szociális biztosítás intézményének mintaszerűen való megteremtésére joggal voltak oly sokáig büszkék a német szociálpolitikusok, azonban e nagyon jelentős intézmény létesítése óta múltak az esztendőök és más országok is előrehaladtak. A szociális biztosítás egyik nagy-jelentőségű ágazatát, a munkanélküliség esetére való biztosítást — mely Németországban még ma sincs meg — Dánia vezette be. Kívánatos, hogy ezt Németország is kövesse.

Mielőtt Németország és a másik két nyugati állam közös problémáival tovább foglalkoznánk, előbb Francia- és Angolország specifikus problémáiról kell szólnunk.

Franciaország irányadó ízlés dolgában és művészeti ügyekben, továbbá demokratikus és humanisztikus reformok tekintetében. De technikai, gazdasági és szociális téren ifjabb szomszédai inkább haladtak a koral. Szomszédaitól nem egy probléma megoldását vehetné át továbbfejlődése érdekében.

1. A *retraites ouvrières*-t a képviselőtestületekben évek óta tanulmányozzák; Németország szép képét adja ama országnak, hol mindeme követelések megvalósultak. Németország beigazolja, hogy egyedül a kényszerbiztosítás elve alapján lehet maradandóan a szociális biztosítás intézményét jól megalkotni és hogy a *mutualité* ama csodás kifejlődésének ellenére is, melyhez a francia nép individualisztikus és előrelátó jelleme juttatta, eredményeiben a német hirodalom komoly közakaratának messze mögötte marad.

2. A jövedelmi adó kérdését is évek óta tárgyalják a szenátusban és a kamarákban, mintha egy teljesen újszerű javaslatról volna szó, amelynek következményeit nem lehet előrelátni. Angol-, Porosz- és Bajorország meg Ausztria ezt már rég bevezette és semmiféle káros következményt nem tapasztalt, hanem csak az adózási rendszer nagyobb igazságosságát érte el.

3. A francia hivatalnokok a képviselők favoritizmusától való függőségük miatt panaszkodnak; ugyanez a probléma Amerikában már évtizedekkel ezelőtt sokkal nagyobb zajjal ütötte fel a fejét s a kormány a *Civil service* számára kidolgozott szabályzatot készített és ezt a politikai befolyásoktól teljesen függetlenítette és így a problémát megoldotta.

4. A francia vasutak ma ép úgy, mint ezelőtt túlnyomórésztben magántársaságok kezében vannak. Itt az üzemberendezés legnagyobb-részt tökéletlen s a díjszabás, különösen a harmadik kocsiosztályban, a felével magasabb, mint Németországban és megegyezik annyi, mint Ausztriában. Ehhez járul még az a súlyosbító körülmény, hogy a gyorsvonatokon legnagyobb-részt nincsen harmadik osztály, miért is az alsóbb néposztályok nem részesei a gyors közlekedés áldásainak, már pedig ezt Németországban és Ausztriában a szegényebb néposztályok elől sem zárták el. Vajon hogyan oldotta meg ez a két ország a szóban forgó problémát? A vasutak államosításával s az általános közlekedési érdekeknek megfelelő üzemvezetéssel, úgy, hogy a vasutak politikáját nem a részvényeseknek a magasabb bevétel elérése iránti törekvései irányítják.

5. A választójogi reform kérdése mindenütt napirenden van és sokat vitatkoznak annak következményeiről. Belgium e tekintetben azt mutatja, hogy az arányos választójog bevált és hogy azzal az összes pártok meg vannak elégedve.

Anglia jelenlegi, a haladás eszméjét követő kormánya egész sereg az ország előtt eddigelé többé-kevésbé ismeretlen problémát vetett fel. Ekként szigeti elzártságából mindinkább abba az irányba jut, melyen ő előtte már a szárazföld népei haladtak, azoknak példái számára egyre jelentőségtelesebbek lesznek, úgy miként Ausztrália példája is már sok haszonnal volt ránézve.

1. A szociális biztosítás problémáját az *Old Ages Pensions* csak érinti, de nem oldja meg, mert bármily jól essék a 70 éven felüli aggastyánnak az évi járadék, melyet az aggkori biztosítás révén kap, anélkül, hogy valaha is járulékot fizetett volna, ép úgy hiányzik a a még nem rokkant, de a nehéz munkát már nem bíró 60—65 éves embernek a kötelező aggkori biztosítás intézménye, amely a biztosí-

tottak tagjárulékából tartaná fenn magát. Németország e tekintetben úttörő.

2. Az új budget napfényre hozza a birtokreform problémáját is. Németország az értékelmelkedési adóval, melyet sok község bevezetett, hogy a tisztán szociális körülmények folytán előálló értékelmelkedést magának a közösségnek juttassa, mutatja, hogy e téren mi a tenni való.

3. A munkanélküliség réme minden esztendőben bekopogtat télviz idején az angol városokba; Dánia a munkanélküliség esetére való állami biztosítás lehetőségét igazolja; Genf, Strassburg és Zürich pedig a városi biztosítását.

4. Anglia iskolájáért még mindig heves küzdelem dúl az egyes pártok között; minden felekezetet érvényesíteni akarja befolyását. Az egyedüli helyes megoldás, a világi iskola, például, amelyek az egyes felekezetekre bízzák a saját vasárnapi iskoláikban való hitoktatást, Amerikában és Ausztráliában találjuk.

Végezetül vegyük elő mind a három kultúrállam közös problémáit, a munkáskérdést. Vajon miként lehet a munkaviszonyokat szabályozni? Kizárólag a harc, a sztrájk és a kizárások vak játékának engedjük azokat át a jövőben is? Az ipar értékeinek céltalan pusztítása, a munkásság céltalan munkátlansága szükséges melléktünetei a munkaviszonyok újjászervezése iránti küzdelemnek? Kártevással fizessen a munkásság minden megszerzett előnyért s a gyengék, akik magukat eléggé nem védhetik, különösen a nők, az otthoni munkásnők, a legnagyobb nyomorban legyenek? Ezek a kérdések hónapok óta vannak az angol parlamentben szőnyegen; előbb-utóbb bizonyára találkozunk velük Német- és Franciaország parlamentjeinek napirendjén is. Ausztrália a minimális munkabérek megállapításával a kötelező választott bíróságok és a munkakamarák intézményesítésével mutatja a probléma megoldásának útját.

Megállapítható, hogy mindezeknek a humanisztikus reformoknak, mindenekelőtt pedig a nő helyzetének javítását célzó törekvéseknek kedvező hatását nagyban emeli a nők választójogának a behozatala, mert csak ezzel tudnak a nők boldogulni azzal a hátránnyal szemben, mely a politikai jogoknak eddigi elvonásából az ő gazdasági helyzetükre is háramolt. Megállapítható továbbá, hogy a nők választójoga az erkölcsi tekintetben nem épen feddhetetlen képviselőket kiszorítja a képviselőtestületből és az alkoholizmus elleni küzdelemnek s a világbéke gondolatának nagyban segítője. Ezt a tanulságot nyújtja Finnország, hol igen sok szociális reformot a nőképviselek indítványára vittek keresztül.

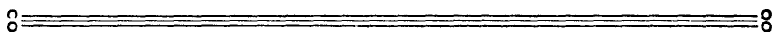
Ezen állapot szükséges előfeltételét a nő magasabb szellemi életet, szabad, intellektuális érintkezését a férfival, Európában sok helyütt nehezen megvalósíthatónak tartják. Ausztrália és Amerika a két nem együttes nevelésével, a koedukációval, mely kölcsönös átérzéshez és eszmekeltetéshez vezet, új irányt mutatnak.

Az alkoholizmus Európa minden országában minden néposztályból szedi áldozatait, már az ifjúság testét, lelkét megnyomorítja, hajlamossá teszi a büntettek elkövetésére s ellene hiábavaló minden figyelmeztetés. Újzélánd, Finnország és az amerikai Unió déli országai szolgálnak azonban bizonyággal, hogy a törvényes tilalom milyen hathatós védekezési mód

az alkohol pusztításai ellen s hogy mily sok fogház és börtön üres, ha a pálinkaméréseket becsukják.

A militarizmus problémája és a nép meg a hadsereg közti vonatkozások Európa összes államaiban élénk érdeklődés tárgyát képezik. Svájc és Ausztrália mutatják, mint lehetséges a nemzeti territórium megvédésére az összes rendszabályokat megtalálni és mégis teljesen demokratikus szellemben ment maradni minden kényszer-rendszabály nyomasztó hatásától. A svájci referendum arra mutat, hogy a közvélemény s a tömegek politikai nevelése mennyivel könnyebb a referendum intézménye mellett.

Látjuk tehát, hogy mennyi mindent tanulhatnak az egyes népek egymástól, mindegyik tanít és tanul s látjuk, hogy a mindinkább terjedő szimbolikus világkultúra a faji komplexumok egyes sajátos, előnyös tulajdonságait a magáévá teszi. Mennél inkább ösmerik meg egymást az egyes népek s áll módjukban a szomszédok követésre méltó reformjait közölről szemlélni, annál inkább marad abba a céltalan tapogatódzás és kísérletezés, de elmaradnak a hiábavaló elméleti viták is s a reformokkal szembeni félelem, mint a bizonytalan jövő kifürkészhetetlenségével szembeni aggodalom, kivesz az emberekből.

S—ó.: Jog- és gazdaságbölcsészeti kongresszus

A jogbölcészet az utóbbi években Németországban újból föllendült az *Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie*, valamint a tavaly alakult *Internationale Vereinigung für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie* ennek az újraéledésnek külső dokumentumai. Az *Internationale Vereinigung* május vége felé tartotta meg Berlinben első kongresszusát, amely főleg jogfilozófiai és jogpolitikai kérdéseknek volt szentelve, míg a gazdaságbölcsészet a jövő évben tartandó második kongresszuson fog szóhoz jutni. A kongresszuson körülbelül százan jelentek meg» köztük Köhler, Lászon, Koehne, Delaquis, Oppenheimer berlini, Reichel jénai, Sternberg lausannei, Ostwald lipcei, Aschaffenburg kölni, Grueber müncheni, Steffen göteborgi professzorok, Berolzheimer az *Archiv für Rechtsphilosophie* szerkesztője, Düringer a *Reichsgericht* bírása, v. Hessler főügyész, stb. A magyar tudomány részéről Somló Bódog kolozsvári és Kiss Géza nagyváradi professzorok vettek részt.

A megnyitó előadást Köhler tartotta a jogbölcészet céljairól és feladatairól. Köhler a kultúra fogalmából indul ki. Vagyis a jogbölcészetnek szerinte az összeségen, nem az egyénen kell felépülnie. Nem lehet a jogfilozófia feladata egy apriorisztikus jog megállapítása, hanem a következő szempontokat kell figyelembe vennie: 1. meg kell állapítania a jog viszonyait a kultúrához, 2. kutatnia kell, miként hat a jog a néplélekleben, 3. miként hat az egyén az összeségre és összeség az egyénre, 4. ki kell fejtenie a jog történelmi alakulásának jelentőségét; a történelem öntudatlan észszerűséget mutat; az emberiség tudtán kívül bizonyos célok felé halad: végül 5. a metafizikai szempontot kell a jogbölcészetnek megoldania.

A kongresszus második előadója Somló Bódog volt, aki a jog

értékelésének mértékeiről szólott. Előadását a *Huszdik Század* egész terjedelmében közölni fogja.

Utána Berolzheimer értekezett a mai jogbölcészet ellen-tétes módszereiről. Szembeállította az új-kantianizmust az új-hege-liánusok álláspontjával. Az előbbi apriorisztikusan véli megkonstruál-hatónak a jogot és az államot, az utóbbiak a történelmi tapasztalatból indulnak ki. Az egyetemes jogfejlődésnek három nagy korszakát külön-bözteti meg: 1. a jog egybeolvadását a vallással, 2. az anethikus korszakot, 3. a jog-erkölcsi szintézis korát. A jogalkotás az uralkodó kultúrával hozandó összhangba. E három előadásról együttes diszkusszió indult meg, amelyet Ostwald nyitott meg, aki az előadóknak az energetikus filozófia álláspontjához való viszonyát világította meg a s aki voltaképen úgy ezen mint későbbi felszólalásaiban egy ener-getikus jogfilozófia alap gondolatait vázolta. A vitában az előadókon kívül még Lasson, ten Hompel (Münster), Sternberg, Oppenheimer vettek részt.

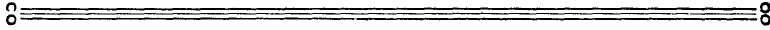
Élénk érdeklődést keltett az előadásoknak az a csoportja is, amelyek a szabadjogi iskolával foglalkoztak. E kérdés előadói Brie boroszlói, Reichel jénai és Kiss Géza nagyváradai professzorok voltak. Brie a személyes megjelenésben meg volt gátolva. Referátumában a jognak és méltányosságnak egymáshoz való viszonyából indul ki. A jog tipikus esetek tipikus szabályozása s ezért egyes rendelkezéseinek méltánytalansága elkerülhetetlen. Ezért követeli a szabadjogi iskola a bíró szélesebb jogkörét és azt a szabadságát, hogy különösen bántó esetekben a jogtól eltérhessen. A szabadjogi iskola szélső iránya azonban a jogbiztonságot veszélyeztetné. Reichel is a szabadjogi irány mérsékelt iránya mellett tört lándzsát. Kiss Géza abban látja a szabad-jogi irány nagy érdemét, hogy felvetette a jogalkalmazás módszerének kérdését. Meg kell magyaráznunk a jogalkalmazás jogalkotó erejének módszertani lehetőségét. Kiss kimutatja továbbá, hogy a római jogi interpretáció, amely a jogot az *aequitas*-szal egészíti ki, voltaképen már megvalósította a szabadjogi irány elveinek helyes részét és csak a későbbi jogdogmatika hibája, ha a teleológikus jogmagyarázat helyébe az absztrakt logikai magyarázat merevségét léptette. A jogmagyarázat tanának történelmi vázlatát adja, sok érdekes és a jelen mozgalomra igen tanulságos szempontokat emelve ki és végül kifejti saját elmé-letét. Minden törvény szükségképen csak kitöltetlen kereteket nyújthat, úgy hogy a törvény hézagai nem esetlegesek, hanem elkerülhetetlenek, ami törvénynek a bírói döntésben foglalt és csak a konkrét esetre érvényes jogszabállyal való kiegészítését teszi múlhatatlanná. E kérdésről is beható vita indult meg.

Liszt Ferenc szintén nem jöhetett el személyesen. Referátumát az új német, osztrák és svájci büntetőtörvény tervezetek biz-tosító intézkedéseiről Delaquis berlini magántanár olvasta fel, amelyhez azután saját felfogását csatolta. Liszt az említett tervezetek-ben az általa emelt ismert követeléseknek csak részleges megvaló-sítását látja.

Landsberg törvényszéki bíró az ifjúkorúak védelméről, Grote-wald ügyvéd a deportáció kérdéséről referált. A büntetőjogpolitikai

referátumok élénk vitát keltettek, amelyben főleg politikusok vettek részt. A teoretikusok közül különösen Aschaffenburg felszólalása emelendő ki.

A következő évi kongresszust helyéül Darmstadtot állapították meg.

Kortörténeti jegyzetek.

Szociálpolitikai szemle (A francia választások.) — Björnson. — A társadalom visszafogad. — A saccharin-ügy szociális tanulságai. — A szerb kongresszusi választások.

I.

Ismét egy választás, mely praktikus, nagy társadalmi reformokat lesodor a napirendről, közjogi kérdést tolván az előtérbe. A radikális, radikális szocialista-párt elveszti abszolút többségét, ha vesztesége számokban kifejezve csekély is, egy irány bukik meg az intranzigens egyházpolitika vezérférfiainak bukásával. Evvel lekerül a napirendről a közoktatás államosításának, a felekezeti oktatás megszüntetésének kérdése. A szocialista (egyesült) párt, mely a radikálisok mandátumaihoz jut és a szabad oktatás jelszavával teszi lehetővé, hogy a monarchista-klerikális-liberális választási koalíció vezérei híveiket szocialista jelöltek támogatására hívják fel. Ez a koalíció kapva kap az arányos képviselet programján, mely lehetővé teszi, hogy demokratikus jelszavakkal bocsátkozzék a választási küzdelmekbe. Az arányos képviselet nem sokat segítene rajta, azonban a gyűlölt radikális *régime* megbuktatására alkalmas és ennek megbuktatása mindenél előbbre való. A radikális-radikális-szocialista-párt nyílt ellentétbe jutása a szocialistákkal, brutális eljárása a munkásmozgalommal szemben, tehetetlensége és határozatlansága (ami a benne egyesült két párt kétfelé húzásából ered) sokat árt népszerűségének. A választásokat vezető miniszterelnök nem interveniál a párt érdekében (maga sem tartozván ahhoz); Clémenceau, aki az 1906-os választásoknál egy fényes trükkel biztosította a pártnak a többséget (monarchista összeesküvés leleplezésével), visszavonult. Leleplezés volt ugyan a választások előtt (a kongregációk vagyonának liquidálása körül), de az csak ártott a pártnak, kápráztató ígéretei, hogy mit fog csinálni a kongregációk pénzével, semmivé váltak. Végrehajtatlan szociális reformok, 200 millió deficiettel záruló budget, a képviselők napidij-átalányának felemelése (9000 frankról 15000-re), mindez az ő terhére íródik. A munkásság vádolja vérengzésekkel, erőszakoskodással, a polgárság körében a munkásmozgalommal szemben tanúsított túlságos elnézést vetik szemére. Igen valószínű, hogyha az árvíz nem lett volna és ennek kapcsán nem nyílt volna alkalom az állam pénzén nagylelkű adományozásokra a károsultak felsegélyezése érdekében, a választások eredménye még sokkal lesújtóbb lett volna a pártra nézve, melynek egysége most, ép a választásoknál követett taktika folytán (radikális jelölteket a szocialista jelöltek javára lemondattak sok kerületben a radikális-szocialista pártszervezetek) veszélyeztetve van.

A választásokból vesztesként kerültek ki a konzervatívok is. A legszélsőbb zugokban, hol azelőtt gondolni sem lehetett republikánus jelölésre, republikánus pártszervezetek alakultak meg, ami a papság és az arisztokrácia presztízsének teljes letörését jelenti. A konzervatívok számbeli vesztesége szintén csekély. Vereséget szenvedtek a nacionalisták is.

Nyertek néhány mandátumot a republikánus liberálisok, az ú. n. progresszisták. Az ő programjuk főleg az étatizmus elleni harc. Ez a harc a középosztályok érdekeit védő egyesület számításai szerint (309 képviselő az állami monopóliumok és vállalatok ellen foglalván programjában állást) az antietatisták győzelmével végződött volna.

A választásokat jellemezte a programok és elnevezések határozatlansága. Összesen kilenc elnevezés alatt küzdöttek, de az egyes csoportokon belül (pl. konzervatívoknál) voltak alcsoportok (royalista, monarchista). A bal-republikánus, független republikánus és republikánus elnevezés mily programot rejt magában, alig tudható. Az egyes csoportok nem jelentenek közös programot és az eltérések a csoport egyes jelöltjei vagy alcsoportjai között nemcsak egy kérdésre szorítkoznak. A határozatlanság nemcsak a polgári pártok sajátosága, hanem az egyesült szocialista párté is. A most megalkotott munkás nyugdíjtörvényt illetőleg határozott ellentét merült fel. Valószínűleg nem fog az egység megerősítésére szolgálni, hogy három parlamentellenes szindikalista is megválasztott.

A választások eredményét öt alapvető kérdésre vonatkozólag (választó reform, közigazgatási, adózási és munkásegyesülési jog, laikus iskola védelme) a kormány a megválasztottak programbeszédeiből óhajtja megállapítani. Az adatok eddig közölve nem lettek, valószínű, hogy csak az azok alapján elkészülő kormányprogram publikálása után, annak indokolásaként fogják közzétetni.

Csupán az arányos képviselet kérdésében vannak megközelítő magánadatok. A 235 képviselő közül, aki annak idején a reform ellen szavazott, 81 bukott meg a választásokban és pedig többnyire proporcionalista jelöltek ellenében. Ez lenne a fő adat a proporcionalisták számításában arra nézve, hogy a reformnak többsége van (a többi számításból ép annak kisebbsége következne). A megszeppent radikális-radikális szocialista-párttal szemben a reform kiereszokolása most igen lehetségesnek látszik s az teljesen a kormányon fog múlni, mely eddig oly ügyesen tolt minden felelősséget többségének ezen pártjára.

A képviselet összetételére nézve érdekes, hogy 597 képviselő közül 202 új ember, foglalkozásra nézve most is a földbirtokosok és az ügyvédek vannak többségben, mellettük aránylag nagy számban orvosok. Az új emberek nagy száma mutatja, hogy a foglalkozás-szerű politikusok uralmáról elterjedt nézet nem felel meg a valóságnak. A bukott (volt) képviselők állítólag a kormányhoz fordultak volna állásért s így a kormánynak ismét alkalma lesz pozíciójának veszélyeztetése nélkül, adni a megközelíthetetlen: politikusoknak nem enged az exekutíva az államszolgálat terén (ez Briand kedvenc póza).

A választások eredménye közvetve kétségtelenül kedvező a

klerikálisoknak, de közvetlenül semmi sikert nem tudtak felmutatni, sőt befolyásuk csökkenését ezek a választások dokumentálták. Ugyan azon időben, amelyben Jeanne d'Arcot ünneplik, választják meg Versaillesben az egyház és a nacionalizmus hősnőjének leleplezőjét Thalamast. A radikalizmust megbuktatni csak másik ellensége, a szocializmus befolyásának növelésével tudta, közvetett sikere is igen kétes értékű tehát. Sem önálló pártot nem tudott teremteni, sem „minden becsületes ember szövetségét” az egyház védelme érdekében nem tudta elérni. Pedig ennél a választásnál az egyház és püspökeinek teljesen szabad keze volt. Agitálhatott tetszése szerint és nyíltan.

Liberális vagy szocialisztikus irányba terelték-e a politikát, ma még nem állapítható meg. Tény az, hogy inkább kedveztek a határozott pártállásnak úgy jobb, mint bal felé, mint a vegyes, határozatlan programnak. De igen sajtóságos módon. A határozott szocialista program, mint láttuk, ép ellenfeleinek szavazata folytán erősödik meg, viszont a radikális és radikalista szavazatok is ott, ahol a párt a képviselőt elnyerésére nem volt elég erős, a szocialista jelöltekre estek. Nem a választóknál, hanem a képviselőházban tisztult a helyzet.

Még bajosabb annak megállapítása, mely szociális rétegek, mely érdekeltségek kerültek túlsúlyra. Ebben a tekintetben aligha volt változás. Érdekes volt, hogy ama területek (a borteremelő dél), melyek néhány évvel ezelőtt nyílt és véres harcban állottak a kormánnyal és többségével, képviselőiket megtagadták, most már teljesen megbékültek, a régi harag feledve van, akkori vezetőjük radikális jelölttel szemben megbukik. Néhány intézkedés érdekükben, egy érdekeiknek kedvező termései év a hangulatot teljesen megváltoztatta, demonstrálván, hogy a „faji” és történelmi momentumoknak mily kevés politikai jelentősége van a gazdasággal szemben. (S. K.)

II.

Nagyalléros régidivatú bronzköpeny egében, kezeit hátrátéve, előrszegezett fejjel állott Björnson márvány alapzatán a Drámai Színház előtt és nézte a maga temetését. Örült neki, hogy sok embert látott, mert mindig szerette a társaságot. A hatalmas menet a Szentháromság temploma felé vonult, Bronz-Björnson talpazatán maradt, de ő maga, Björnson, követte a menetet, ott volt az emberek között a templomban. Ezt nem csak azok mondják, akik ott voltak a temetésen (azok könnyen csalódhattak), hanem én is, aki Stockholmból láttam, hogy halhatatlant temettek Krisztiániában.

Nem abból látszott a Björnson jelenléte, hogy a norvég főváros lakossága megháromszorozódott, hogy 22 ágyúlövés fogadta a Norge páncélos hajót, mintha eleven király érkezett volna rajta. Hanem azon, hogy a temetés napján sem bocsátottak meg neki ellenfelei, mert tudták, hogy nem halt meg. Azon látszott meg, hogy a pap a templomban nem mert pihenésről, békéről beszélni, hanem ehelyett bocsá-

natot kért a jelenlevő költőtől, hogy behozta a templomba, egy olyan házba, melyet Björnson évtizedek óta messziről elkerül. Érezte a pap a költő tekintetét, azért vallotta be hangosan, hogy a keresztény templom már nagyon régen alkalmatlan az igaz emberek látogatására, hogy nem a szeretet, hanem a kicsinyesség, türelmetlenség, a haladással szemben való érzéketlen ellenszegülés ütött benne tanyát. Népgyűlési hang volt a templomban, lelkes, harcossá hangulat volt az egész országban. A temetés után sem ült el a harci zaj. A papok és a jobbparti norvég lapok felháborodva tárgyalják máig, hogy az istentagadót bevitték a templomba. A nagysvéd lapok pedig Verner von Heidenstamot, a legnagyobb svéd költőt támadják, aki elment a svédek ellenségének temetésére, beszédben, versben ünnepelte Björnson, de II. Oscar halálakor nem írt verset!

Mi Björnson a gyengék pártfogójának, az igazság rettenthetetlen harcosának ismerjük. Tudjuk, hogy nagy költő volt, noha műveit nem igen volt alkalmunk olvasni. A norvégeknak vezetőjük, költőjük, képviselőjük volt Björnson. Ő maga is a nép vezetőjének, fejének *höfding*-nek tartotta magát és büszke volt rá, hogy mindent, amije van, a legnagyobb könnyedséggel át tud adni népének. Annyira becsülte a norvég parasztot, akit ő nevelt, hogy azonosította magát vele és önmagáról vagy parasztjairól sohasem emlékezett meg gúnyval vagy iróniával.

Amilyen komolyan vette magát, olyan szentnek tartotta az emberi kultúra minden megnyilvánulását, népének jövőjét. Azt mondják, ő volt a legelevenebb norvég, hogy az ő kiváló és kevésbé kiváló tulajdonságai jellemzők egész nemzetére, valaki megírta, hogy a Björnson név otthon úgy hat, mint mikor hirtelen felvonják a norvég lobogót.

Tény az, hogy egész életében harcolt, nem a maga érdekeit védte, mindig hitte, hogy igaza van és hogy hívatott az igazság védelmére. Reneszánsz ember volt, a szónak legszebb és legmodernebb értelmében. A nyilvános élet minden területén a zsenialitás biztos szakszerűségével szerepelt olyan folytonosan, hogy magánélete nem is volt. Életével mintáját adta az elkövetkező idők nagy emberének.

Világfelfogása általánosan ismeretes. Demokrata polgár volt, noha szocialistának,* republikánus forradalmárnak hitte és mondta magát.

Vitatkozni lehet rajta, hogy mint költő volt-e nagyobb vagy mint társadalmi agitátor? Björnson maga épen azért érezte magát feljogosítva a vezetésre, tanításra, ébresztésre, mert költő volt.

A lírikus Björnson két évtizeden át korlátlan uralkodója volt Dániának és Norvégiának. Nagy volt, általánosan ünnepelt, de nem

* „Szocialista vagyok és úgy gondolom, hogy minden igaz ember az, mert ki meri állítani, hogy a mai társadalmi rend kielégítő? Valószínű, hogy a szociáldemokraták végcélja még nem a legtökéletesebb ideál. Hogy mi jön utána, arról semmit sem tudunk. Azt mondom, amit Gambetta: Hogy mi a szocializmus, arról lehet vitatkozni, egy azonban bizonyos és pedig az, hogy ha létrehozuk azokat a reformokat, melyekre szükségünk van: elértük a szociáldemokrata államot.”

volt tényezője a már forrongani kezdő norvég társadalomnak. A reneszánsz művészetének, különösen Michel Angelonak ismertetése révén lesz elsődrendű felolvasó, később szónok, kritikus, politikus. Ott kezdődik Björnsonnak a norvég kultúra szempontjából való jelentősége, hogy elveszti népszerűségét, hogy kifütyülük. Az első fűtyszó, az első levele vezeti Björnsont a realiztikus irodalom és a radikális politika terére. Szenvedélyesen foglalkozik a napi kérdésekkel, vagy azokkal a problémákkal, melyeket aktuálissá akar tenni. A mese-költőből hirtelen problémavitató lesz.

Realizmusa első munkáiban különösen hat. A *Fiskerjenien*-ben még ott tart, hogy a jó keresztény ember lehet színész. Védi ezt az álláspontot és a bibliával kezében védi a színházat. Arról beszélteti a parasztokat és papokat, hogy van e jogosultsága a színháznak a keresztény társadalomban? Látszik, hogy egy műveletlen közönségnek, parasztoknak vagy vidéki növendékpapoknak írta Björnson ezeket a nevelő darabokat és elbeszéléseket, melyek mai szemmel nézve sem nem realiztikusak, sem nem irodalmiak.

Minél élénkebb részt vesz Björnson a norvég társadalmi életben, annál reálisabbá, igazabbá és művészebbé válik írása is. Témái közelebb esnek a mához, problémái elevenek. Mihelyt egy új darabját adják, egy új könyve megjelenik, a probléma egyszerre kilép a könyvből, a darabból, mint erős erjesztő anyag zavart, felfordulást csinál a társadalomban, a pártok hirtelen nem tudnak az új szempontok szerint igazodni, az emberek nem tudják, hogy az új viszonyokban hol van a helyük. Zavar, ellenszenv jelzi első időkben a Björnson lépésének nyomát. A kémiai folyamat végén egyes kisebb csoportok meglátják a björnsoni gondolatok élénken bontakozó kontúráit, zászlaira tűzik az új eszméket és a többség ellen vonulnak.

Az industrializmus nagyon lassan fejlődik Norvégiában, a Björnson kis serege csak évtizedek alatt lett többség, akkor, mikor a földművelő norvég paraszt is öntudatra ébredt.

A norvég paraszt öntudatának felébresztése: ez Björnson munkálkodásának legszebb és legnagyobb eredménye. Ez teszi őt a legnagyobb norvéggé.

1856-ban írja *Synnøve Solbaken*-t. Ebben a novellában minden paraszt akkora, mint egy viking félisten. Egy fél század múlva eléri, hogy a norvég paraszt emberré lesz, a szó legszebb értelmében.

Brandes szerint Björnson teremtette meg az új norvég nemzeti érzést is. Ez ugyan a norvég paraszt öntudatának természetes folyamánya és Björnson alapvető munkálkodásán kívül sok más tényezőnek eredménye.

Az abszolút kultúra forrása nem lehetett, mivel ő maga sem tudott mindent, amit tanítani akart. Hanem, amit tudott, amije volt, azt odaadta a maga teljességében. Gyakran mondott kellemetlen igazságokat. Gyakran hirdetett olyan igazságokat, melyeket csak sejtett, amelyek csak félig voltak igazak. Hirtelen született, ki nem próbált eszméivel sokszor és sokakat vezetett téves útra, mert szükségét érezte annak, hogy eszméit, tapasztalatait azonnal közölje, hasznosítsa. A harc, a tanítás életszükséglete volt. Minél jobban öregedett, annál

erőszakosabban akart nevelni. Szinte napi szükséglete volt, hogy egyes embereket és irányokat megtámadjon. A folytonos viaskodásban nagyon sokszor nem is nézte, hogy hova vág. „Mint harcos, mindig ébresztő volt, mint moralista, mindig érdekes volt. De legnagyobb volt, mint költő. Mint költő dúsgazdag adakozó volt, aki mint egy *grand seigneur* osztogatta az aranyat és mint egy fejedelem, csak olyan aranyat adott, amelyet ő vert.” Ezt mondja róla Brandes. De valamit kihagyott a Björnson jellemzéséből. Azt az örök ifjúságot, mely a skandináv demokrácia legnagyobb alakjait jellemzi. Úgy mint Strindberg és Ellen Key, Björnson is harcos katonája maradt a demokráciának, soha sem volt szabadságon, nem ment nyugalomba. A hetvenedik éven túl is kivédte, visszaverte a reakció nyílt és rejtett támadásait.

Halálos ágyában is fiatal volt, erőszavú, egészséges lelkű, bízott abban, hogy az emberek jók, hogy eljön az a kor, melyben a jó emberek nem mártírok, hanem vezetők lesznek. (*Antal Sándor*)

III.

Az élet kikezdi az ósdi felfogásokat. Az úri foglalkozásokat is kezdik mesterségnek tekinteni s a kaszinói becsületesség követelését elejtik. De eltekintenek a büntetlenségtől is s a jóviseletű ügyvéd visszamehet az ügyvédséghez, bár már egyszer lopott vagy sikkasztott. Avagy a börtönből szabadult bíró ügyvéddé lehet. Azaz még nem lehet, de az elmaradt vidék egy helyén a haladásnak különben nem barátai már kifejezték e véleményüket. Tíz s néhány éve a berettyó-újfalusi járásbíró elítélték pár évi börtönre. Kiszabadulva ügyvédi irodába ment s dolgozott. Tíz éve él megint ott, ahol járásbíró volt. Most azzal a kéréssel fordult a nagyváradi ügyvédi kamarához, jegyezze be az ügyvédek lajstromába. Kérvényéhez a berettyó-újfalusi és nagyváradi intelligencia számos tagja egy nyilatkozatát csatolta, melyben az ügyvédkedésre való érdemességét bizonyítják.

Mit jelent ez? Hogyan lehet ez? Ósdi gondolkozású emberek, gentryk és hozzájuk hasonultak, orvosok és ügyvédek kijelentik, hogy a sikkasztó járásbíró expialta bűnét, visszaléphet az ügyvédek közé. Az a kérdés, hogy majd az úri kaszinóba is visszaléphet-e, itt közönyös. Az ügyvédi kamara három szóval, három ellen az elnök szavazatával visszautasítja a kérelmet. A Curia formahiba miatt megsemmisíti a határozatot.

Eddig az eset maga. Kicsinek látszik, pedig nagy eset. Ha a sikkasztó járásbíró ügyvéddé lehet, akkor a bűntevő büntetése a börtönön túl megszűnik. Akkor a társadalom szempontjából nézve a büntető bírói ítélet és végrehajtása olyan, mint a polgári bíró ítélete, melynek alapján fizetni kell.

Az, aki visszafogadja a bűnöst a társadalomba, szemben azzal, aki vissza nem fogadta, ellentétes nézetet vall, a becsületről, a jóról, az erkölcsről. A visszafogadás és az emellett való állásfoglalás nemcsak annyit jelent, hogy az ügyvédi, az úri becsület különlegességéről

való felfogás csökken. E visszafogadás az új eszmék öntudatlan befogadásának tanujele.

Az emberek nagyrésze talán naponkint is elmondja, hogy minden viszonylagos az életben. S e hangoztatás dacára majdnem mindegyikünkben meg van az a gyengeség, hogy a képzeletünkben megjelenő fogalmat abszolútnak gondoljuk el.

Abból, hogy az élet hétköznapi fogalmait sokszor abszolútoknak vesszük, semmi különös hátrány nem származik sem magunkra, sem pedig embertársainkra. Kérdés azonban, hogy nem származik-e akkor, ha ugyanígy járunk el a jó és a rossz fogalmának körülírásánál. A két fogalmat az emberek cselekvésére alkalmazva az erkölcsös és erkölcstelen; a törvények szempontjából nézve a megengedett s meg nem engedett; a büntetőtörvény szempontjából nézve a bűncselekmény és közönyt cselekmény fogalmi alakulnak ki.

Különös már most, hogy bár az emberi cselekvés indokai, rugói, céljai mindig különbözők s hogy a külsőleg teljesen hasonló két cselekmény a törvény szerint lehet is közönyt és büntetendő; az emberek még is előzetes szabályok alapján osztályozzák a cselekedeteket. Mi ennek az oka? Az, hogy a jó fogalmát metafizikailag épűgy megállapítottnak tekintik, mint a rosszét. Az istennek tetsző és nem tetsző, a jó és rossz. Nem térve át az erkölcsi tέρre, világos, hogy a törvény szerint büntetendő és nem büntetendő cselekményt abszolútnak annál az elvnel fogva tartjuk, mert a törvényt és jogot olyannak tekintjük, amely mindnyájunkban él, amit mindnyájunknak tudnia kell.

A hómérő minden foka, a hosszímérték minden egysége s minden többszörösénél lehet a relatív két fogalmát alkalmazni és soha senki sem fogja eldönthetni, hogy melyiknek a két ellentmondó közül van igaza. Az emberi cselekvés millió fokozata közül talán mindegyiknél felmerülhet ugyanez a vita. A nem tevés nem lehet jó és rossz? A cselekvés, melyet a törvény büntet, mindig erkölcsileg is rossz? S ha nem az, lehet-e követelni, hogy a cselekvő ismerje a törvény rendelkezését?

A társadalom nagy gépezetében a cselekvéseknek helyét iparkodnak az emberek szabályaik által, amilyenek az illem, az erkölcs, a törvény elhelyezni. De a társadalom uralkodó részének szükséglete, vagy szeszélye szerint törvénné teszi az illemt és törvénné teszi az erkölcstelenséget is. Az egyes cselekvések közt fokozatokat felállítani nem is lehet.

Az adósságot meg kell fizetni, mondja a törvény. Az adós zsebében a pénzzel neveti a hitelezőt, aki fizetést kér, a hitelező csödbe kerül, elpusztul. Az adós tovább nevet. A törvény nem bünteti, a társadalom meg nem veti. A társadalom hamis felfogása által félrevezetett tisztviselő hozzányúl a közpénzhez. A szegény sokgyerekű napszámos lop. Ki merné itt a büntetendő cselekményeket, a nem büntetendőknel rosszabbaknak mondani?

Miért büntet a társadalom ezek dacára is? Mert a közfelfogást a tettek viszonylagos volta még nem járta át. Az emberek a rosszul cselekvőt rossz embernek, a nem rosszul cselekvőt jó embernek nevezik. A nem rosszul cselekvő jó ember, habár soha életében jót

nem tett; a rossz ember rossz, habár egyetlen egyszer tett csak olyat, amit a törvény büntet. A társadalom ilyen ferde felfogása az embereknek sablon szerinti elbírálásából következik. Az emberek nem akarják megérteni, hogy minden emberi cselekvés a társadalom szempontjából bírálendő el. A társadalomba úgy soha senki sem illeszkedik bele, hogy valamely cselekvése a társadalom érdekét ne sértené. A társadalom olyan szabályainak megsértése, amelyért büntetés jár, csak fokozatilag különbözik a nem büntetettől. De valamint nem okvetlenül társadalomellenes lény az, aki a társadalom szabályait sérti, épúgy nem kell a társadalomnak minden szabálysértőt száműzni. A bűnt a jó ember is elkövetheti, s evvel nem lesz rosszabb, mint volt s főleg nem abszolút rossz. A társadalom eddig azért száműzte magából a bűnt elkövetőt, mert nemcsak a lelket, hanem az embert is azon egy tette szerint sorozta a rossz, a társadalomellenes csoportba. Gondolkozása primitívebb volt s így igazságtalanabb. Az eddig uralkodó felfogás szerint az erkölcs az öröktől fogva létező s élő parancsok összessége, az emberek pedig jók és rosszak. Pedig csak engedelmesek vannak és engedetlenek. Folyton engedetlenek és néha engedetlenek. Néha engetlen pedig olyan sok van, aki nem is kerül börtönbe! — Terjednek eszméink! (*Agoston Péter.*)

IV.

Szinte közhely ma már az az igazság, hogy a technikai és orvosi tudományoknak azon sikereit, amelyek képesekké tesznek bennünket az emberi munka produktivitását folyton fokozni és a természet ellenünk forduló erőivel mind eredményesebben szembeszállni, legnagyobb részt az uralkodó osztályok sajátítják ki maguknak. A villamos világításnak és a telefonnak hasznát a kultúrállamok lakosságának óriási többsége éppoly kevéssé érzi, mint a tuberkulózis szanatóriumi kezelésének kitűnő eredményeit. A gazdaságilag hatalmasabb fél azonban néha tovább is megy, és ez már kevésbé köztudomású; ha a tudomány áldásait a többiek rovására kisajátítani magának nem képes, akkor szembe száll ezekkel az áldásokkal és érvényesülésüket megakadályozni törekszik. Hogy ez így van (s különösen, hogy ez így lesz) annak bizonyosságául még a foszforos-gyújtó példájánál is alkalmasabb a saccharin — nádcukorkérdés vizsgálása.

Az organikus kémiának évtizedekkel ezelőtt sikerült egész sereg olyan vegyületet mesterségesen előállítani, amelyek a cukornál (répa-, vagy nádcukornál) sokszorta édesebbeknek bizonyultak. Ezek közül a saccharinról kiderült, hogy az a nádcukornál 400—500-szor édesebb s emellett az emberi szervezetre teljesen ártalmatlan, legnagyobb része a vérbe fel sem szívódik, hanem változatlanul halad át a béltraktuson. Amikor a csakhamar alakult saccharin gyárak forgalomba hozták, ez természetesen végveszéllyel fenyegette a cukorrépa-termelést és a cukorgyárak üzemét: hiszen a különben is olcsó saccharin egy grammja majdnem fél kiló cukort képes pótolni. Az első védekező lépés a közvélemény félrevezetéséből állott. Tudományosan bizonyították s a sajtóban terjesztették — amint most is láttuk — hogy a saccharin nem táplálék, hiszen fel sem szívódik;

a cukor ellenben igen fontos táplálékainknak, a szénhidrátoknak egyike s szervezetünknek nélkülözhetetlen energiaforrása. Ez tényleg így is van. A cukor a szénhidrátok egyike, melyekből az emberi szervezetnek naponként több száz grammra van szüksége; azonban ezt a szénhidrátszükségletünket sohasem cukor alakjában fedezzük. Cukorból naponként egy-két grammot szoktunk enni, a többit egy másik szénhidrát, a keményítő alakjában (kenyér, burgonya stb.) fogyasztjuk, mely époly értékes táplálék, mint a cukor (mert emésztés közben cukorrá alakul át) és sokkal olcsóbb. A cukrot pedig csak édes íze miatt, étkezésünk kellemesebbé tétele céljából fogyasztjuk, amire a saccharin sokkal nagyobb mértékben alkalmas. Természetesen erre a fogyasztó közönség is, noha nem tanult fiziológiát, magától rájött s a cukorérdekek védelmére csakhamar más, erélyesebb lépésre volt szükség. Agrárius államban, mint a miénk, a cukortermelők politikai hatalmuknál fogva kivették, hogy a saccharin cukor helyett árusítását törvény tiltsa meg, ami nem tagadható, zseniális módja a veszélyes konkurrencia letiprásának. És ezért van, hogy a tudomány sikerének ellenére nem lehetséges, hogy a szegény néposztályok legalább az ételüket tetszésük szerint megédesíthessék, mert kénytelenek a sokkal drágább cukorral takarékoskodni. Épúgy volna ez, ha a tudománynak sokkal életbevágóbb fel-fedezéséről volna szó és épígy lesz ez, valahányszor tudományos fel-fedezések nagy és erős gazdasági érdekekkel kerülnek szembe. Csak akkor védjük meg a kultúrát, amikor a szövőszék tehetetlen munkásai kerülnek miatta nyomorba, csak akkor citáljuk vállvonogatva a fejlődés kérlelhetetlen törvényét. Mikor hatalommal bíró rétegeket érint súlyosan, akkor a tudományos, kulturális haladásról kiderül, hogy sem nem haladás, sem nem kultúra, (*rh.*)

V.

Magyarországon az egyházak teljes középkori hatalmukban vannak. Védelmezi őket az állam, a nép tudatlansága, bigottsága. A modern áramlatok ellen kevéssé érintik hatalmuk alapjait, a vagyont. A Prohászka-féle ideológiai különbségek legfeljebb a szellemre vannak befolyással, a vagyon, a holtkéz birtokai a magántulajdon védelme alatt állanak s végül is a vallásnak ez a legfontosabb része, ezt nem szabad kikezdeni. A szekularizációs áramlatok a nép rétegeibe nem hatoltak bele s ezeknek ellensúlyozására itt vannak a katolikus népszövetség, a katolikus ifjúsági egyletek, felekezeti iskolák. Az egyházak kivétel nélkül szilárdan állanak, támaszai ép azok, akik legtöbbet nyernének a szekularizációval, a kisbirtokosok, kisiparosok s a kiknek érdekében előbb vagy utóbb meg kell csinálni a szekularizációt. Egyelőre ez az idő még messze van.

A görögkeleti szerb és román egyházat még ezek a gondolatok sem bántják. Sajátságos módon ők képviselték a szerb, román nemzetet s ma az intelligencia körében csakúgy, mint az egyszerű népben az az erős meggyőződés, hogy a szerb és román nemzet faji jellegét, nyelvét az egyházak védelmezték és védelmezik. Ez a meggyőződés a történelmi üldözések folyamán alakult ki, amikor a görögkeleti papok a katolicizmussal szemben csak úgy tudták megvédeni önállóságukat,

hogy a népet is belevitték a küzdelembe, azt bizonyítván, hogy az egyház görög jellegének elvesztével elvesz a nép faji, nyelvi jellege is. E tévedés fennáll, noha kétségtelen adatok bizonyítják az ellenkezőt. A román népnek jó része göröghatárúvá, uniálttá lett s nem magyarosodott el. A bosnya, dalmát-szerbek igen jó katolikusok s eddig még senki sem fedezte fel, hogy rossz szerbek volnának. Még érthető volna e tévedés, ha az egyházak nyelve román vagy szerb lett volna. Ez az eset azonban nem áll fenn, mert jó sokáig a románok s a szerbek ma is az ó-szlóven nyelvet használják templomaikban, amelyet a nép sohasem értett.

Tény az, hogy a szerb és román egyházat a pápáság mindig olyan ügyesen tudta vezetni, hogy a nép sohasem ébredt annak tudatára, hogy a szerbség és görögkeletiség vagy a románság és görögkeletiség fogalma nem egy.

A szerb egyháznak Magyarországon még a román felett is óriási előnyei vannak. Ilyen előny az, hogy teljesen egységes. Aki szerb, az *eo ipso* görög-keleti és viszont. Azután az az előny, hogy a szerbség olyan időkben jött be Magyarországra, amikor az uralkodóknak a legnagyobb szükségük volt rájuk s azért privilégiumokkal, óriási kiváltságokkal látták el őket. Már Csarnojevity bejövetele előtt laktak itt szerbek s vezetőik a legnagyobb magyar főurak soraiban foglaltak helyet. Csarnojevity ipeki patriarcha II. Rákóczi Ferenc fölkelése idejében telepedett le Magyarországon s azon támogatás fejében, amellyel szolgált I. Lipótnak Rákóczi ellen, szép kiváltságokat biztosított magának és a szerb népnek. E kiváltságokat mindig megújították, sőt megtoldottak a fejedelmek, valahányszor a magyar nemesség ellen szükség volt a szerbek harcias karjára.

Így fejlődött a szerb egyház s a nép megszokta, hogy az egyházfők vezessék. Így fejlődött ki a szerb egyházi autonómia, amely eleinte területi jelleggel is bírt, míg ma tisztán az egyház és iskola belső ügyeire vonatkozik. Az államhatalom alaposan összezsugorította ugyan ez autonómiát, különösen azóta, mióta Bécsnek nincs szüksége a szerb nép támogatására a magyarok ellen. Ma a szerb autonómia legfőbb ura nem a szerb patriarcha, nem is a szerb nemzeti kongresszus, hanem az államhatalom képviselője, a miniszterelnök. Minden fontosabb ügy az ő kezén megy keresztül, az ő megerősítésétől függ. A szerb egyházi autonómia is olyan, mint Magyarországon minden autonómia, az államhatalom képviselőinek kezétől függ.

Ilyen viszonyok között az autonómiának csak az a tény kölcsönöz fontosságot, hogy ha az államhatalom soványsággal kezeli az ügyeket s az egyháznak és a szerb népnek az iskoláit veszélyezteti. Itt még megvan az autonóm rendelkezés, mert ami az egyházfők választását illeti, az teljesen a kormányhatalomtól függ. Igaz, a privilégiumok biztosítják a szabad patriarchaválasztást, de csak úgy, ha olyant választanak, akit a kormány is akar. Ha mást választanak, mint azt az utóbbi kongresszuson a radikálisok is tették, a kormány a megválasztottat nem erősíti meg, s a kongresszusi kiküldöttek, csak hogy a szabad választást biztosítsák s a kormány ki ne nevezzen patriarchát, rendszeren még is választják a kormány emberét, utóbbi esetben Bogdanovity Lukiant.

Ha a szerb politikai pártok a kongresszus körül tömörülnek, annak

oka tisztán abban keresendő, hogy a kongresszus igazgatja a szerb egyházak és iskolák vagyonát. Akinek kezében van a többség, annak a kezében vannak a papok, tanítók, iskolák, sőt annak a kezében vannak a barátok nem megvetendő javai. A papokkal, tanítókkal, a vagyonnal pedig úgy lehet igazgatni, ahogy annak a többségnek legjobban esik. A nép az robotol, dolgozik s nem igen szúrja szemét az a tény, ha az uralkodó pártok éhesen hagyják tanítóikat, nem gondozzák iskoláikat s helyette a maguk zsebét tömik, a maguk embereit lakatják jól.

Ilyenek voltak az állapotok a liberális és szlavóniai autonóm párt uralma idejében. Az iskolák tengődtek, a barátok jól éltek, a püspökök, különféle jószágkormányzók, ügyvédek dúskáltak a vagyonban.

Ezek az állapotok növelték nagyra a szerb radikális pártot. Látták, hogy a nép s különösen a kisbirtokosok napról-napra jobban pusztulnak, s azért programjukba fölvtették a kolostori javadalmazások ellenőrzését, birtokaiknak parcellázását. Sőt egyenesen antiklerikális, különösen szerzetesellenes hangokat is pengettek. Szervezkedésüknek, lankadatlan agitációjuknak meg lett az eredménye, a földre éhes nép, amely általános választói joggal választja kongresszusi megbízottait, ezelőtt 8 évvel nekik juttatta a többséget. Az eddig alvó népben ők ébresztették fel a gondolatot, hogy törődjék egyháza vagyonával, iskoláival s ne hagyja, hogy ez a barátok, papok, ügyvédek és vagyonkezelők prédája legyen. A papoknak, tanítóknak fizetésemelést ígértek s a sok ígéretnek meg lett az eredménye, a radikális párt győztesen került ki a küzdelemből. Hiszen egyenesen uzurpálta a szerb nevet, Miletity hagyományainak egyetlen örököséként mutatkozott. A papok, tanítók, az óriási demagógia megtették a magukét, uralomra jutottak, s eljöttek a nagy célhoz, urai lettek a szerb autonómiának. Annyira urai, hogy a szlavóniai autonóm-párt kivételével alig volt számbavehető ellenzékük.

Nyolc éves uralmukat két irány jellemzi. Az országos politikában passzív szerepet játszottak, nemzetiségi álláspontjukat elhallgattatták, az autonómia terén aktíve dolgoztak s csak itt-ott voltak tulajdonképpen radikálisok.

Hogy első és legfőbb pontjukat, a kolostori vagyon szabályozását elérjék, kidolgozták a „kolostori szabályzatot”, amelynek értelmében a kolostorok vagyonát ezentúl a kongresszusi bizottság kezeli, a tiszta jövedelemnek egy része a „nemzeti alapba” megy s a kolostoroknak csak épen annyit hagynak meg, amennyi a barátok megélhetésére szükséges. Ez a szabályozás, bármennyire is kezdetleges, mégis sok javulást ígért, ha ennek megerősítése fejében nem lettek volna kénytelenek az államhatalom beleavatkozó jogát elismerni, ha általában becsületesen végrehajtották volna. Csakhogy a kolostori földek bérbeadásánál nem a nép érdeke szerepelt, kinek olcsó földet ígértek, hanem a minél magasabb árak kihajtása. Kétségtelenül áll, hogy így bizonyos jövedelmet elvettek a kolostoroktól, de ezt a jövedelmet megették a nagy kezelési költségek, a hatalmas perek, felvilágosítások, napidíjak. Maguk az iskolák nagyon kevés hasznát látták a kolostori vagyonszabályozásnak. Így a kisbirtokosok, tanítók, akik szívvel-lélekkel támogatták e pártnak becsületese programját, elfordultak tőle, amikor látták, hogy mind ez csak program, a valóságban csak az ügyvédek, vezetők jártak jól.

Mint uralkodó párt Apponyi nyelvrendelete ellen nem fejtettek ki semmilyen ellentállást épen előbb említett passzív magatartásuk miatt s ez nagyon lelohasztotta a nép bizalmát ezzel a párttal szemben, mely szóval mindig a legvadabb szerb pártnak hirdette magát. A vezető intelligencia s vele együtt a nép akkor érezte legjobban a szavak és tettek közötti nagy különbséget, amikor a radikálisok igen gyöngé okok miatt otthagyták a nemzetiségi pártot, csakhogy annál hívebb szolgálai lehessenek a koalíciónak s annál biztosabb legyen uralmuk az autonómiában.

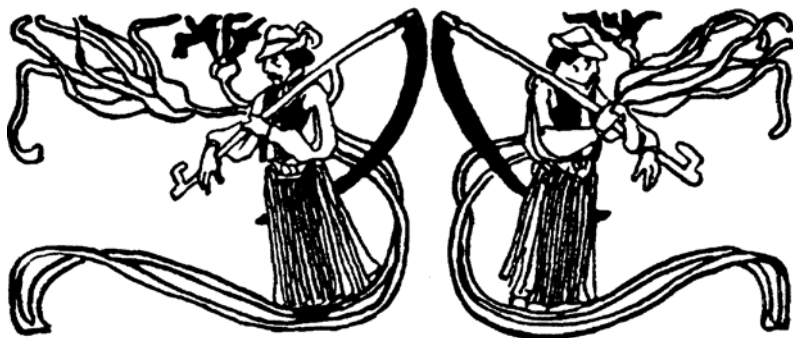
Népszerűtlenségüket növelték a románokkal folytatott perek is. A román egyház elválván a szerbtől, mindenütt, ahol eddig együtt volt a kolostori vagy egyházi vagyon, követelte a becsületes felosztást. Ezek a perek óriási perköltségeket emésztettek meg s igen kevés helyen végződtek eredménnyel.

Sok sok ok közreműködött abban, hogy a radikális párt alapja, a kisbirtokosság elveszítse bizalmát vele szemben. Ez okok között nem a legkisebbek azok a nagy demagóg ígéretek, amelyeket a választások előtt tettek s amelyeket uralomra jutva nem tudtak, vagy nem akartak megvalósítani. Aztán az a hatalmas, még a családi életbe is gázoló terror, amellyel minden ellenzéki hangot elhallgattattak s mely még a választások előtt a disszidensek elválását okozta.

A bukást siettetette a nagyszerb propaganda által rendkívüli népszerűséghez jutott önálló autonóm párt agitációja. Ez a párt kényszerítette a magyarországi ellenzéki és elszigetelt életet élő pártokat, hogy összeálljanak s együtt vívják meg harcukat a radikálisok ellen. Talán ez volt a célja Khuennek is, amikor közvetlenül az országos választások előtt összehívatta a nemzeti kongresszust.

A „nagy” küzdelem páratlanul piszkos és erőszakos választásban nyilvánult. A radikálisok érezték, hogy a nép bizalma ingadozik s tudták, hogy ebben nem kevésbé ludasok ők is, kik saját győzelmük érdekében a népet fölvilágosították, hogy törődjék az urak, papok dolgaival. Hogy uralmukat fentartsák, nem riadtak vissza semmilyen erőszaktól sem. Ott, hol módjukban állott, hamisították a választási listákat, terrorizálták a választókat. Viszont a szlavóniai autonóm párt felhasználta a hivatalos apparátust. A sajtó olyan mélyen alászállt, hogy nem riadt vissza még attól sem, hogy családi viszályokat, régi bűnöket fölhánytorgasson. A pártok csúfnevekkel illették egymást, a vezető emberek az ellenzéki sajtóban ritkán jelentek meg saját nevükön. Politnak rendes mellékneve volt a hülye, agylágyult, Jasa Tomitynak, a gyilkos, — 00 — Jakab stb.

A vehemens küzdelem az ellenzék teljes győzelmével végződött. A radikálisok abszolút többsége a szavazatok egyharmadára szállott le s az önálló párt, néppárt, demokraták és óliberálisok nagy többségben kerülnek be a Száborba. Ők is nagy ígéretekkel lépik át a Szábor küszöbét s bizonyos, hogy nem sokat fognak megvalósítani. Sokkal kisebb az autonóm rendelkezés joga, sokkal kevésbé van felvilágosítva a nép, semhogy ezt meg bírnák tenni. A pártok tusája nem a nép érdekében, hanem a vezetők érdekében van. S ez csak akkor fog megszűnni, ha az egyházi vagyon átmege a nép tulajdonába, ha ez a vagyon a nép felvilágosítását fogja szolgálni. (*Isskruljev Krsta*)

Könyvismertetések és bírálatok

A szegény ember természetrajza. (Alfredo Niceforo, *Anthropologie der nichtbesitzenden Klassen. Autorisierte Übersetzung aus dem italienischen und französischen Manuskript von Prof. Dr. Robert Michels und Dr. Alfred Köster. Mit einer Einführung: Das Proletariat in der Wissenschaft und die ökonomisch - anthropologische Synthese von Robert Michels. Maas & Van Suchtelen. Leipzig und Amsterdam. 1910. 512. old.*)

Niceforo, brüsszeli és nápolyi egyetemi tanár, a tiszta természettudományokból indult ki, biológusból lett nemzetgazdává. Első nevezetes munkájában* meggyőző erővel bizonyította a délolasz faj abszolút testi és szellemi inferioritását az előrehaladottabb északival szemben. Későbbi kutatásaiban is az egyes emberrel foglalkozik; ez szerinte az alapelem, amelyhez minden társadalmi kutatásnak vissza kell térnie. Ez az egyes ember azonban ő nála nem egy képzeletben élő, elvont *homo oeconomicus*, hanem húsból és vérből való, élő ember, akinek ismernünk kell testalkotását, életműködéseit, lelkivilágát, örökölt szokásait, hogy cselekedeteit, nyomorúságát és szenvedéseit is megismerhessük.

Lombroso a „bűnös ember” vizsgálatával új irányt jelölt ki a kriminológiai kutatásnak, honfitársa Niceforo, az ő nyomában haladt, amikor hasonló pozitív kísérletező módszerrel fogott hozzá a „szegény ember” anthropológiai, biológiai, fiziológiai, pszichológiai és ethnográfiai tulajdonságainak felderítéséhez. Két célt tűz ki vizsgálatai elé: a szegény osztályok csoportjába tartozó egyének minden jellegzetes tulajdonságát felismerni és leírni, másrészt ezen jelenségek okait kikutatni. Így jut el Niceforo a szegény emberek csoportjának természettudományi vizsgálatai útján a legfőbb társadalmi problémához: a nyomor kérdéséhez és elérkezettnek látja az időpontot, hogy mindezen kutatásokból egy önálló tudomány fejlődjön ki: a szegény osztályok anthropológiája; magyarul még helyesebben így nevezhetjük: a szegény ember természetrajza.

Niceforo a *Lausanne*-i egyetemen rakta le ennek az új tudománynak

* Niceforo: *Italiani del Nord e Italiani del Sud*. Torino, 1901.

az alapkövét. Önálló vizsgálatait is többnyire Lausanneban végezte. Több olasz és francia munkája jelent már meg, amelyekben az anthropológia viszonyát tárgyalja a társadalomtudományokhoz.* Az előttünk fekvő nemet munkában összefoglalva tárja fel eddigi kutatásainak eredményét.

A művet Robert Michelsnek tanulmánya vezeti be, amely nemcsak ezen új alkalmazott anthropológiai tudomány feladatait és kutatásmódját ismerteti tüzetesen, hanem néhány tollvonással érdekesen rajzolja meg azt a fejlődésfolyamatot, amelyik a proletárosztály sorsával való foglalkozást a 19-ik század folyamán a legkülönbözőbb rányúii nemzetgazdasági iskolák vizsgálatainak központjába helyezte.” ††

A szegény osztályok anthropológiájának felépítéséhez Niceforo rendelkezésére állottak: a munkásosztály helyzetére vonatkozó statisztikai kimutatások (bér-, lakásviszonyokról, natalitásról, mortalitásról stb.); fiziológusok, hygienikusok vizsgálatai a munkásbetegségekről, lakás, táplálkozás, műhelyviszonyokról; a sorozó-bizottságok kimutatásai. Niceforo ezeket az adatokat saját vizsgálataival egészítette ki, amelyeket többnyire laboratóriumában a legtökéletesebb mérőeszközökkel végzett. Méréseit 918 fiún, 726 leányon, 102 felnőtt férfien végezte, akiknek osztályba tartozását már előzőleg meghatározta. A vizsgálatok a test magasságára, a testi erőre, a koponya nagyságára, alakjára, valószínű súlyára, a testi és szellemi kifáradással szemben tanúsított ellenálló erőre, a szem és haj színére, a testrészeken található anomáliák számára a test- és karhosszúság, az első és hátulsó koponya viszonyára, a főbb koponya és arcméretekre, az érzékenységre, (Brown-Séquard-féle extensiométerrel) vonatkoznak. Vizsgálatokat végzett még 100 koponyán a Sepinó-i (Délolaszország) szegény-temetőből.

A Niceforo által megvizsgált felnőttek valamennyien ugyanazon anthropológiai típushoz tartoznak, 21-ik életévüket betöltötték, 22-ik évüket még nem érték el; az összes vizsgálat reggel 8 és 9 óra közt történt. Az osztálymegállapítás módja minden kétséget kizár. A vagyonosak: egyetemi hallgatók vagyonos családokból, akik Lausanneban elsőrangú penziókban laknak; a szegények: kőművesek, akik óránként 30 centime-t kapnak munkájukért. A gyermekeknél hasonló körülménnyel járt el a szerző, az osztályba tartozást a tanítók közreműködésével és a lausanne-i helyi viszonyok ismerete alapján, a szülők foglalkozása, keresete, táplálkozási és lakásviszonyai alapján

Niceforo: *Les classes pauvres, recherches anthropologiques et sociales*. Paris, Giard et Brière, 1905.

Forza e Ricchezza, studi sulla vita fisica e economica delle classi sociali. Torino, Bocca, 1906.

Ricerche anthropologiche e economiche sui Contadini. Palermo—Milano, Sandron, 1907.

La studie biologice delle classi e delle professioni. Milano, Valardi, 1909.

††Hogy Michels ezen felfogásával nem áll egyedül, mutatja az, hogy hasonló gondolatmenetet olvasunk Philippovich legújabb tanulmányában: *L'infiltration des idées sociales dans la littérature économique allemande*. *Revue d'économie politique*, Nov.—Dec. 1909. P. 774.

állapította meg. A gazdagok: szabad foglalkozást űzők, hivatalnokok, kereskedők gyermekei; a szegények szülei: kőművesek, vasutas, kőfaragó munkások, kis kézművesek, földmunkások, mezei munkások.

A Niceforo által megvizsgált felnőttek száma kevés, de az adatok megegyeznek a sorozó-bizottságtól beszerzett adatokkal. A szegény osztályok anthropológiai vizsgálatának módszere meg van alapítva; a tudomány korrigálni fogja a csekély számú vizsgálatból eredő hibákat.

Mit mondanak ezek az adatok?

A gazdag szülők gyermekei minden korosztályban magasabbak, testsúlyok nagyobb, mint a szegényeké. A mell körfogata, a tüdő légfelvevő képessége (amint ez utóbbit a spirométerrel megállapította), a test ereje és ellenálló képessége nagyobb a gazdagoknál. Nagyobb a fej körfogata, a homlok magassága, a koponyának a kapacitása (Parchappe-féle módszerrel), az agyvelőnek a valószínű súlya is a gazdagoknál. Több a szegények közt a világos szemű és világos hajú (az adatok ugyanazon fajhoz tartozó és ugyanolyan koponyaalkotású gyermekekre vonatkoznak); ez azt mutatja, hogy a festőanyagképződés, pigmentáció, hamarabb megszűnt a szegényeknél, mint a gazdagoknál. Beosztotta szerző a gyermekeket gazdag, középvagyonú és szegényekre is, és azt tapasztalta, hogy a középvagyonúak mindenütt középhezlyet foglalnak el a gazdagok és szegények mértékszámai közt. A nemi érettség a gazdagoknál hamarabb következik be. Az olasz anthropológiai társaság adatai szerint a magas társadalmi osztályú leányok első menstruációja 13 éves 9 hónapos, a falusi parasztleányoké 15, a városi munkásnőké átlag $17\frac{1}{4}$ éves korban következik be. A nemi érettség késedelme az egész szervezetnek lassúbb fejlődését mutatja a szegény osztályoknál és így szintén egyik bizonyítéka a proletariátus testi inferioritásának. Szegény anyák újszülött gyermekei sokkal kisebbek és sokkal könnyebbek, mint a gazdagoké. Anyák, akik a szülés előtt odahaza maradnak és túleröltetéstől tartózkodnak, nehezebb gyermekeket szülnek; még egyéb különbségek is figyelhetők meg az újszülött gyermekeken, aszerint, amint az anya jól vagy rosszul táplálkozott, túleröltetésnek vagy ipari mérgezéseknek volt kitéve. Szembetűnő még a fiziognómiai különbség is szegények és gazdagok közt. Már Quetelet, Reclus, Demolins megállapították, hogy a kézimunka, a kifáradás, bágyadttá, mozdulatlaná teszi az arcizmokat; a szem kifejezéstelen, a száj mozdulatlan. Niceforo az arccsontok anatómiai szerkezeteit is vizsgálja és úgy találja, hogy anomáliák az arcon, amelyek együttvéve az arc szabálytalanságát okozzák, a szegény gyermekeknél sokkal nagyobb számban fordulnak elő. A sepinói szegénytemetőben (Olaszországnak ez egyik legszegényebb faluja) talált koponyák is a szegényeknél tapasztalható anomáliák rendkívüli nagy számát mutatják.

Niceforo szerint a szegényeknél a testi elsatnyulás tapasztalható az egész vonalon. Azoknál a foglalkozásoknál, amelyeknél kivételképpen magas, izmos test fordul elő, mint a mészároslegényeknél és párisi vásárcsarnok kihordóinál, ott ez csak ezen foglalkozási ágakra való mesterséges kiválasztás útján jött létre; amint a fodrászoknak

más proletároknál is sokkal hitványabb testalkata szintén a mester-séges kiválasztás következménye. Ha már elismeri szerző, hogy a szegény osztályok együttes csoportján belül (amely csoportnak pontos elhatárolását még csak meg sem kísérli) igen lényeges különbségek vannak, rendkívül fontos lett volna ezen egyes foglalkozási ágakat egymással szembe állítani. Alig hihetjük el szerzőnek, hogy a mező-gazdasági munkások csoportja minden tekintetben ugyanazt a testi inferioritást mutatná fel a vagyonos osztályokkal szemben, mint az ipari munkásoké. Szerintünk ezen disztinkció hiányában van Niceforo munkájának legnagyobb gyöngéje.

Demográfusok előtt már eddig sem volt ismeretlen, *hogy* ugyan-azon város szegény és gazdag negyedei demográfiai tekintetben (születés, házasság, halálozás) nagyobb eltéréseket mutatnak fel, mint távol lakó nemzetek. Niceforo összegyűjti és röviden ismerteti a rendkívüli gazdag demográfiai irodalmat, amely szegénység és népe-sedés viszonyára vonatkozik. Ez az összeállítás még nem teljesen kimerítő. Önálló munkája az volt, hogy elkészítette Lausanne gazda-sági térképét, és az átlagos lakbérek szerint sorakoztatta az egyes kerületeket. Úgy találta, hogy azokban a kerületekben, ahol a legke-vesebb lakbért fizették, volt az általános és speciális születési arány, de egyszersmind a halálozási arány is legnagyobb, itt volt a háza-sulandók átlagos életkora a legalacsonyabb. Nehézzé teszi ma még a szegény osztályok demográfiájának tanulmányozását az a körülmény, hogy a hivatalos népmozgalmi statisztika nincs tekintettel a szülők osztályhelyzetére. Helyesen mutatott rá Michels a munka bevezeté-sében, hogy a foglalkozás magában még nem lehet kritériuma az osztályképződésnek. Az osztályhoz tartozás legfőbb ismertető jele az életmód, *tenor di vita*. Addig azonban, amíg a hivatalos statisztika erre nincs tekintettel, addig csak összetett eljárással lehet össze-függést fedezni fel az osztályhelyzet és a népesedés közt. így járt el már Niceforon kívül egy magyar tudós is, Kovács Gábor, aki a foglalkozási és birtokstatisztikát hozta összefüggésbe a népmozgalmi statisztikával és népesedési elmélete sok tekintetben kiegészíti a Niceforo munkáját.*

A kísérleti lélektan bizonyítékokat szolgáltat a szegény osztályok pszichológiai inferioritásához. Több ankét, különösen pedig egy olasz tudósnőnek, Montessori Máriának, vizsgálatai megállapították, hogy a legkevésbé intelligens gyermekek szülei házában nyomor van, túlszűfolt szobában hálnak, mérgezett levegőt szívnak be, elegendő élelem nélkül mennek az iskolába és iskola után az utcán játszanak. Az intelligens gyermekek 75% a egészségileg teljesen kielégítő lakásban lakik. Ásthesiometrikus eljárással megállapította szerzőnk, hogy a szegény osztályok érzékenysége csekélyebb, ellenálló képessége a szellemi kifáradással szemben kisebb, mint a gazdagoknak. A bűnözés primitív, barbár formáiban nyilvánul.

Az alsó osztályok civilizációját, vallásos szokásait, előítéleteit vizsgálva, úgy találja szerző, hogy mindezek egy rég letűnt civilizáció

* Kovács Gábor: *A népesedés elmélete*. Debrecen, Hegedűs és Sándor, 1908.

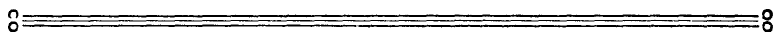
maradványai; náluk még feltalálható ma is a csillagimádás, jövőmondás, varázssitalok készítése, amuletek, fétisek használata. Táncaik, művészi mutatványaik, díszítéseik, tetoválásuk azt mutatják, hogy még benne élnek az ősi, primitív civilizációban, amelyből csak egyesek, legműveltebbjeik tudnak kiemelkedni. Szegény osztályaink tehát etnográfiailag is mögötte maradnak a vagyonos osztályoknak.

A szegény osztályok anthropológiája — Niceforo szerint — nem elégedhetik meg azzal, hogy a fentebb körvonalozott jelenségeket felderítse, kötelessége, hogy ezen jelenségek okait is kikutassa. Az okokat két főcsoportra osztja: benső (egyéni, veleszületett, a fajban vagy a családban gyökerező, vagy embrionális állapotban ért behatások folytán keletkezett) és külső (a környezetben rejlő) okokra. Érdekes, de messze vezető kérdés, hogy vajon az Európában levő uralkodó osztályok nem egy erősebb, intelligensebb, hódító fajból erednek-e, amely a gyöngébb fajt leigázta és a magasabb társadalmi polcot maga számára foglalta le. Ha a kérdést a legtöbb európai nemzetre nézve igenlőleg lehetne eldönteni, akkor ez az egy magyarázat teljesen elég volna, hogy megértsük a szegény osztályok inferioritását. Szociológusok, mint Lapouge, Ammon, Weltmann, hajlandók is voltak ezt a magyarázatot elfogadni. Hála istennek azonban a dolog nem így van. Vagyonos polgári osztályunk nagyrészenék ősei 4—5 generációval ezelőtt semmiben sem különböztek a mai parasztok vagy gyári munkások őseitől. A saarbrücki német uhlánus ezred tisztjei például semmivel sem hitványabb testalkotásúak, mint nemes eredetű tiszttársaik. Ezeknek a tiszteknek pedig az a hírük, hogy mindegyikük után tíz gyárkémény füstölög. A nagyapjuk kisiparos volt, akiknek a fiaiból a magas konjunktura csinált gyárosokat és feszes katonatiszteket az unokáikból. Viszont hány nemesi eredetűre találunk szántóvető parasztjaink közt, akik semmi tekintetben sem árulják el egy magasabb fajhoz való tartozásukat. Niceforo is nagyobb jelentőséget tulajdonít azoknak az okoknak, amelyek a környezetben rejlenek (mezológia) és amelyeknek az átalakítására nagy mértékben befolyást gyakorolhatunk. Ilyen okok a talaj, a klíma, a táplálkozás, lakás, munkaviszonyok. Ezek a körülmények már a születés előtt befolyást gyakorolnak a fejlődő magzatra. És ha van valami felemelő, vigasztaló és egyszersmind pozitív hasznos ebben a nagy fáradtsággal felépített tudományban, ez az, hogy a környezet, a rossz táplálkozás, az ipari mérgezések, a rossz lakás és munkaviszonyok káros hatását módunkban van csökkenteni.

Végül foglalkoznunk kell még Niceforo kívánságával, hogy az egyetemeken tanszéket állítsanak fel a szegény osztályok anthropológiájának. Ezt a tudományt nem lehet tanulószobák vagy könyvtárhelyiségek valamely sötét zugában tovább fejleszteni. Ehhez eszközök, laboratóriumi berendezések szükségesek, mint a természettudományok bármely ágához. Csak ilyen tudományos intézetekben lehet pontos összehasonlítást végezni gazdagok és szegények fizikai és pszichikai alkotása közt. Itt lehet az összes ismertetőjeleket és dokumentumokat Összegyűjteni és egyszersmind a tapasztalatokat kísérletek útján beigazolni. Egy ilyen egyetemi tanszék a tudományos vizsgálatok céljaira

szolgáló laboratóriummal és múzeummal, amely a vizsgálatok eredményeit összegyűjtve mutatja be. a szegény osztályok természetrajzát.

Balkányi Béla.

A legendák képződése. (*Van Gennep: La formation des legendes. Paris, Flammarion, 1910. — 3261.*) Van Gennep célja, hogy az összehasonlító irodalomtörténet és az etnográfia segítségével rávilágítson a legenda mibenlétére, a kollektív lelki tevékenység egyéb formáival való kapcsolatára, képződésének és változásainak némely törvényszerűségeire. Erezve tárgyának szövevényes voltát, határozott elméletektől óvakodik s egységes vezérmotívum híján könyve némileg széteső; kisebb megállapításai között azonban érdekes szempontokat és távlatokat találunk.

Az összehasonlító irodalomtörténet a XIX. század folyamán nagyot haladt előre. Felfedezték és gyűjtötték a népköltészet termékeit; a nemzeti eszme hatása alatt minden nemzet igyekezett sajátos néplelkének kincseit felhalmozni; a gyarmatokkal való sűrűbb érintkezés a primitív népek irodalmi életével ismertetett meg bennünket. Azonban az irodalmi összehasonlítás magában véve nem elég, a kutatónak számolnia kell a vallásos, jogi, gazdasági élet tüneményeivel is. Az etnográfia és folklóre világánál ugyanis nyilvánvalóvá lett, hogy a népköltészet nem fényűzés, hanem, — főleg alsóbbrendű népeknél — a társadalmi szervezet fennmaradásának és működésének fontos, organikus eleme. Utilitárius szerepe egyaránt látszik a mítoszokban, legendákban és állatmesékben. Csak a fejlődés igen magas fokán jelenik meg az a mese, amelynek célja a tiszta mulattatás. Ezen az alapon a népies mesélés két fajtát különböztethetjük meg: utilitárius és esztétikai értékű meséket. Tárgyi alapon is szokták osztályozni a népmeséket: állatmese, rege, legenda s mítoszra. Azonban úgy ez, mint más felosztások mesterségesek, nyilván bajos dolog is az emberi tevékenység bármely fajtát határozott formákba szorítani. Részünkről legenda alatt helyhez és személyhez kötött, a hit tárgyát képező mesét fogunk érteni, míg mítosz előttünk a legendának olyan alfaja, amely a természetfölötti világra vonatkozik s rítusokban is kifejezésre jut. Hogy a négy említett mesefajból melyik a legrégebb, arra nézve a vélemények elágazók. Wundt legrégebbnek az egyénhez nem kötött regét tartotta, de módszere, a témák lélektani elemzése, nem elégséges a kérdés eldöntésére. Mint mondtuk, az irodalmi tevékenység, amelynek termékei a legendák, a társadalmi összetartozás, kohézió fontos eszköze; például az ausztráliaiak legendák s folklórjaik elmondása révén tanulják meg s gyakorolják vallásos kultuszokat. A szociológiai módszert alkalmazva s a meséket a rítusokkal való összefüggésökben nézve a legrégebb, ősi műfajnak a legendát kell tartanunk. Csak amidőn az egyes csoportok, amelyeknek belső összetartozását a legendák s a velők kapcsolatos rítusok szolgálták, megszűnnek, egymásba

kötöttsége, közvetlen haszna s jelenik meg a tiszta mulattatásra szolgáló regge.

A különböző mesetémák elterjedése nyelvtől, fajtól, műveltségtől független, legfőljebb földrajzi alapon lehet egyes „tematikus provinciákat” megkülönböztetni. Vannak mesék, amelyek teljesen általánosak, ilyenek a csodás tárgyakról szólók, aminők a varázsgyűrű, a terülj-abrosz, a kifogyhatatlan pénzeszacskó témái. Hogy ezek ennyire univerzálisak, annak oka, hogy oly műveltségi foknak termékei, amelyen az emberiségnek minden része keresztül ment: a csodatárgyak gondolata ugyanis a mágiából ered. A témák osztályozása nagyon nehéz, a néprajzi, földrajzi s történeti módszer együttes alkalmazását követeli. Amerikai etnográfusok a témát egy jellemző szóval, a *catchword*-dal jelölik; több téma kombinációja ad egy ciklust. Az összehasonlítás alapjául leghelyesebb ilyen ciklusokat venni fel, témasorozatokat, ép úgy mint az antropológiában és biológiában is *series*-eket vetnek egybe.

Vannak legendák, amelyeknek célja kezdettől fogva az, hogy valamely társadalmi vagy természeti tüneményt megmagyarázzanak. Természetes, hogyha a legenda egy másféle szervezetű s műveltségi fokú társadalomba jut át, utilitárius értéke, magyarázó szerepe megszűnik. A világ képződését a társadalmak háromféleképpen magyarázták: zoomorfikus módon, amely szerint az emberek, sziklák, csillagok eredetileg állatok voltak. A legendák egy csoportja emez állatok átváltozását magyarázza. A másik mód az antropomorfikus, amely szerint az emberek voltak az istenek, állatok, növények ősi formái. A két felfogás közötti átmenetet különböző átváltozások, valamint az állat és emberből kombinált lények (kentaurok, sellők) mondái jelölik. A harmadik mód meghagyja a dolgok eredeti sajátosságát: innen a csillagokra, égi testekre, egyes állatok, növények különös tulajdonságaira vonatkozó mesék. A csillagokról, napról, stb. szóló legendák aránylag csekély számúak. Épen azért helytelen a német mitológusok módszere, akik minden legendában égi tünemények szimbolikus leírását keresik. Legprimitívebbeknek kell tekintenünk azokat a legendákat, amelyeknek hősei állatok: ezek a totemizmusból erednek. Mai állatmesénk végső pontját képezi annak a kategóriának, amelynek kiinduló pontja a totemikus legenda. De mai napig is keringenek állatlegendák, ilyen az a közismert mese, amelyben egy szörny egy csodaszép királyleányt szerez meg feleségül s annak szerelme révén emberformát nyer. A démonok, istenek, ősök mondái között érdekesek s hasznos társadalmi feladatot töltenek be a pokoljárók gyakori legendái: ezeknek célja, hogy a másvilágot az élőkkel megismertessék s ezeket előkészítsék az útra.

Mítoszoknak mi azokat a legendákat neveztük, amelyeknek elmondását megfelelő gesztusokkal kísérik. Ugy a mesélésnek, mint a taglejtéseknek mágiikus céljuk van: a természet kényszerítése. Ez a rituális, dramatizált legenda a dráma eredete. A görög kardrámban, még inkább a keresztény misztériumokban játszó és nézők egyaránt vallásos cselekményt végeztek. A mise szertartásaiban is megvannak nyomai a dramatizált legendának. A mi színházainkban a szöveg vál-

tozatlan, de a színész gesztusai tetszőlegesen; ám a primitívek rituális legendáiban elvileg szöveg és taglejtések egyaránt változatlanok. Mindamellet a valóságban itt is van lassú változás: amidőn a régi szöveget nem értik, más lesz az interpretáció. Innen az a hipotézisünk, hogy kezdetben az összes mesék dramatizált legendák voltak s a változatok meg nem értett rituális képzeteknek különböző helyen vagy időben fellépett magyarázatai.

A hőszok legendái nagyon gyakoriak: minden társadalom fontos események eredetét valamely hősnek tulajdonítja. A kezdetben csak egy csoporthoz tartozó hőszok később más csoportok hőseit is magába olvasztja s isten lesz belőle. Ha szenvednie kell, keletkezik a mártír. A hősi legenda keletkezését, változásait s elterjedését szerző a Herakles monda elemzésével illusztrálja. A történelmi legendák tárgyalásánál Van Gennep vizsgálja a kollektív tanúskodás értékét s megállapítja, hogy az igen csekély. A hagyományoknak történelmi értékük tehát alig lehet. Nem minden történelmi nagy alak kerül a nép szájára: viszont sok helyt egy hős a többi tetteit is a magáéiba olvasztja. A tömeglélektan egyik érdekes jelensége, hogy mindenütt, ahol valamely nagy egyéniség több hívet csatolt magához, ezek amannak halálát nem tekintik valóságosnak, nem tudják elképzelni azt. Ebből a lélektani egybehajlásból, konvergenciából magyarázandók azok az egyforma legendák, amelyek Jézus, Mahomet, Napoleon stb. föltámadására, visszatérésére vonatkoznak.

A legendák és az irodalom című fejezetben szerző az epikus költemények keletkezését tárgyalja s néhány értékes megállapításához jut. Így a skót, beluzsisztáni és szibériai balladák példáin kimutatja, hogy a ballada képződésének feltétele oly társadalmi szervezet, amely erősen individualizált klánokból áll, harcos, arisztokratikus hierarchiával. Mindamellet téves az az elmélet, hogy a balladák kollektív termékek: épügy egyéni szerző művei, mint minden más költői alkotás, költőjük hallucinációk, álmok révén nyer ihletet. Míg a balladaciklusok a juxtapozíció helyzetében maradnak, elrendezés, koordináció révén áll elő az eposz. Ez az elrendezés egyéni lángész teremtő alkotása: Lönnrot, aki egybefűzte a Kalevalát, ad fogalmat arról, milyen munkát végeztek Firduszi vagy Homérosz.

A népies témáknak az irodalomba való felemelkedése nagyon gyakori jelenség, azonban a témák eredeti jelentősége ilyenkor mindig változik. Az irodalomba való bevonulás három érdekes példáját elemzi a szerző: *Don Juan*, *Faust* s az *Apa és fiú harca* meséit. Legérdekesebb következtetésekre az utolsó ad alkalmat, amelynek legismertebb verziója talán a Sah-námé Szohráb epizódja: Rusztem földjétől távol kalandozik. Tehminé királyleány beleszeret s férjül kéri, hogy gyermeket szülhessen tőle. Rusztem a születendő gyermek számára ismertető jelet adva visszatér hónába. A fiú, Szohráb, megszületik s midőn felnő, megtudja, hogy Rusztem fia. Elindul atyját keresni; egy harc alkalmával szembekerül vele, de nem ismerik meg egymást. Csak miután Szohráb elesik, tudja meg Rusztem a jelről, hogy a saját fiát ölte meg. E romantikus, költői képzelésekre sok alkalmat nyújtó téma mindenfelé el van terjedve, különböző változatokban megtalálható a germánok, görögök,

maorik, írek, arawakok stb. mondái között. E nagy elterjedés érthetővé válik, ha szociológiai szempontból nézzük a dolgot. Előttünk az események, amelyeknek szövevénye e mese mindenestre különösek s az atya és fiú ilyen szembekerülése rendkívülinek, fantasztikusnak tetszik. De vannak társadalmak, ahol mindez könnyen megeshetik. A hos honától messze harcba száll: a harcos-feudális társas szervezet mindennapi eseménye. Egy nő férjül kéri s gyermeket kíván tőle: a matriarkatus és az uterinus leszármazás jelenségei. A férj ismét elmegy: az időleges házassági rendszer tünete. Az a körülmény, hogy a fiú apja után tudakozódik s felkeresésére indul: jelzi, hogy már az atyai filiáció intézménye is megjelent s a két leszármazási mód szemben áll egymással. Az atya és fiú harcának mondája költői feldolgozása annak a kétségkívül igen nagy fontosságú küzdelemnek, amely a matriarkatus régi, avulni kezdő s az új családi rendszer még be nem olvadt intézményei között keletkezett, s amely átmenet egyaránt megvolt a perzsa, görög, germán, maori, orosz, stb. társadalmakban.

A legendák keletkezését Rinklin Freud álomelmélete alapján vizsgálta. Freud alap gondolata, hogy az emberi psziché hajlik arra, hogy mindent saját vágyai és szükségletei szerint képzeljen el. Ha az életre való figyelés gyengül s a cselekvés körülményei nem ellensúlyozzák e hajlamot, az erősebb mértékben érvényesül, így az álomban. Említettük, hogy a legendák primitív szertartásokkal függnek össze s extatikus lelki állapotok, izgatott álmok termékei. Bennök is érvényesül pszichénk alaphajlandósága: innen a csodás, nagy hatalmat adó tárgyak elképzélése, a gyöngék, a jók, a Hüvelyk Matyik és Hamupipókéék diadala. A szerelmes ifjú álmának, aki oltárhoz vezet kedvesét s a népmesének, ahol a regénynős végül királyleányt kap feleségül: lélektani mechanizmus ugyanaz. A legendák születésének alapja az érzelmek logikájában van. Ma is tapasztalható, hogy például a patriotizmus milyen erős tényezője képződésüknek: vannak mondák, amelyek elvesztett ütközeteket győzelmeknek, közönséges katonákat dicső hősöknek, kis sikereket világraszóló foglalatásoknak tüntetnek fel. A legendák változását főleg az mozditja elő, hogy a mesélők az értelmesebb osztály fiai, akik egyéniségök szerint formálják a mesét. Terjesztésének főtényezői a katonák, kereskedők, hittérítők stb.

Mindemez elemzésekből látnivaló, hogy ma még nagyon korai lenne a legendák képződésének „törvényeiről” beszélni. Altalán alig remélhető, hogy ily szövevényes jelenségek mechanikus magyarázata valaha lehetséges lesz. Legföljebb néhány fölvet emelhetünk ki, aminők a lokalizáció és delokalizáció, az individualizáció és deszindividualizáció, a temporáció és detemporáció törvényei: e barbár elnevezések alatt értjük pedig azt, hogy bizonyos körülmények között a helyhez, egyénhez és időhöz kötött legenda elveszti ezt a jellegét vagy megfordítva. Ilyen még a konvergencia törvénye, amelyről szólunk s a disszociációé, amely szerint összefűzött témák széteshetnek s részletmesék külön egészekké válhatnak. Mindazok az egyéb törvények, amelyeket Rosiéres, Axel Olrik, Frobenius, Benigni fölállítottak, erősen bírálhatók. Még legelfogadhatóbb Benigui megállapításai, amelyek szerint a népköltészet nagyításra, régiesítésre s az események csodás

feltüntetéseire hajlik. A legendák képződésének mélyebb törvényei csak a kollektív lélektan fejlődésével lesznek felfedezhetők.

Eddig három fő iskola kísérelte meg a legendák magyarázását: az euhemerizmus, amely az isteneket emberekből származtatta s a legendákban a történet deformációját látta. Még Spencer is hajlott emez elmélet fele, A szimbolizmus, szintén görög eredetű, a mondákban misztikus vagy erkölcsi igazságok allegóriáit vélte felfedezni. Végül a természeti tünemények képletes feltüntetését kereste a legendákban a naturizmus, Müller Miksával az élén. Ezek az elméletek ma már mind elavultak. A tudósok nem csinálnak törékeny hipotéziseket, megelégszenek egy-egy részletkérdés felderítésével. A legendák tanulmányozása ma a témák sorozatos elrendezése, társadalmi funkciójuk, képződésük mechanizmusa, lélektani jelentőségük alapján történik. így osztályozásuknál: ha bármikor, bárhol el lehet mondani egy elbeszélést, mesével állunk szemben; de ha az állatnak vagy hősnek bizonyos tisztelete van, ha a történet elmondása vallásos szertartásnak képezi részét: mítosz van előttünk. Az elbeszélés formája mindkét esetben ugyanaz, de a társadalmi funkció más. Lélektani alapon is tehetünk megkülönböztetést: mi nem hiszünk a mondákban, számunkra azok mesék; de a félműveltek hisznek: ott ahol az elbeszélés lényeges eleme a hit, legendával állunk szemben. Mivel a szövevényesebb társadalmaknak különböző műveltségi rétegei vannak, érthető, hogyan lehetnek jelen ugyanazon kollektivitásban egyidejűleg mese, rege, mítosz és legenda. (N. D.)

A parasztek könyve. (Le *Livre des Paysans*. Par J. Joseph Solcil et George Bonnefoy. Paris. Librairie H. Le Soudier. 436. oldal. 7 fr.)

Hivatalos támogatással készült munka. Célja bemutatni mindazon intézkedéseket, melyeket a harmadik köztársaság a parasztság helyzetének javítására fogatosított. Hazafias szellemű munka: ezt olvasásánál

folyton figyelembe kell venni.

A köztársaság parasztpártoló intézkedései négy csoportba oszthatók: mezőgazdasági szakoktatás; vámvédelem és kedvezmények; a parasztek terményeinek megvédése hamisított áruk versenye ellen; szövetkezeti mozgalom.

Részletesen ismertetik szerzők a gazdasági szakoktatást. Ez lényegében kevésbé különbözik a magyartól. Van egy mezőgazdasági főiskola (*Institut national agronomique*) Parisban: 13 gazdasági akadémia (*Enseignement Secondaire*) és pedig 3 állatorvosi, 3 erdészeti, 3 mezőgazdasági, 1 lótenyésztési, 1 kertészeti, 1 tejgazdasági és 1 mezőgazdasági ipariskola az ország különböző részein: 62 földmives iskola (*Enseignement Pratique*) szintén specializálva az iskola vidékének szükséglete szerint: végül 11 mintagazdasági iskola (*fermes-écoles*), ezek azonban lassanként megszűnnek. Minden egyes iskola szervezetéről, tanítási idejéről, képesítéséről, tandíjról részletes adatok találhatók a könyvben. Az elemi iskolákban is tanítanak mezőgazdasági ismereteket. A középiskolákban 2 éves mezőgazdasági

tanítás van, melyet a megyei mezőgazdasági tanár lát el. Számos egyetemi tanszék kísérleti állomás, vándortanárok, háztartási iskolák nők számára, stb. egészítik ki az oktatást. Érdekes a német mintára életbeléptetett mezőgazdasági oktatás a kaszárnyákban.

A mezőgazdasági termékek vámvédelme 1885-ben kezdődött; 3 frc vámot vetettek ki európai, 6.50 fr.-ot tengerentúli gabonára pr. q. A vámtételek — egy közbeeső leszállítást kivéve — emelkedtek; 1894 óta állandóan 7 frc. pr. q. Szerzők igyekeznek statisztikai adatokkal bizonyítani, hogy a gabona ára a vám dacára nem vagy legalább is nem jelentékenyen magasabb, mint Európa egyéb országaiban, és hogy a kenyér ára ma Parisban kisebb, mint a vámvédelem előtti időkben.

Ismertetik továbbá a len, kender és selyem termelésnek nyújtott állami kedvezményeket, kártékony állatok, járványok stb. elleni védekezést, valamint az élelmiszerek hamisítása ellen alkotott törvényeket és intézményeket.

Nagyon érdekesek a szállítási berendezések friss főzelék és gyümölcs szállítására, Naponta 6—10 különvonat közlekedik, 60—65 km. óránkénti sebességgel, melyek csakis friss főzeléket és gyümölcsöt szállítanak: így lehetséges Anglia, Svájc, Németország piacait ellátni; a délután leszedett friss gyümölcs harmadnap délelőtt már Londonban piacra kerül! A szállító kocsik szellősek, dupla falúak stb. Friss gyümölcs és főzelék szállítása Parisba, Angliába, Németországba évről évre gyorsan emelkedik: a szállítási költség igen alacsony.

Ismertetik a mezőgazdasági kiállításokat és versenyeket, aztán az ameliorációt, lecsapoló és öntöző csatornákat, alagesövezést, ivóvíz szerzést, stb.

Foglalkoznak ezután a kis- és nagybirtok kérdésével.

A kisüzem úgy a gazdálkodás eredménye, mint a termelési eszközök tekintetében felette áll a nagybirtoknak 28 megyében: jobb eredményt ér el a nagybirtoknál egyenlő vagy rosszabb termelési eszközök mellett 15 megyében: az eredmény egyenlő 5 megyében: vidékenként egyenlő vagy a nagybirtoknál rosszabb eredmény 15 megyében, végül a nagybirtok felette áll a kisüzemnek 15 megyében.

A francia földművelésügyi minisztérium ankétje 1908-ban a következő eredményezte:

Termelési eszközök tekintetében		A gazdálkodás eredményére nézve	
a kisüzem jobb a nagynál	28 m.-ben	a kisüzem eredménye jobb	48 m.-ben
„ „ egyenlő a naggyal	28 „ „ „	„ „ „	egyenlő 19 „
„ „ rosszabb a nagynál	29 „ „ „	rosszabb annál	18 „

A birtokmegoszlás változását a következő táblázat tünteti fel.

	Az üzemek száma volt:		Az egyes üzemnagyságok által művelt terület:	
	1892-ben	1908-ban	1892-ben	1908-ban
Törpebirtok 1 ha n alul	2,235.405	2,087.851	1,243.200	1,228.597
Kisbirtok 1—10 ha	2,617.558	2,523.713	10,383.300	11,559.342
Középbirtok 10—40 ha	711.118	745.862	12,946.400	14,825.298
Nagybirtok 40-100 ha	105.391	118.497		
Igen nagybirtok 100 ha felül	33.280	29.541	18,579.700	16,270,556

Míg tehát a törpe- és kisüzemek száma fogy, a művelt terület szaporodik: úgy az üzemek száma mint a művelt terület nagyságát tekintve erős emelkedést mutat a parasztbirtok (18—70 hold), míg az igen nagy, 200 holdon felüli birtokok száma és a művelt terület is erős fogyasztást mutat. Tehát inkább a kisüzem terjed a nagy rovására, mint fordítva.

Az üzemnagyságok változása megyék szerint is tárgyalva van, a nagybirtok csak két megyében növekszik speciális okokból; Seine et Marneban pl. a párisi nagy burzsoázia vásárol földeket vadászterületeknek stb.

A kapitalizmus hatása annyiban mutatkozik, hogy a mezőgazdasági munkások száma kevesbedik; egy részük a városokba költözik ipari munkásnak; más részük földet vásárol és kisbirtokos lesz. (Számadatokat a mezőgazdasági munkások földvásárlásának terjedelméről nem közöl.) Húsz év óta a mezőgazdasági munkások helyzete jelentékenyen javult.

A földnek tulajdonosa által való művelése szaporodott az utóbbi 16 évben 1892 óta. Mindezek alapján odajutnak, hogy a kisüzem virágzó állapotban van ma Franciaországban.

A föld ára, ellentétben azon nagy áreséssel, mely a 80-as és 90-es években beállott (1882-től 1892-ig 18%), általában emelkedő; az áresés előtti áron kelnek a szőlők; ennél magasabban a szántók, míg a gyümölcsös, veteményes kertek stb. háromszorosan árban kelnek el, mint 30 év előtt.

Franciaország földjének és mezőgazdasági tőkéjének összes értékét 90—100 milliárdra, évi hozadékát 7 milliárdra, évi adóját 756 millióra becsülik.

A következő fejezet a termeléssel foglalkozik. Nevezetes, hogy a gabonafélékkel bevetett terület 1907-ben másfél millió ha-val kisebb mint 1882-ben. Ellenben a főzelékekkel és kereskedelmi növényekkel bevetett terület rohamosan nő.

1907-ben bevetett terület volt:

Gabonafélék	13,568.000	ha	
Burgonya	1,513.000	„	
Sárgarépa	31.000	„	
Petrezselyem, fehérrepa	52.000	„	442.000 ha
Kel	43.000	„	főzelék bur-
Bab	141.000	„	gonyán kívül.
Zöldbab	106.000	„	
Borsó	56.000	„	
Lencse	15.000	„	

Kereskedelmi növények:

Cukorrépa	221.000	ha
Egyéb keresk. növények (349 old.)	109.000	ha

A szőlőművelés 1,648.000 ha-on folyik; a szőlőterület évente kisebbedik; ellenben a gyümölcsösök területe nagyobbodik. Takarmányterület 10,614.000 ha. A gabonafélék területi aránya sokkal kisebb, a több munkát igénylő termelési ágak területi aránya jóval

nagyobb, mint nálunk, noha a gabona ha-onkinti termésátlaga emelkedő:

1891 év	13,81 hl.
1886-96 évek átlaga	15,76 hl.
1897-97 ”	19,81 hl.
1907-ben	20,00 hl.

Állatállománya emelkedő:

	Darabszám		
	1887	1892	1907
Ló	2,908.000	2,795.000	3,095.000
Szarvasmarha	13,395.000	12,365.000	13,950.000
Juh	22,880.000	21,505.000	17,460.000
Sertés	5,979.000	6,307.000	6,995.000

Az állomány minősége, különösen a lovaké kitűnő.

Külön fejezet szól a munkáskérdésről. A mezőgazdasági munkások száma 1862 óta 250.000-rel fogyott; részben kis birtokosokká váltak; sokan az iparban és bányászatban keresnek foglalkozást; „mivel a mezőgazdasági munkás közepes keresete alig 2,59 frc naponta, míg a bányászé ritkán kisebb napi 7 frc-nál.” (369. old.)

A napszámbeérek annak folytán állandóan emelkednek: noha kisebb mértékben mint az ipari munkások. A mezei munkások bére 20 év óta körülbelül 10%-kal emelkedett: a bérek vidékenként nagyon változók: az évi kereset 450 és 1650 frc közt ingadozik említésre méltó, hogy 1882 és 1892 közt a bérek alacsonyabbak voltak, mint előbb. A napi napszámbeérek hozzávetőleges átlaga

	Férfi	nő	gyermek*
1862-ben ...	2·31	1·44	1·02
1882 „ ...	2·67	1·68	1·12
1892 „ • ...	2·49	1·57	1·09
1909 „ ...	2·93	1·92	1·29

A munkáshiány pótlására külföldi munkásokat alkalmaznak; aratásidőre a parasztkatonákat szabadságolják. Végül nagy mértékben használják a mezőgazdasági gépeket. A mű utolsó része a mezőgazdasági termelőségvetkezeteket ismerteti, valamint a hitelügy szervezetét.

Vj.

Könyvszemle.

Zemplinszky Rudolf: *Arányos képviselet. Igazságos szavazati rendszer.* Budapest, 1910. 36 p. (Kiadó?)

Szerző az arányos képviselet mellett a különböző pártok és érdekeltségek részéről felhozott érveket minden kritika nélkül átveszi. Így a kis füzetben egyrészt, mint a demokrácia követelménye szerepel és demokratikus érvekkel támogatattik, másrészt következő oldalon a kisebbségi képviselet mellett felhozni szokott, antidemokratikus érvek kerülnek sorra, ott már a demokrácia ellenmérge lenne. Az érdekképviselet érvei és követelményei is előkerülnek. Szerző megfélekedezik róla, hogy az arányos képviselet elsősorban véleményképviselet

* Ezen statisztika pontosságát nincs módunk ellenőrizni, mindenesetre kedvezőbben igyekszik feltüntetni a valóságnál.

s csak lehetősége az érdekképviselőnek. Legkevésbé fogja pedig azt megadni a Hare-féle személyes képviselői rendszernél, mely mellett szerző lánsát tör. Szerző teljesen figyelmen kívül hagyja a fogalmi különbségeket, minek tulajdonítható főleg imprecizitása és határozatlansága. Az arányosság nem szavazat, hanem választórendszer (a különbség nemcsak szóbeli) s nem formális intézmény, hiszen mellette a választójogosultsággal bíró testületek másként alakulnak. A Hare rendszer lényege nem a szavazatok átháramlása, amely minden arányossági rendszernél meg van szükségkép, hanem a szavazás személyi jellege: maga a szavazó és csak a szavazó határozza meg, kire számíttassék szavazata és mily sorrendben kívánja jelöltjei megválasztását. A többi rendszernél a jelölők vagy megkötik a választó kezét, vagy helyette határozzák meg, kire számíttassék vagy kire számíttassák át szavazata (a jelölők több jelöltet együtt jelölnek meghatározott sorrendben, a szavazatok elsősorban a jelölt csoportnak számíttatnak, ha egy határozott jelöltre szólnak is, a mandátumok felosztása elsősorban a csoportok között történik). Az arányosság terjedéséről érdekes adatokat közöl szerző. A finn rendszert azonban teljesen helytelenül ismerteti. Ennek lényege, hogy a kerületekben, hol 10—20 képviselő is választandó, jelölni együtt csak hármat lehet egy listán, a különböző listák azonban egymással szövetkezhetnek, hogy az egyikre esett fölös szavazatok a másikra átszámíttassanak, illetve az első felosztásnál a szavazatok együtt számíttassanak a listacsoportha. (S. K.)

E. W. Bredt: *Sittliche oder unsittliche Kunst.* München, 1910. Piper & Co.

Bredt egy gazdagon és jól illusztrált kis könyvecskében igyekszik a címben foglalt kérdésre válaszolni. Tárgyalása nem „filozófiai morálspekuláció”: a múlt művészeti termékeinek szemléltetésével, s a maiakkal való szembeállításával akar bizonyítani. Mindenekelőtt látjuk, hogy a művészet minden időben használta az aktot, a testtől irtózó s csak a lélek után sóvárgó középkor nem kevésbé, mint más idők. A művész rászorul az aktra, tárgya elsősorban az emberi alak: mondanivalóját csakis az emberi alak mozdulataival fejezheti ki, s a mozdulat soha olyan exakt és equivalens kifejező eszköz nem lehet, mintha a test ruhától szabadon, tehát gát nélkül tárhatja elének mozdulatait. Ezért használták s fogják használni minden időben bőven az akt-ember mezítelen alakját. A közép, kor sem akkor élt csupán vele, amikor elkerülhetetlenül szükséges volt, mint Ádám és Éva alakjában, hanem mindenütt, főképp dekoratív területeken, mint vízfűvő alakokban (*Wasserspeyer*), oszlopfőkön s más helyeken, sokszor olyan tárgyak szimbolizálására, amelyek a lehető legszexuálisabb vonatkozásokat fejezték ki, igen gyakran még mint erkölcsi prédikációk példáit is direkt erotikus képzetekkel kapcsolatban használták.

Ma is vannak aktok s ma is ábrázolják őket erotikus képzetkörrel kapcsolatban. Miért nem ítélik el amazokat is, ha ezeket el kell ítélni? Hol itt a következetesség? Hogy van az, hogy ma fölmerül az erkölcs és nem erkölcs kérdése, hogy megbotránkoznak dolgokon a felvilágosodottság és műveltség mai korszakában, amin a sötét középkornak „magukat sanyargató s szűzi életet élő” szerzetesei sem találnak kivetni valót. Nyilván mi ma sokkal fogékonyabbak vagyunk a szexuális indulatok iránt. Akkor nyugodtan mentek el dolgok mellett, amelyek ma erotikus lázba hoznának sok-sok embert, egyszóval mi ma sokkal rosszabbak, erkölcstelenebbek vagyunk, mint a régi emberek. Nem a művészet szorult megrogulásra, hanem nekünk, nyomorult nézőknek

és hallgatónak kell jobb erkölcsöket szereznünk. Amíg azonban ez bekövetkezik — s bizony, hogy hogyan, milyen úton, azzal adós marad a szerző — addig is tiltva mindenféle rendőri és egyéb erkölcsparagrafusi beavatkozás.

(Kenczler Hugó.)

C. H. de Méray: *Neue biologische Grundlagen der Soziologie.* Különlenyomatok a „Politisch-anthropologische Revue” VII. évfolyamából.

A mutáció-elméletéről szóló referátumom (1. a. H. Sz. májusi számát) megjelenése után került csak kezembe ez a cikksorozat, melynek az az érdekessége, hogy civilizációnk fejlődésének magyarázatánál használja fel a szerző a mutáció-elméletet. Örömmel használom fel az alkalmat, hogy azon újabb eredményeket ismertessem, melyeket Méray e folyóirat olvasói előtt jól ismert elméletének kiegészítésére és bizonyítására felhoz.

Méray szerint tudvalevőleg az emberi társadalmaknak, az organizmusokkal közös, legalapvetőbb jellemvonása az anyagcsere. Az egysejtű lény, ép úgy, mint az ősember, rablótevékenységgel tartja fenn életét, „phagocytá” gyanánt kebeleztén be mindent, amit hatalmába tud keríteni. Ugyanez a „phagocytár”-tevékenység tartja össze az első sejttársulásokat és a primitív emberhordákat, melyek individuumaik — épen a minimális anyagcsere folytán — bármikor különválhatnak (önálló rablóélet folytatása céljából) s nem ritkán egymás kárára érvényesülnek. A fejlődés folyamán nagyjából hasonló individuumaik (sejtek, illetve emberek) komplexumává lesz a szervezet, melynek már ekkor centrikus (pld. gasztrulaszerű) alakja van: a külső sejtrétegek „phagocytár” funkcióját a középpontban lévő sejtek irányítják s ezért táplálékkal láttatnak el — egyfelől, a középponti (törzsfőnöki, fejedelmi, királyi) formáció kormányozza (zsákmányolásból, adóból stb. élve és fentartva) az emberi kultúra egyedeinek harci, rabló, „phagocytár” tevékenységét — másfelől.

A metazoák továbbfejlődésének már most az az iránya, hogy a falósejtek szerepe mind szűkebb körre szorul, mert helyükbe a produkció, anyagtermelő s az anyagcsere céljaira differenciálódott sejtek lépnek. Evvel együtt jár természetesen a köralak, a centrikus formáció felbomlása és az új működést szabályozó centrális tevékenységek kialakulása. Ez a differenciálódás az emberi kultúra történetében a hellén civilizációval kezdődik s magán viseli Méray szerint egy tipikus mutáció minden bélyegét. A megelőző kultúrák — ha voltak is variációk — mind deszpotikus és harci természetűek voltak. Itt látjuk először e centrikus formáció megszűnését s „olyan organizációk képződését, melyek különböző munkatevékenységek, anyagtermelések és cirkulációjuk célját szolgálják”. Az a kérdés merül fel, mi az oka annak, hogy ez a gyönyörűen induló produktív kultúra rombadőlt s helyét ismét elfoglalta az improduktív harcoselemek uralma? A feleletet a biológia adja meg: a mutációnak megfelelő nagy átalakulás a szervezetet rendkívül megviseli, ellenállóképességét csökkenti s „mutáció-betegsége” diszponálja. Ennek lényege az atavista, a régire visszautó jellemvonások küzdelme az újak ellen. „A virágzó új kultúra szövetében, melyet a produktív elemek alkottak, az előbbi élet elemei, a harcok, az atavisták kezdenek burjánozni.” Az életerejüktől megfosztott produktív város-államok helyét a cézárizmus katonai államai foglalják el.

További, szintén rendkívül érdekes, fejtegetéseiben szerző a pathológia törvényeire támaszkodva, kultúránk e betegségének közelebbi természetével

foglalkozik. Megállapítja továbbá Rómának és a kereszténységnek szerepét civilizációinkban és az utóbbi jövő fejlődési irányát s itt nagyjából ugyanazt a gondolatmenetet követi, melyet *Der kommende Tag* című művében kifejt, kibővívte természetesen az itt ismertetett szempontokkal. (*H.J.*)

Dr. Virágh Gyula: *A magyar vallási jog és ferdeségei.* Budapest, 1910
Benkő. 94 p.

Könyve harmadik oldalán megjegyzi a szerző, hogy „az államnak nincs beleszólása abba, vajon polgárai Kant, Hegel, Spinoza vagy Spencer filozófiáját tartják-e követésre méltónak” és harminc oldalnyi helyes érvelés és érdekes előadás után bebizonyítja, hogy „a vallás és a vallásos nevelés kérdése Magyarországon a közigazgatási jog körébe tartozik” és hogy „a szülő bármilyen meggyőződését érvényesítheti a gyermek neveltetésénél, csak a vallási meggyőződésének érvényesítése van korlátok közé szorítva”. A továbbiakban kifejti a szerző, hogy a külföldi polgári törvények milyen álláspontot foglalnak el a gyermek vallásának kérdésében. Ismerteti a liberális olasz, francia, angol és különösen az amerikai felfogást. Citálja Roosevelt levelét, amelyet a Taft vallásáról kezdősködkökhöz intéz, melyben azt feleli, hogy „ez az ő magánügye, a z ő é s szülői ügye, az ő és lelkiismerete ügye”. Majd a felekezet alakításáról, annak vagyonszerző képességéről etc. szól és megemlíti, hogy országunkban egykor „az egyház vagyona az állam vagyona volt, az egyházak kezébe és kezelésébe letéve”, sürgeti tehát a szekularizációt, melynek elve az 1848: XX. t. c-be van iktatva. Az érdekes és értékes munka végén öt pontba foglalja követeléseit az író. A vallásnak a jog keretéből való kirekesztését javasolja, felekezetlen oktatást, szekularizációt kér, állami segítyt felekezeteknek nem adna és csak magyar állampolgárpapot tűrne. (*K. A.*)

Warschauer, Otto: *Zur Entwicklungsgeschichte des Sozialismus.* Berlin, 1909.
F. Vahlen. (XVI + 403 p.) M. 4.—

A berlini professor könyve korábban tartott s külön már ki is adott előadások gyűjteménye. Objektíven és minden előítélettől mentesen igyekszik ismertetni Saint-Simon, Fourier és Louis Blanc, valamint kiválóbb tanítványaik: Bazard, Entantin, Considérant stb. működését és különös figyelemmel írja le állásfoglalásukat az egyes aktuális korkérdésekhez: a kereszténységhez, a szövetkezéshez, a munkára való joghoz, a neveléshez, az örökjoghoz, a nő helyzetéhez, nemességhez és papsághoz, stb. Keretül a szocialisták elméleteihez mindenütt megrajzolja az egykorú Franciaország szociális és politikai képét. Előadása könnyed és világos s így könyvét olyanok is szívesen olvashatják, akik nem csupán tudományos célzattal keresnek fölvilágosítást a szocializmus fejlődésének leírt korszakáról.

Novicow: *La critique du Darwinisme social.* Paris, 1910. Alcan. 407 p.
Mint a könyv címe és a szerző neve jól mutatja, az egész könyv erős tiltakozás a darwinizmusnak a társadalomra való alkalmazása ellen. A szociális darwinizmus szerint a háború, mint a verseny formája a szociális haladás feltétele. Az egész könyv e tételt igyekszik megcáfolni, sorra vévén a biológiai és szociológiai tévedéseket, melyeken alapul. Az egyik nagy biológiai tévedés feltételezni a transzformizmus értelmében, hogy az uralkodás és a gyengébb versenyző felek elnyomásának szükségessége volt az, mely előidézte

ama variációkat, melyek felhalmozódása eredményezte a fajok haladását. Egy másik szintoly nagy tévedés meg nem érteni, hogy a létért való küzdelem, amennyiben igaz, nem annyira egy faj egyénei között, mint inkább a külső környezet s egyéb fajok ellen folyik. De a legnagyobb hiba nem látni, hogy, ha az állati verseny célja a legyőzött megsemmisítése, a társadalmak versenyé a beolvasztást célozza. A legnagyobb szociológiai hiba pedig a társulás szerepének félreismerése az emberiség fejlődésében: a darwinisták nem látják be ennek jelentőségét, mely folytonosan növekvőben van ideális célja felé, mely az egész emberiség egyesítése egyetlen egy csoportban. A háború hatása ezzel ellentétben van, ennél fogva visszaesést jelent az emberiség haladásában.

Palócz László: *A munkásosztály kiváltságai.* Szeged, 1909.

Szerzőnek alapgondolata, hogy a társadalom kötelessége a munkáságról minden életkörülményben gondoskodni. Elsősorban úgy akarja elérni, hogy állami munkaközvetítést létesít: úgy képzeli, hogy a munkakönyvekbe perforált lapok volnának beillesztve; ha a munkás belép, a munkaadó beírja a belépést, a lapot mely azonos feljegyzést tartalmaz összehajtvá beküldi a munkásnyilvántartó hivatalba. Itt az összes munkásokat — csak az ipariakról van szó — nyilvántartják és hetenkint egy folyóiratban közzéteszik, hogy hány, milyen munkás, hol munkanélküli. Így minden üres hely betölthető. Továbbá élelmiszer raktárakat állítson fel az állam, hol nyereség nélkül adnak a munkásoknak mindent. Minden dolgozó munkás keresetének egy kis részét 2%-át nem készpénzben, hanem bélyegeken kapja; ezen bélyegeken bármit vásárolhat az állami raktárakban; ha munkanélküli lesz, úgy a hivatal lebélyegzi a bélyegeket és így két annyit kap értük, mint különben; ha elfogy a bélyegje és még mindig nincs munkája, úgy a hivatal utalványára kap a raktárban élelmiszereket. Foglalkozik a munkabér igazságos megállapításával, állami döntőbíróóságokkal stb. Függelékül közöl egy pár Szegeden most érvényben levő kollektív szerződést illetve munkarendet.

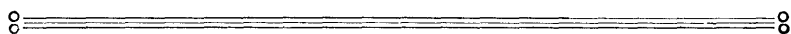
Gyenge kis munka, sok jó indulattal megírva; amit az állami munkaközvetítés technikai berendezéséről mond — azt hiszem — érdemel némi figyelmet. Tiszta utópista, soha sem számol avval, hogy intézkedései miféle osztályérdekekbe ütköznek. *Vj.*

Pannekoek, Ant.: *Die taktischen Differenzen in der Arbeiterbewegung.* Hamburg: Auer & Co., 1909. 132 1.

A *Neue Zeit* ismert dolgozótársának könyve jellemzően ortodox marxista írás, amely föltűnően egyszerűnek lát, vagy elmellőz nagyon súlyos és komplikált problémákat. Általánosan ismert, régi magyarázatok; dialektikus fejlődés, engesztelhetetlen osztályharc, mely azért visszariad a merészebb fegyverektől, *Revolutionsromantik* filiszterséggel vegyülten. Szindikalizmus és revizionizmus a munkásmozgalom két szélső szárnyán kellemetlenkedő polgári elemek találománya. A szindikalizmus együtt intéződik el az anarkizmussal akkor, mikor az anarkizmussal való összetévesztés ellen a francia szindikalista irodalomban oly energikus tiltakozások hangzottak el. Pannekoek számára nincsenek megoldásra váró kérdések. A marxi elmélet szerinte mindenre megadja a feleletet. A szocializmus országát a politikai mozgalom fogja meghódítani számunkra, a szakszervezeti tevékenységnek csak a kapitalista társadalom keretei közt, a mindennapi harcokban van szerepe. Hangsúlyozza, hogy a szocialista

párt első sorban az ipari munkásság pártja, első sorban az ő érdekeit kell szem előtt tartania és nem szabad engedményeket tennie elproletárosodott vagy az elproletárosodás útján levő kispolgári és paraszti egzisztenciáknak. Mintha nem is ismerné az agrárkérdést. Így tárgyalja le az egész ügyet: „Meg kell nyernünk a parasztokat; amíg a paraszt ellenünk van, sohasem érjük el célunkat, ismétlik minduntalan. A parasztok megnyerésére a revizionizmus a külön paraszt-érdekeknek programunkba való fölvetelét ajánlja; parasztvédelemre célzó indítványok tették a főtartalmát annak az agrárprogramnak, melyet a breslauer 1895-i pártgyűlés elvetett. Paraszttvédelem abban a paraszti gazdaságnak és a parasztnak tulajdonosi és vállalkozói mivoltában való védelmét jelentette. Minél eredményesebb azonban ez a védelem, annál biztosabb a paraszt helyzete és annál inkább tűnik el a proletariátussal való minden érdekközössége.” (118—119. l.) P.-nak nincs egyetlen olyan nézőpontja se, mely a német marxista folyóiratból ne volna ismeretes, ha csak az nem, hogy a revizionizmusnak azt is szemére veti, hogy nem annyira osztályharci jellegét, mint inkább óriás kulturális jelentőségét hangsúlyozza a munkásmozgalomnak. Abban mindenképpen igaza van, hogy a munkásmozgalomban föllépett különböző irányok szemlélete nem ad kedvetlenségre okot. Bár nem hisszük, mint ő, hogy a szocialista tudománynak mind szélesebb körben való elterjedése és művelése eltünteti a differenciákat, az elméleti és gyakorlati ellentétek tusája a nemzetközi munkásmozgalomnak csak javára lehet.

Sz. Art.

Társadalomtudományi Társaság

A *Társadalomtudományi Társaság* május hó 17-én tartott ülésén dr. Imre Sándor egyetemi m. tanár tartott előadást *Szociális pedagógia és nemzeti nevelés* címen. Az előadáshoz, melyet a jelenlevő nagyszámú közönség élénk tetszéssel fogadott, vita fűződött és ezen dr. Farkas Geiza, Zsigány Zoltán és az előadó vettek részt. Az előadás és a vita kivonatát, úgy szintén Berend Miklós már jelzett előadásának és a hozzáfűződött vitának kivonatát túlszedés miatt szemlélnk következő számában fogjuk közölni.

Május hó 24-én dr. Láncki Jenő tartott előadást *Modernista mozgalmak a vallásokban* címen, melyet a jelenlevő igen nagy számú közönség mindvégig élénk figyelemmel kísért. Az előadást egész terjedelmében jelen számunkban közöljük. Az előadáshoz dr. Póányi Károly szólalt fel és azt hangsúlyozta, hogy a vallási kutatások ma még sokkal fejletlenebbek, sem hogy megbízható indukciók lehetségesek volnának.

*

Prof. Rodolphe Broda múltkori előadása kapcsán, melyet szemlélnk jelen számában közölünk, Társaságunk több tagja azon fáradozik, hogy megalakítsa az *Institut International pour la diffusion des expé-*

riences societies magyarországi csoportját. Emez intézet célját alapszabályai így szabályozzák:

Az egyesület célja: összegyűjteni az összes kultúrnépek szociális és kulturális tapasztalatait, az ezekből leszűrt tanulságokat tovább fejleszteni és a tervszerű reformmunkánál értékesíteni.

Ezt a célt a következő eszközök szolgálják:

1. Olyan folyóiratok kiadása, vagy pártolása, melyek állandóan ismertetik az összes nemzetek szociális fejlődésének tapasztalatait, miként ezt a *Dokumente des Fortschritts* és a *Documents du Progrés* az egyesület orgánumai, s ezeknek orosz és angol nyelven megjelenő testvérlapjaik teszik.

2. Különösen jelentős reformproblémák monográfiáinak kiadása vagy pártolása.

3. Nemzetközi értekezletek (ankétek) rendezése, vagy pártolása s a szociális és kulturális kérdések tisztázása céljából nemzetközi kongresszusok egybehívása.

4. Szociális és kulturális reformok ügyében nemzetközi tudakozóiroda létesítése vagy pártolása, amiként ezt már több országra nézve megvalósították.

5. Európa nagyobb városaiban, esetleg más földrészekben is aktuális társadalmi és kulturális reformokról szóló előadások rendezése vagy pártolása. Különösen meghívandók külföldi vezető személyiségek, kik a hazájukban összegyűjtött tapasztalataiknak közvetlen előadásával idegen országban valamely reform keresztülvételére útmutatást adhatnak.

6. Nyílt levelek kiadása a közvélemény és olyan államok nyilvános testületeihez, melyekben valamely a pártpolitikától távoleső szociális, vagy kulturális reform nyilvános szóharca tárgya. Ezekben a nyílt levelekben a probléma megoldására szolgáló egész nemzetközi ismerethalmaz közzéteendő.

7. Kölcsönös nemzetközi hírszolgálat létesítése ama kérdések tárgyában, melyek a különböző kultúr államoknak egyidejű közös eljárását igénylik.

A magyarországi helyicsoport megvalósításához körülbelül harminc pártoló tag jelentkezése volna szükséges, kik évi 18 korona tagdíjat fizetnek, de ennek fejében a kitűnően szerkesztett *Dokumente des Fortschritts* havi folyóiratot kapják s az intézet által Budapesten is rendezendő felolvasásokat ingyen látogathatják, valamint ingyen vehetik igénybe az intézet könyvtárát és levéltárát.

A magyar progresszív törekvések érdekében felkérjük a *Társadalomtudományi Társaság* tagjait és szemlénk olvasóit, hogy az *Institut* pártoló tagjai sorába belépni szíveskedjenek, mert a magyar csoport megalakulása hatékonyan mozdítaná elő törekvéseink nemzetközi támogatását. A belépésre jelentkezni a Társaság titkári hivatalában lehet.

